

Jan Steenhuis

Verhalen van zijn kinderen Aafke, Johan en Roelf Steenhuis
Concept webversie 31.10.2025

Inhoud

2	Jan Steenhuis – Johan
4	Jan Kornelis Remke Steenhuis chronologie – Roelf
5	Schaapbulten. Midden in de wereld – Aafke
17	Wie was Jantje Stalman? – Aafke
21	Naar de lagere school – Johan
23	Schaatsen – Johan
25	Feesten op Goede Vrijdag, met Pasen en met Sint Martinus – Johan
25	Malaria – Johan
27	Een portefeuille en een pijp – Johan
27	Naar de ambachtsschool in Appingedam – Johan
29	Smidsknecht in Nieuwolda, 't Waar en de Wolddijk – Johan
33	Intermezzo: Scholen en schriften – Roelf
36	In militaire dienst. Werken bij Niestern. Mobilisatie – Johan
40	Twee vrienden dood in de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog – Johan
41	Verkering "bie stroat" – Johan
42	Jan en Lies trouwen op 14 juli 1942 – Johan
43	Dwargarbeid bij de BUNA in Schkopau – Aafke
49	April 1945: De BUNA wordt bevrijd door het Amerikaanse leger – Johan
52	Bij de WAPROG de WATERleidingmaatschappij van de PROVINCIE Groningen in Delfzijl, van 1947 tot 1950 – Johan
54	De Molenstraat in Zuidhorn – Johan
58	Steenhuis Zuidhorn Molenstr 14, Aantekeningenboekje Waterleiding 1957, 1958
60	De Van der Halstraat – Johan
62	De etenspot in huize Steenhuis – Aafke, Johan, Roelf
66	Remke Steenhuis, de jongere broer van Jan Steenhuis – Aafke
69	Pa als pa – Aafke
81	Jan Steenhuis en de liefde – Aafke
88	Pa en de politiek: communist, socialist, pacifist – Aafke
90	Een betrokken dorpsgenoot – Aafke
91	Lachen en huilen – Aafke
92	Grunneps – Aafke
93	Jan – Jan Joost
96	Jan Steenhuis – Roelf
99	Pa, humor en ruzie – Roelf
101	De foto's, als nawoord – Roelf
104	Familiedata – Johan
114	De brieven uit Schkopau van 16.7.1942-15.3.45 – Roelf

Jan Steenhuis

Johan

Aafke, Jan Joost, Roelf en Johan hebben in een groot aantal hoofdstukken herinneringen aan hun vader en schoonvader opgehaald. We kunnen die stukken nu overzien en we vragen ons af: hebben we hem voldoende rechtgedaan? Zijn er nog onderwerpen die eigenlijk aan de orde hadden moeten komen?

Het was duidelijk, dat hij buitenshuis het meest tot zijn recht kwam. Hij was een buitenmens. Daarom is het heel goed voor hem geweest, dat hij als opzichter van de waterleidingmaatschappij WAPROG (Waterleidingmaatschappij voor de Provincie Groningen) buiten kon werken.

Hij was geïnteresseerd in de dieren die hij buiten zag (reeën, hazen, wezels, bunzingen etc.). Hij kende vanaf zijn jeugd veel vogelsoorten. Wij hadden in Zuidhorn een vogelalbum van de Groninger firma Tiktak (koffie en thee). Dat album kwam uit zijn ouderlijk huis in Kleinemeer bij Schaapbulten. Het was geschreven door Jo de Jonge, die ik later goed leerde kennen als schoolbioloog en zeer goede vogelaar. Jo was ook geïnteresseerd in de Groninger namen en zo kwam ik er achter, dat de naam 'Dikschieter' sloeg op de 'gouwe gors' en de naam 'Wilster' op 'goudplevier'. Toen we in de zomer van 1959 op vakantie in Ommen waren, zag hij in de bossen daar verscheidene malen reeën. Het frustreerde hem wel, dat ik ze dan niet zag. Een goede verklaring daarvoor is, dat hij zeer scherpe ogen had en dat je een kind van acht jaar dat waarnemen moet leren; er gaat tijd overheen voordat je iets goed kan zien.

Na het lezen van alle hoofdstukken over Jan is de belangrijkste conclusie: we hebben in deze stukken kennis gemaakt met een man die tegelijk eenvoudig en gecompliceerd, opgewekt en zwaar op de hand, scherpzinnig en eerlijk was.

1932 tot 1936 in een landbouwsmederij.
Januari 1937 tot 1942 bij de Firma Gebr. Niesten scheeps waf
en mach. te Delfzijl.
juli

1942 tot '45 Duitsland.

juli '45 tot Mei '47 bij de Fa. Eisma en Lenting

Van Mei 1932 tot April '36 heeft de candidaat
gewerkt in een landbouwsmederij.

Van Januari 1937 tot Juli 1942 bij de Firma
Gebr. Niesten (scheeps waf en mach. fabriek te Delfzijl)

14,2) Het aan Voornamelijk inbouwen van sanitair
installaties op scheep en stuurplaatwerk, koperwerk
3) enz. 1942 - '45 Duitsland (Loomotieverbetering)

3) Van Juli '45 tot Mei '47 bij de Firma Eisma en
7) Lenting mach. fabriek te Appingedam (gemengd
7) bedrijf. Van Mei '47 tot heden als fitter bij de
N.V. Waterleiding m.v.d. Prov. Groningen
hoofdbuizen, dienstleidingen Het leggen en repareren
van hoofden en dienstleidingen.

Jan Kornelis Remke Steenhuis chronologie

Roelf

dd	leeftijd	
1916.4.12		Geboren in de Geefweerster watermolen te Kleinemeer bij Meedhuizen
1923	7	Verhuist naar het boerderijtje aan de Breedelaan
1929.3? - 1932.3.1	12-15	Diploma Ambachtsschool Appingedam 3 jaren Machine bankwerken
1932.3.19	15	Getuigschrift Machine bankwerken Nijverheidsschool Appingedam
1932.5 - -1933.4?	16	Werkt en woont bij een smid in Nieuwolda
1933.4? -1936.4	16	Werkt en woont bij smid Van de Schuur in 't Waar
	17-20	Werkt en woont bij smid Penninga aan de Wolddijk 54 bij De Poel. <i>De Poel is ca 35km van Meedhuizen en ca 10km van Groningen</i>
1934 - 35	18-19?	4 ^e studiejaar machinebankwerker avondcursus Groningen
1935 - 36	19-20?	6 ^e studiejaar machinebankwerker avondcursus Groningen
1936.3.31	19	Getuigschrift Vaktekenen en Vaktheorie machinebankwerker Avondnijverheidsschool Groningen
1936.4.6 - 1936.8.19		Militaire dienst (4.5 maanden)
1937.1.26 - 1942.7	20-26	Werkt bij scheepswerf Gebr. Niestern in Farmsum. <i>Volgens het getuigschrift van 9.11.1942 heeft Jan zes jaar als machinebankwerker bij Niestern gewerkt. Hij woont dan bij zijn ouders (C 211 Meedhuizen)</i>
1938.12.5		<i>Overlijden van vader Johannes Steenhuis</i>
1939.7.28 - 1940.6.14		Mobilisatie. Gezien de briefkaart uit Wijk bij Duurstede lijken Jan en Lies dan al 'kennis met elkaar' te hebben
1942.6.19	26	Diploma Algemene Handelskennis
1942.7.14		Trouwt met Lies Roelfs
1942.7.16 - 1945.5	26-29	Arbeitseinsatz Buna Schkopau
1945.5.12		Bericht via het Rode Kruis van terugkeer in Rimborg
1945.5.15?		Terugkeer in Delfzijl, gaat met Lies wonen op Rijksweg F 106c
1945.7 - 1947.5.16	29-31	Getuigschrift Machinefabriek Eisma en Lenting Appingedam
1946.10.16	30	Geboorte Aafke
1947.5	31	In dienst bij de Watermaatschappij provincie Groningen?
1949.6.18	33	Geslaagd Gawalo algemene ontwikkeling
1949.10.19		Diploma Gawalo waterfitter
1950	34	Verhuist naar Molenstraat 14 Zuidhorn, wordt districts-fitter en later opzichter
1950.7.29	34	Diploma Gawalo gasfitter
1951.7.25	35	Geboorte Johan
1952.1.20		<i>Overlijden van moeder Jantje Stalman</i>
1956.5.25	40	Geboorte Roelf
1958	42	Verhuist naar Van der Halstraat 10 Zuidhorn
1969.8.28	53	Hersensbloeding
1969.9.20	53	Overlijdt in het RK ziekenhuis Groningen

Schaapbulten. Midden in de wereld

Aafke - Oorspronkelijk geschreven voor de Groene van 19 december 1979

Mijn vroegste herinneringen aan Schaapbulten: de leuning langs de planken over de sloten; mijn vader schoof de fiets met mij in het stoeltje achterop over de bat, ik hing angstig scheef en wilde de leuning grijpen, maar we waren al over de vlonder heen en mijn vader sloeg zijn been om de stang en verder gingen we, over een smal pad, een grijze streep door het groen, over andere vlonders, naar mijn oma. De harde knauwstem van vrouw Vogel bij wie mijn oma, en ik mocht mee, melk ging halen: 'Wilst n koekje?', waarop ik wegdook. De bedsteedeuren in de kamer die 's avonds gesloten werden, waarna ik wegzakte in veren beddegoed en wattige dromen.

Drie jaar was ik, en die wereld, die tegelijk hard en zacht was, wijd en angstaanjagend, zit nog in me. Mijn grootouders, Johannes Steenhuis en Jantje Stalman, trouwden in 1903 en werkten hun hele leven op het land. Ze kregen vlak na elkaar drie dochters en jaren later nog twee zoons, die allen, op een na, de hoekige kin als een omgekeerd huis van hun moeder Jantje hadden. Dezelfde kin heb ik weer aan mijn twee kinderen doorgegeven. Jantjes zoons, Jan en Remke, zijn niet oud geworden. Maar de dochters, mijn sterke, vastberaden tantes, werden ongemerkt zestig en zeventig en tachtig en nog ouder, en bleven de degelijke vrouwen die ze waren. Onje, Fenne en Tine heetten ze. 'Doar kommen Oanje, Henje en Kukentje aan' werd er vroeger gezegd als de drie meisjes achter elkaar over de dijk langs het kanaal liepen, Haantje, Hennetje en Kuikentje.

Vlnr 'Henje, Kukentje en Oanje': Fenje, Tine en Onje, rechts met Jantje, ca 1912

Het boek Steenhuizen van Steenhuisheerd uit 1974 geeft namen, jaartallen en beroepsgegevens van mijn voorgeslacht. 'Deze familie van dagloners, handwerkslieden en landbouwers, al bijna twee eeuwen woonachtig in Midden-Groningen, stamt uit Oost-Friesland.' Mijn broer Johannes Steenhuis is in archieven en oude kerkboeken gedoken en is veel over die oude Steenhuizen te weten gekomen. Geert Andres Steenhues was aan het begin van de achttiende eeuw tuinman in Loga, een dorp in Oost-Friesland bij Leer aan de Eems, zijn vrouw heette Frauke. Hun oudste zoon, Wilhelm Andreas Steenhues werd in Loga geboren; hij trouwde in juli 1734 in de lutherse kerk van Leer met Thale Lohmans. Hun tiende kind, Hinrich Steenhues, geboren in 1744 in Leer, werd schoenmaker en vestigde zich aan de andere kant van de Dollard, in Hellingum bij het Schildmeer in de provincie Groningen. Hij trouwde in 1778 met Hendriktie Pieters uit Wagenborgen in het Nederlands- hervormde kerkje van Hellingum. Nog steeds staat dat mooie, twaalfde-eeuwse romaanse kerkje er, gebouwd van

tufsteen en baksteen. Hun tweede kind was Johannes Steenhuis, geboren in 1784 in Hellum. Hij was dagloner en trouwde in 1807, net als zijn ouders, in het kerkje van Hellum, met Eeke Blaauw. Hun zevende kind was Jan Steenhuis, die in 1822 geboren werd en over wie zijn kleindochters, Onje, Fenne en Tine Steenhuis, anderhalve eeuw later nog vele verhalen wisten te vertellen. Hij begon als boerenarbeider en werkte zich op tot boer. Hij trouwde in 1850 met Yda Pieters Veldman; ze kochten een kleine boerderij en later een grotere in het drassige gebied tussen Hellum en het Schildmeer, waar tientallen evenwijdig aan elkaar lopende vaarten, sloten en geulen het water opvingen en op het meer loosden. Beide boerderijen bestaan nog; ze hebben helder rode voorhuizen met de gangdeur in het midden en aan weerszijden ramen, die uitzicht bieden op het kerkje van Hellum met zijn spitse toren. Het bijbehorende land was een lange, smalle strook, een zogenaamde opstreckende heerd: twintig meter breed en drie kilometer lang.

Het ging Jan Steenhuis later niet voor de wind; zijn vrouw Yda stierf jong aan tbc en hij zocht zijn heil in de drank. Zijn twee dochters zagen de bui hangen en eisten hun moederlijk erfdeel op. Hij hertrouwde op vijftienjarige leeftijd met Onje Bosscher, en kreeg nog twee kinderen: Johannes in 1878 en Fenje in 1880. Maar het bleef niet goed met hem gaan. 'Hij heeft de hele bliksemse boel verzopen. Hij moest van de boerderij af, en kocht een klein stee bij een watermolen. Hij werd watermulder en tolbaas aan de Stinkvaart bij Schaapbulten' vertelt mijn tante Tine Steenhuis. Watermolens waren in die tijd tegelijk herbergen waar brandewijn en jenever werd geschonken, wat zijn drankzucht niet verminderde. Hij en zijn vrouw stierven kort na elkaar in 1893. De boerderij, het land, het bezit, alles was weg. Op zijn veertiende werd Johannes Steenhuis, mijn grootvader,

(Johan:) De vrouw is Fenje Steenhuis, geboren te Hellum op of voor 26 november 1880. Zij werd vernoemd naar de moeder van haar moeder, genaamd Fenje Welp. Zij is overleden te Groningen op 5 januari 1904. Fenje was de dochter van Jan Steenhuis (1833-1893) en Onje Bosscher (1839-1893) en jongere zuster van Johannes Steenhuis, onze grootvader. Fenje Steenhuis trouwde in het gemeentehuis van Termunten op 3 juli 1903 met Jan Sterenberg, werkman te Godlinze, zoon van Aart Sterenberg, timmerman en Geertje Boekhoudt. Fenje kreeg na een paar maanden tyfus. Haar broer Johannes bezocht haar thuis toen zij ernstig ziek was zonder dat zijn vrouw Jantje Stalman het wist. Fenje overleed in het ziekenhuis in Groningen, een half jaar na haar huwelijk. Jan Sterenberg hertrouwde op 23 mei 1912.

De man rechts is de broer van Fenje, Johannes Steenhuis, onze grootvader, gefotografeerd in zijn militaire diensttijd.

boerenknecht. Toen hij volwassen werd, overkwam hem een wonder. Op een dag kwam er een koopman bij hem, die met zijn paard en wagen en huishoudelijke artikelen langs de dorpen trok, en overhandigde hem drieduizend gulden. Het geld was bestemd voor hem en zijn zuster Fenje. In die tijd gingen boeren uit het afgelegen, vaak onbegaanbare Midden-Groningen zelden naar een spaarbank in de stad, ze gaven soms hun geld aan langstreckende, betrouwbare kooplui. Jan Steenhuis, de vader van Johannes, had de koopman het geld in bewaring gegeven om het zijn jongste kinderen ter hand te stellen als zij volwassen waren. Hij was bang dat de twee dochters uit zijn eerste huwelijk opnieuw hun erfdeel zouden opeisen en dat er voor de jongsten niets over zou blijven. De man had zijn woord van eer gegeven, en hoewel er niets op papier stond en niemand van de transactie wist, kwam hij zijn belofte na.

Met dat geld kon Johannes trouwen. Dat deed hij in 1903 met Jantje Stalman, die dienstmeid was bij boer Edens in Schaapbulten. Ze was negentien jaar en had net als hij een moeilijke jeugd gehad. 'Haar vader, Jan Stalman, was een beetje seupel, niet al te scherp van verstand' vertelt Tine Steenhuis, 'maar hij was van boerenafkomst.'

(Johan:) links Jan Stalman, geb. op 10.30u 's morgens 10 dec. 1852 te Meedhuizen, gehuwd 29.06.1878 met Jantje Juistinga, huwelijk ontbonden 19.05.1893, overleden 24.11.1927 te Geefsweer. Grafsteen op het kerkhof Farmsum

Zijn vader Remke Stalman, die nog in de Belgische Veldtocht gevochten heeft zeggen ze, had een boerderij met aardig wat land bij Schaapbulten, de Kieviterij. Dus daar zaten wel wat centen, zal ik maar zeggen. De moeder van mijn moeder was een bijdehante donder, maar ze had een voorkind. En toen oordeelden de families dat hij maar met haar moest trouwen. Ze werden aan elkaar geplakt. Afijn, het duurde maar even en toen waren er vijf kinderen bij. Dat huwelijk ging helemaal niet. Toen is mijn grootmoe op een dag bij hem weggelopen en ging er met een ander vandoor, Harmannus heette hij, hij had een hele dikke rooie baard, zeggen ze. Anderdaags was zijn huis tot aan de grond toe afgebrand. Een volksgericht. Dat mijn grootmoe niet met opa kon leven kan ik me wel begrijpen, maar dat ze die kinderen allemaal bij hem heeft achtergelaten, nee. De kleinste was nog maar een halfjaar. Toen is opa met al die kinderen in het werkhuis van Slochteren gekomen.' Jantje Stalman was vier jaar toen ze in het Slochter werkhuis werd opgenomen; ze kwam er met elf jaar uit en werd boerendienstmeid.

'Ze verdiende in een jaar acht gulden. Ze had niks als twee stellen kleren die ze mee uit het werkhuis had gekregen. Later kwam ze bij boer Edens in Schaapbulten te werken. Toen ze achttien was kwam mijn vader bij haar en zei: 'Jantje wij gaan trouwen, ik heb een huis gekocht.' Het was een huis met aardig wat land erbij, en moeke zei haar dienst op. Vader heeft het huis maandags gekocht, en

vrijdags kon hij er vijfhonderd gulden aan verdienen. Toen heeft hij het weer weggedaan en de bruiloft werd uitgesteld. Het was het stomste wat hij in zijn leven gedaan heeft. Mijn moeke was vergreld (*kwaad*). Een jaar later trouwden ze toch.'

Johannes Steenhuis was het eerste jaar van zijn huwelijk steevast arbeider bij een boer. In 1904 werd op de nabijgelegen Geefsweerster watermolen een molenaar gevraagd. Johannes werd, net als zijn vader, watermulder.

De molens in het waterschap Duurswold, waarin de Geefsweerster watermolen lag, waren merendeels in het begin van de negentiende eeuw gebouwd. Voor die tijd lag een groot deel van het land braak. 's Winters stond het vaak onder water. Toen in 1870 het Eemskanaal werd gegraven, werden er in dit gebied ook afwateringskanalen aangelegd die het overtollige water op de Eems loosden. De meeste meren werden drooggelegd, zoals het Meedhuizer Meer in 1872 en in 1900 het Kleine Meer bij Schaapbulten.

Daarna gingen de boeren de grond verbeteren: het land werd eerst met takkenbossen, en later met draineerbuizen droger gemaakt. De rodoorngrond, de oerachtige aarde in dit gebied, vermengden ze met wierdegrond, dat per schip van de afgegraven wierde Borgsweer bij Appingedam en van andere wierden werd aangevoerd. Het land werd vruchtbaarder. De landbouw ontwikkelde zich, de welstand onder de boeren nam toe.

De eerste twintig jaar van zijn huwelijk was Johannes Steenhuis zowel watermulder als vaste boerenknecht. Overdag werkte hij bij de boer en zorgde Jantje voor de molen; 's avonds en 's nachts maalde hij als het nodig was. Op de molenberg was een grote moestuin waar behalve aardappelen en groenten voor eigen gebruik boerenkool, knollen en bietplanten voor de verkoop werden verbouwd. Onje Steenhuis herinnert zich: 'We woonden in een oud molenhuis met een grote kamer. Er waren twee bedsteden in en een theegoedkastje. Midden in de wand was een deur die naar een portiekje ging. Wij noemden dat de schotelkast, want er waren planken waar van alles op stond. Aan het eind van die kast stapte men even naar beneden en dan kwam men in de kelder. Voor het kelderraam stond een vlierbos. Bij zomerdag bleef het daardoor koel in de kelder, want hij was heel ondiep. Van de gang kwam men in de schuur. 's Winters lag daar hooi in. Er was ook een koestal afgetimmerd. In een hoek was een plee zonder deur. Dat vonden wij als jonge meisjes verschrikkelijk, want als de schuurdeur open ging, zat je daar. Via de buitendeur kwam men op een roodstenen straat die naar de stookhut ging. In de zomer woonden wij daar. Daar werd gekookt en gegeten, er stond meestal een kookpot met varkensvoer.'

Johannes Steenhuis, Remke, Jantje en Fenje, op het land, ca 1933

En dan was er de grasvlakte die wij de molenberg noemden. Onze molen was een van de mooiste van de omtrek. Ze stond aan het Afwateringskanaal. Toen ik erg jong was, had die molen zeilen. Mijn ouders moesten dan op de wieken klimmen om de boel te regelen. Bij harde wind zeil minderen, bij kalmer weer zeil bijgeven. Eigenlijk net als op een schip. Die zeilen konden bij stormachtig weer met veranderlijke wind gevaarlijk zijn. Een molen moet altijd met de kop in de wind staan. Daar is een rad voor dat wij de kruihaspel noemden. En maar kruien. Maar soms ging de wind om. En zo'n molen is een machtig ding; het viel niet mee hem in de hand te houden. Later hadden de wieken een houten bekleding die van onderen, bij de kruihaspel, met gewichten geregeld kon worden. Als het hard waaide of de wind omging, dan liep de molen in een handomdraai met open hekken. De kruihaspel was wit geverfd. De molen zwart geteerd. Er moest veel gedraaid worden want de Geefsweerster polder was groot.

Voor de achterdeur was een straat die afliep naar het kanaal. Als men daar stond had men een prachtig uitzicht op de Farmsumer toren. En over het kanaal dat langs de steenfabriek liep. Die fabriek is later afgebroken door gebrek aan tichelklei. Maar toen ik klein was, was ze in volle werking. Er gingen veel schepen langs om stenen te laden, en ook beurtschepen en korenschepen voeren voorbij want vrachtauto's waren er in die tijd nog niet. De schepen hadden geen motoren maar zeilen. Als de zon scheen viel er in de kamer een grote schaduw op het behang, wanneer een schip met vol tuig voorbij voer.'

Het boerderijtje aan de Breedelaan

In 1923 kochten Johannes Steenhuis en Jantje Stalman het boerderijtje aan de onverharde Breedelaan in Schaapbulten, waar ik als klein kind op bezoek kwam. Het was niet helemaal wat Johannes voor ogen had, het had maar een bunder land. Maar hij wilde van het malen af, hij wou weer boer worden.

'Hij had altijd in zijn kop dat hij er zoveel land bij zou kopen dat hij zichzelf bedruipen kon. Hij heeft verscheidenen malen als er ergens een stuk land verkocht werd erop ingeschreven, maar hij heeft het nooit voor elkaar gekregen. Het was geen tijd om wat te ondernemen. Op een dag zei hij: 'Kom, ik wil eens wat meer koeien hebben.' Toen heeft hij achthonderd gulden van de bank opgehaald en er vijf koeien bijgekocht, die konden net allemaal op dat land staan. Ze hebben de hele zomer veel werk van die koeien gehad en in de herfst kon hij vijfhonderd gulden naar de bank brengen' vertelt Tine Steenhuis.

Johannes praatte nooit over zijn familie. Van zijn ouderlijk huis waren nog een paar mooie dingen bewaard: oude baaien rokken, dikke wit-blauwe rokken, tinnen kruiken, zilveren snuifdoosjes, kristallen karaffen. Hij gebruikte een zilveren tabaksdoos met als opschrift 'Leve de boerenstand'. Zijn

boerenaard manifesteerde zich in zijn wantrouwen tegen voedsel dat hij niet kende of dat in een fabriek gemaakt was.

Onje Steenhuis: 'Mijn moeder had een zeer eenvoudige etenspot, maar margarine bijvoorbeeld werd niet toegestaan in huis. Dat kunstboterzootje was minderwaardig, vond mijn vader. Als hij wel eens bij andere boeren kwam, vroeg moeke: 'Hadden ze 't mooi in huis?' Dan dunkte (*dacht*) het haar dat die hoger in de boom zaten als wij. En dan zei hij: 'k Weet het niet Jantje, 'k weet het niet.' 'Wat dan jong?' 'Nou ik zag 't wel, kunstboter kwam op tafel.' En dan was dat hele gezin al afgeschreven.'

Bij het boerderijtje was een boomgaard. De rest van het land werd gebruikt om er groente op te verbouwen. Voor de koeien werd er grasland bij gepacht.

'Wij woonden ver afgelegen aan een kleilaan; het was ongeveer een uur lopen naar een beetje bewoonde plaats' vertelt tante Onje. 'Vader en moeder zorgden zoveel mogelijk dat ze zichzelf konden redden. Ze hadden hun eigen melk, eigen boter, ze maakten zelf karnemelksepap, er waren eieren, een varken in 't vat, aardappelen in voorraad voor een jaar, snijbonen in 't vat, gedroogde bonen in de kist, bieten, wortels en appels natuurlijk.

Van die eieren gebruikte moeke haast niks want die werden verhandeld. Ze had een vorm met een bloemmotief, daar kwam de gekarde boter in en dat werd omgekeerd en dan had ze een mooi pond boter, echte landboter. Met die boter en die eieren ging de kruidenier weg en zij kreeg in ruil daarvoor artikelen als koffie, thee en suiker. Meestal moest zij er wat bijpassen, maar ze zorgde ervoor dat ze zo weinig mogelijk betaalde, want geld had ze nooit veel.'

'Het blauwe etenspannetje van email waarin Jantje Stalman het warme middageten naar Johannes op het land bracht'

'Er werd twee keer per dag warm gegeten' vertelt Onje. 's Avonds werd het eten dat was overgebleven van de vorige dag opgewarmd. Er kwam altijd soepenbrij (*karnemelksepap*) achteraan. Dat karnde en kookte moeke zelf. Er kwam 's avonds een kom midden op tafel en daar at je met elkaar uit. 't Was heerlijk, zo zoet! Heerlijker soepenbrij is er niet te koop, nergens. Daar zat al die meeltroep niet in. Nee, het moest een paar uur koken zodat het uit zichzelf lobbij werd.

Bij het warm eten 's middags was er altijd een stukje spek. 's Maandags waren er bruine bonen met spekdobbels. Een enkele keer grauwe erwten, maar bruine bonen hadden ze zelf. Dinsdags zullen het snijbonen geweest zijn, stampot snijbonen met een stukje spek. Woensdags waren het hele aardappels met uitgebakken spek en er waren vaak rode bieten bij die in azijn en suiker waren

ingemaakt. Donderdags kregen we meestal endjebonen, dat waren bonen in het zult en daar werden aardappels door gestampt. Vrijdags waren het gedroogde bonen en zaterdag was het bruinebonensoep. En zondags waren het aardappels met metworst of schenkspek, en soms met mosterdstip. Dat was meel, aangengelgd met wat water en vet en met mosterd erdoor. Er was nooit wat anders als rode bieten.'

Aan tafel werd weinig gezegd. 'Als onze ouders spraken moesten wij kinderen ons stilhouden. 'Nou ik had gedacht, Jantje, ik moest vanmiddag maar gaan swelen' (*gemaaid gras omkeren om te drogen*) of 'Jantje ik wou de Waalse bonen erin doen' of 'Ik wil vanmiddag aardappels poten, wichter kunnen jullie me helpen?' De gesprekken gingen altijd over het werk. Er moest geschoffeld worden, gewied, geëgd, de bieten moesten worden uitgedund.'

Elk jaar werd er een varken geslacht. Daar werd het hele jaar van gegeten. Tine Steenhuis herinnert zich dat het slachten bij hen thuis door oom Freerk, de slager, gebeurde. 'Morgens vroeg kwam oom Freerk. Hij stak het varken een mes in de keel. Niet dat het beest eerst bewusteloos gemaakt werd of neergeschoten, maar hij wist precies waar hij stak. Oom Freerk lustte graag een borreltje. Hij ging naar moeke. 'Hij is dood Jantje, hoor.' En dan kreeg hij een borrel.

Het bloed stroomde eruit, en moeke moest erbij komen om het bloed op te vangen en erin te roeren, anders kwamen er kluiten in. Ze maakten er bloedworst van. Er moest de wereld kokend heet water komen voor de krabbers waarmee het haar eraf gekrabd werd. Dan kwam het varken aan de ladder te hangen, met de poten uit elkaar, de hals opgesneden. Als het zover was, kwam oom Freerk er weer aan: 'Hij hangt aan de ladder Jantje.' En dan kreeg hij weer een borrel.

Het varken bleef zo een dag hangen om koud te worden. Anderdaags kwam oom Freerk terug en sneed het in stukken, die werden gezouten en later opgehangen en gedroogd. Het bereiden van de worsten was moekes werk. Oom Freerk sneed de met, waar ze de worsten van maakte. Ik zie hem nog bezig met die scherpe messen, die haalde hij door een groot vat waar zout en kruiden bij gedaan waren, tot de vulling klaar was. Moeke had een horentje, een worsthorentje, daar paste precies een darm omheen, en daar werd de met almaar ingestopt, met de hand.

Zo'n darm moest je eerst helemaal schoonmaken. Hij zat vol met plukjes vet. Die darmen, dat zijn hele einden he, als je die uitrolt, en dan moesten wij meisjes ze vasthouden als moeke dat vet eruit haalde. En dan moest ik weer overgeven.'

Onje en Aafke ten tijde van het schrijven van het artikel in 1979 - ca 1923: Fenje 18jr? en Tine 14jr?

Al jong moesten de meisjes meehelpen in huis. Als ze uit school kwamen was het eerste wat ze deden een bak vol aardappelen voor de volgende dag schillen. Spelen met andere kinderen deden ze bijna niet, ze woonden te afgelegen. Een enkele keer gingen ze op visite bij oom Freerk en tante Biene, die een half uur lopen van hen vandaan woonden.

Tante Onje: 'Wij kwamen daar binnen: 'Dag tante Biene, complimenten van vader en moeke.' 'En hoe is 't met jullie?' 'Ja, goed.' 'En hoe is 't met vader en moeke?' 'Ook goed.' 'Dag oom Freerk, complimenten van vader en moeke.' Oom Freerk kreeg ook een hand, zo hoorde dat he.

En dan gingen we eten, en dan moest je met de rechterhand eten en de linkerhand moest onder de tafel. Het vlees mocht je niet zo afbijten, je moest het aan stukjes snijden. Vaak kregen we snijbonen,

daar zitten draadjes aan. Ik was nogal tezzel, kieskeurig met eten en ik zorgde dat die struupsels onder de rand van het bord kwamen.

We gingen ook wel eens naar Vogel, hun boerderij was afgebrand en weer opgebouwd. Ze hadden twee jongens van onze leeftijd. Verderop woonde Keuning, een dikke boer, en nog weer verder boer Edens, die was wat minder. En ik speelde dan met de oudste jongen van Vogel dat wij Keuning en vrouw Keuning waren, want wij wilden ja meer wezen. En de kleine jongen en de kleine Fenje waren Edens en vrouw Edens.'

Elke zondagvoormiddag gingen de meisjes lopend naar de zondagsschool in Meedhuizen. Johannes was gelovig, Jantje niet maar zij vond kennis van het geloof goed voor de ontwikkeling van haar dochters. 'Fenje kon niet van buiten leren, die kon de psalmen er niet in krijgen. Ze ging op de plee zitten en begon ze op te dreunen: 'Geloofd zij God, met diepst ontzag, hij overlaadt ons dag aan dag, met zijne gunstbewijzen, die God is onze God...' en dan begon Fenje weer van voren af aan, en ze zat daar maar. 'Kenst hem al, Fenje?' vroeg moeke, en Fenje wist er niks meer van. En moeke een stuk aan het schelden, en Fenje werd steeds benauwder.'

In de woonkamer waren twee bedsteden; in de ene sliepen Johannes en Jantje, in de andere de drie meisjes. In de bedsteden lag stro, daarop lag een veren bed en daarop het beddengoed. Elke dag werd het stro uit de bedstee gehaald en opgeschud, en vervolgens moest de roodgeverfde houten vloer aangeveegd en gedweild worden.

'Op zondagmorgen vroeg dronken moeke en pa koffie met een klontje erbij. Dat was het enige moment van de week dat er suiker gebruikt werd. Moeke bracht ons wichtertjes in de bedstee ook een klontje op bed om op te sabbelen. Zo hadden zij een vredig moment met elkaar.'

Johannes werkte, als arbeider-boer, een 'zet'. Hij ging om zes uur bij de boer aan het werk tot een uur 's middags, zodat hij na de middag op zijn eigen land kon werken. Een groot deel van het werk kwam op Jantje en de kinderen neer. Jantje zorgde voor de tuin, de kippen, de kalveren, het varken en de geit, ze molk, karnde, maakte groenten in, legde vleesvoorraden aan, en hielp in de zomertijd mee op het land om de korenschoven te binden.

Kerk Meedhuizen, ca 1928

'Mijn vader en moeke stonden 's zomers ik weet niet hoe vroeg op, want eerst moesten de koeien gemolken worden. Om zes uur begon vader op het land het koren te zichten, en dan ging moeke in huis gauw zorgen dat wij eten kregen en naar school kwamen. Tegen acht uur ging zij met een ketel vol koffie naar het land om de schoven te binden. Tegen half vijf ging moeke weer naar huis om te melken en warm eten klaar te maken, dan waste ze af en maakte brood en drinken voor anderdaags klaar. En dan hoor ik mijn vader om een uur of negen nog zeggen: 'Als 't zover is, vrouw, moeten we ook bij de lutjekes aan kant,' maar moeke rende nog rond, die moest nog van alles doen,' vertelt Tine.

In de schoolvakanties moesten de meisjes meewerken op het land. Ze moesten het stro zoeken dat de vrouwen die aan het hokken waren onderweg verloren hadden. Die strohalmen legden ze op een schoof en die werden door de vrouwen opgebonden.

Onje herinnert zich: 'Ik weet nog de zomer van 1914, ik was tien jaar en hielp moeke. Op de Breedelaan in Schaapbulten liep een jong moedertje van zeventien jaar met haar baby. Het was vrouw Westerkamp. Ze vertelde dat de oorlog was uitgebroken. Er was een run op de banken om zilvergeld. 'k Heb net een papiertje van tien gulden gewisseld,' vertelde ze. Haar kindje was een jongetje. In 1940 verloor deze jongen als soldaat als een van de eerste zijn leven. Hij werd door Duitse parachutisten doodgeschoten. Hij was de beste vriend van onze broer Jan, jouw vader.'

In de allerdrukste tijd van de zomer waren de bonen klaar. 'Op zondagmorgen stonden onze ouders in alle vroegte op. Vader ging bonen plukken, moeke moest eerst karnen en wassen. En ik vergeet nooit, als wij van bed af kwamen lagen daar zulke bulten bonen in de gang. En dan zat je verder de hele godganse zondag, je kon nauwelijks nog een naald vasthouden, bonen in te rijgen. Overal hingen strengen met bonen te drogen, buiten in de zon, maar ook door de keuken heen.' De droge bonen werden in kisten bewaard.

Er werden ook veel bonen ingemaakt. Vaten vol bonen. Met vet werden de naden van de vaten gedicht. 'En dan zaten wij halve nachten bonen te strupen (*afhalen*). Op het laatst zei moeke, het was een stijfkop, gaan jullie maar op bed, wichter. Ze wou graag een beetje de martelares spelen, en struupte nog uren door. Een praan bonen ging in die vaten.'

Behalve op het land meehelpen, hadden de meisjes thuis allerlei taken. Zoals breien. Fenje: 'Ik mocht graag haken, maar dat kon alleen op zondag. Ik breide maar aldoor sokken en kousen, moeke deed ons een draadje erin om te zien of we wel opschoten.'

In de winter, als er meer tijd was, las Johannes soms voor. 'Moeke moest stoppen en breien, die had geen tijd om na het eten niks te doen, en wij breiden ook. Als vader de krant uit had, nam hij soms een boek. Hij heeft ons een winter lang Ben Hur voorgelezen.'

In de winter ging de olielamp niet meteen aan als het begon te schemeren. Fenje: 'Op de achterdeel werden de handjeperen bewaard. In de steekketel op de kachel deed moeke op namiddagen in het najaar vaak een handjepeer, wij trokken het velletje eraf en smulden van zo'n gekookt peertje. In het tweeduister zaten wij dan te zingen tot tegen kwart voor zes de grote lamp werd aangestoken en we gingen eten.'

Als kind waren wij schietensbenauwd in het donker. Als ik als klein meisje 's avonds achter de koeien langs moest om naar de plee te gaan, dan rammelden die kettingen en snoven die koeien en ik was zo bang! Moeke gaf me niet een lantaarn mee, ik moest in het stikdonker door die schuur en liet de deur van de plee aanstaan en haalde me van alles in m'n hoofd.'

Visite kwam er niet veel. Een enkele keer kwamen op een zondagmiddag in de winter tante Wiepke en oom Siemen uit Siddeburen, of oom Freerk en tante Biene uit Wagenborgen. 'De vrouwlui kregen een soort likeur, heel zoet maar er zat geen alcohol in, die schonk moeke uit een van die mooie karaffen die ze had, en de mannen kregen een borreltje.'

Op zondagmorgen kwamen vaak de joden met vet. Tine: 'Wij meisjes sliepen in de bedstee, en om half acht riep moeke: 'Toe, eruit komen!' maar wij sliepen nog zo lekker. En o God, dan kwam Borach al binnen, Borach Sleutelberg die met zijn broer Levie in Farmsum woonde. Die sjouwden op zondagmorgen met vet of schapenvlees in geblokte handdoeken op hun hoofd in de buurt rond. Moeke deed de bedsteedeuren dicht en dan ging Borach op een stoel voor de bedstee zitten, en dan begon het gepingel. Zoveel vet zat erin, en zoveel moest hij er voor hebben. 'Och man,' zei vader, 'dat is ja veel te duur, neem het maar weer mee' en dan liep Borach weg en kwam weer terug, het kon wel anderhalf uur duren. En wij maar wachten tot hij weer wegging.'

Als er ijs was op het Afwateringskanaal gingen Johannes en zijn dochters schaatsen. Ze reden over het Zijldiep naar Termunterzijl of naar 't Waar of het Schildmeer en brachten onderweg familieleden, die ze soms lang niet hadden gezien, een bezoek.

Johannes Steenhuis was een man van weinig woorden. Hij had verstand van gewassen, kon het weer voorspellen en had inzicht in ziekten van dieren en mensen. Jantje was feller en nieuwsgieriger en had een brede belangstelling. Maar ze was ook een stijfkop en kon, als ze kwaad was, wekenlang zwijgen.

Het belangrijkste meningsverschil in het gezin ging over de toekomst van de kinderen. Johannes zag er niets in dat zijn dochters verder zouden leren. Hij leefde voor het boerenbedrijf en wantrouwde het

burgerbestaan. Hij was bang dat zijn dochters zich van hem en het boerenleven zouden verwijderen. Hij zag ze als toekomstige boerinnen.

Jantje Stalman, die in het werkhuis van Slochteren maar vijf jaar lager onderwijs had gehad en zeer leergierig was, wilde dat haar kinderen het beter hadden dan zijzelf.

Onje: 'Moeke die wou hebben: wij zouden leren. Vader had het haar ook beloofd, dat zei ze tenminste, in feite had hij niet gezegd dat het mocht, maar ook niet dat het niet mocht. Hij was bang voor hikhakkerij (*ruzie*), en had natuurlijk gedacht, laat maar eerst, dan zien we later wel. Na de zesde klas wilde moeke dat we naar de ulo gingen, maar hij vond dat we naar het zevende jaar moesten. Maar voor de zevende klas was geen voorziening, je deed de zesde over, je verveelde je dood. Toen ik daarna van school afging, is er de grootste ellende over geweest. Ik wou als klein meisje al onderwijzeres worden, dat had moeke mij ook beloofd. Maar toen het zover was zei vader: 'Ja maar ik ben niet gek, als ze een keer onderwijzeres zijn, gaan ze trouwen en wat heb je dan aan al dat geleer.'

Als vader en moeke het over het leren van de kinderen hadden, was het helemaal mis. Moeke viel uit, en daarna zei ze niks meer en dan zei ze ook maar zo niet weer wat. 't Allerminste was dat ze soms in drie weken geen woord tegen hem zei. Tegen niemand. En dan was vader blij als er eens een mens kwam, want ze wou het niet naar buiten hebben, dus dan moest ze wel praten.

En als die man weg was, kon ze niet weer opnieuw beginnen. Mijn vader was niet echt bang voor haar, maar hij wou geen drukte hebben. Hij had 't liefst dat alles gewoon zijn gang ging zoals hij 't hebben wou.'

School Meedhuizen, ca 1928

Fenje, die handig met haar handen was, wilde hoedenmaakster worden, en Tine, de jongste, die net als Onje heel goed kon leren, wilde ook graag in het onderwijs. Tine: 'In de zevende klas stoomde meester zijn eigen zoon klaar voor de HBS, en zei tegen mij: ga maar gerust naast hem zitten, dan ga jij ook mee. Meester kwam bij de ouwelui en zei dat ik zo van de lagere school naar de dagnormalschool in Appingedam kon, dan was ik met zestien onderwijzeres. 'Nee,' zei pa, 'wichter dij leren is geld vergraimen (*verspillen*).'

Johannes Steenhuis had een ander plan voor zijn dochters. Hij wilde er een stuk land bij kopen en een paard en wagen en stelde zich voor dat de wichter daarmee naar Meedhuizen en Farmsum zouden gaan om melk te venten. De hoefden ze niet hun voeten onder andermans tafel te steken; hij zag zijn kinderen niet graag in dienstbaarheid. Maar de meisjes voelden er niet voor; het plan ging niet door. Toen moesten ze thuis helpen.

Mijn tante Onje: 'Ik kwam op 1 april 1917 van school en huilde erg dat Fenje naar school mocht en ik niet. Zij was een jaar jonger. Ik moest meteen die dag mee aan het wieden bij de boer, van 's morgens zes tot 's middags een uur. Als ik dacht dat er twee uur om waren, waren het tien minuten. 's Middags tot zes uur bij onszelf aan het werk. Het huis schoonmaken, sokken en borstrokken breien, wassen. En als vader riep: 'Kan een van de wichter me helpen?' dan moesten we aardappelzakken ophouden of de tuin wieden of appels plukken of aardappels rooien. Ik heb vaak in mijn eentje zitten huilen om mijn verloren illusies. Maar ik was altijd vindingrijk om aan boeken te komen. Ik las alles wat los en vast zat.'

'ze lieten alle drie een vrijstaand huis met een puntedak bouwen'

Bart Prak, Jantje Stalman, Jantje Prak, Tine Prak-Steenhuis, Acacialaan 23 Winschoten

Fenje Mulder-Steenhuis, Jantje Stalman, Tonnis Mulder bij hun huis in Appingedam, beide foto's ca 1950

In 1918 kwam ook Fenje thuis. 'Hoedenmaken leek me mooi toe. Ik kon goed tudeln en kudeln (*zelfbedachte woorden, knutselen*). Maar vader zei: 'Bij zo'n hoedenzaak verdien je niks.' Je kreeg in de leertijd kost en inwoning, maar je beurde geen cent. En ik woonde ver afgelegen, midden in de wereld. Lopend naar Delfzijl of Appingedam was te ver, en een fiets kon er niet vanaf.' Toen drie jaar later ook Tine van school kwam, was er eigenlijk niet genoeg werk voor drie sterke meiden. Ze kibbelden veel en toen ze er zelf op aandrongen dat ze een betrekking zouden zoeken, gaven de ouders toe. Ze werden geen boerenmeid op een afgelegen boerderij, maar

burgerdienstmeisje aan de straat. Ze kwamen in nabijgelegen plaatsen te werken, met winkels, jongelui en bedrijvigheid.

Onje werd met zestien dienstmeid bij meester Schoonbeek en zijn dochter in Weiwerd. Hij gaf haar boeken om te lezen en vond het goed dat ze naar de avondhandelskursus ging. Fenje kwam in huis bij juffrouw De Boer in Appingedam, een oude, gierige, rentenierende boerin, en Tine ging naar het handelsstadje Winschoten waar ze na verschillende dienstjes bij een hotel-restaurant aan de slag kwam.

'Als burgerdienstmeisje liep je met een bonte jurk aan en soms met een wit schort voor. Als boerenmeid moest je 's morgens voor dag en dauw onder de koeien, dan zat je tot je knieën in het natte gras en als je thuiskwam was je doornat, een vuilveeg. Wij burgerdienstmeisjes voelden ons verheven boven de boerenmeiden. En boerenarbeiders, daar wilden wij niks van weten, dat was de vervloekte stand he. Wij gingen om met monteurs, timmerlui, jongens uit de fabrieken. Wij kregen slagernechten aan de deur en bakkersknechten.'

Tijdens de uitvoeringen van de zangvereniging, op de ijsbaan of op zaterdagavond, als slierten meisjes door de hoofdstraten van Appingedam, Delfzijl of Winschoten op en neer liepen, ontmoetten ze de jongens met wie ze later zouden trouwen. Onje kreeg verkering met Hendrik Bruggemann, een machinebankwerker van de Brons-motorenfabriek in Appingedam. Fenje kreeg verkering met een buschauffeur, Tonnis Mulder, van de Damster Autobus Maatschappij in Appingedam, en Tine ontmoette op een dansmiddag in het hotel in Winschoten haar toekomstige man Freerk Prak, die schildersknecht was. In de jaren dertig trouwden de zusters, zij en hun vrijers hadden lange jaren gespaard, ze lieten alle drie een vrijstaand huis met een puntdak bouwen. Ze kregen kinderen en fietsten 's zondags over de kleilaan of het pad met de vlonders naar Schaapbulten om te zien hoe hun oudelui het maakten.

Mijn grootvader Johannes heb ik niet gekend. Hij stierf in 1938 aan kanker. Jantje, mijn boerenoma, met haar donkere kleren, grijze ogen en rimpelige gezicht overleed in 1952. Het blauwe etensspannetje van email waarin zij het warme middageten naar Johannes op het land bracht, de bruine aarden test van haar stoof, en haar porseleinen suikerpot met de roze roosjes en zwarte zigzagrandjes staan bij mij in de kamer. Soms denk ik aan haar en aan het lege land van mijn vroegste jeugd, midden in de wereld bij Schaapbulten.

Aafke voor het artikel in Schaapbulten in 1979

Wie was Jantje Stalman?

Aafke

Op een morgen in februari 2007 drinken drie nichtjes met elkaar koffie in de keuken van het huis aan de Schepperbuurt in Termunterzijl, dichtbij de Eems. Jantje Bruggemann (geboren 1931) is de gastvrouw, Jantje Prak (1946) en Aafke Steenhuis (1946) zijn op bezoek om zich, vooral door de verhalen van Jantje Bruggemann, een duidelijker beeld te vormen van hun grootmoeder: Jantje Steenhuis-Stalman. Wat was zij voor een vrouw?

Jantje Bruggemann: 'Ik was het eerste kleinkind, ik had het hartstikke goed bij haar in Schaapbulten. Ik mocht heel graag bij haar zijn. Wij gingen dan vaak naar de tuin achter het huis, 's zomers plukten we daar rode bessen en kruisbessen. Opzij van het huis was een regenbak, en daar stond ook een hut, een stookhut. Daar werd 's zomers in gekookt. Achter de regenbak en de stookhut was ook een stuk tuin. Ik weet nog dat opa Johannes op een smoorhete dag in de zomer thuis kwam, hij ging op de regenbak zitten, trok zijn sokken uit, pakte een teil met water en ging met zijn voeten in het water zitten.

Jantje Stalman bij haar huis, foto van tante Bea 1950, de stookhut van de foto op p9 is inmiddels gesloopt – rechts Jantje

Voor het huis was een gracht. Een trapje voerde naar beneden, naar een vlondertje. Daar haalde opoe haar water vandaan. Het wasgoed werd erin uitgespoeld, en de koeien dronken er ook uit. Het drinkwater kwam uit de regenbak. Als het een heel warme periode was, stond die gracht droog. Ik kan me herinneren dat we op een zondagmiddag, met Jantje haar pa en moeke, en mijn pa en moeke, en de kinderen, in de gracht zaten. Opoe had er een kleed neergelegd, daar zaten we allemaal op. De jongetjes speelden met elkaar, Bart en Frans.

Eind 1938 is opa Johannes Steenhuis overleden. Hij was dood- en doodziek. Hij heeft het lang volgehouden om toch te werken, hij was een enorme werker. Ik denk dat hij aan kanker is doodgegaan. Opoe bleef daar alleen wonen, op dat boerderijtje, ver weg van de bewoonde wereld. Je kon er via een klein paadje door het land komen, met opstaande steentjes aan de ene kant, langs sloten en over bruggetjes. Ernaast liep de Breedelaan, daar gingen 's zomers de karren over. In de strenge winter van 1946 heeft zij zes weken lang niemand gezien of gesproken. Ze kon heel best alleen zijn. Eten haalde ze uit de weck. En uit het zout, snijbonen in het zout. Geweekt vlees, of in het zult. Een stukje spek.

Ik ging geregeld bij opoe logeren. 's Morgens werkte ze in huis en in de tuin, en na het middageten deed ze de afwas. Ik zie nog dat teiltje op de keukentafel staan, met kokend water. Ze had geen afwasborstel, maar deed het met haar hand. Ze deed de borden in kokend water, en maakte ze met haar hand schoon. Als ze klaar was, zette ze weer een teiltje met water op tafel, en dan waste ze haar gezicht en haar armen. En dan ging ze haar haar doen. Ze had lang haar. En dan maakte ze hier zo'n toef, en die draaide ze, en dan ging ze voorover staan, en dan kwam al dat haar bij elkaar, die toef was al klaar, en dan draaide ze het andere haar in het rond, en dat werd vastgestoken. Ik zie het voor mijn ogen. Ik keek toe, het was in de keuken, achter in het huis. Daar hing een hele mooie petroleumlamp, met kraaltjes.

In de tijd dat mijn ouders trouwden, was de verhouding tussen Jantje en mijn moeder Onje niet geweldig. Mijn moeder had verkering met Hendrik, die mank was. Opoe deed denigrerend over hem. Toen Hendrik en Onje aankondigden dat ze gingen trouwen, viel het niet in goede aarde dat ze dat in Appingedam deden – en niet in Delfzijl, waar Schaapbulten onder viel waar opa en opoe woonden. Na het huwelijk kwamen opoe en opa dan ook niet meer op bezoek.

Maar voor ik werd geboren, ging mijn vader een keer naar zijn eigen moeder, opoetje Bruggemann, een lieve vrouw, en die zei tegen hem: 'Denk erom Hendrik, als het een meisje wordt, moet je Onje's moeder benoemen, hoor!' Toen ik geboren werd, werd het dus een Jantje. Mijn vader op de fiets naar Schaapbulten. Hij is goed ontvangen daar. 'Ik wil jullie even vertellen dat er een wichtje geboren is.' 'Dat is mooi!' En toen heeft opa gevraagd: 'En hoe heet ze?' 'Jantje.' Opa stond op, heeft zijn jak aangetrokken: 'Ik ga meteen mee.'

Onje - Onje met Henderik Bruggemann, 1926

Toen ik een klein wichtje was, is mijn moeder veel ziek geweest, ze had chronische nierbekkenontsteking. Er waren geen medicijnen voor, het moest door rust genezen. Ze had enorme koorts. Ze kon zelfs mij niet om zich heen hebben. Toen heeft pa mij op de fiets naar opa en opoe gebracht, en ben ik daar zes weken in huis geweest. Hun twee zoons, Remke en Jan, waren toen nog thuis, ze waren acht en vijftien jaar ouder dan ik. Toen ik geboren werd, schijnt Remke gezegd te hebben: 'Nu ben ik eindelijk potje-of.'

Achter de keuken was een koestal. En in die stal konden wij een huisje maken. Met een oud tafeltje. En dan was ik moeke, en Remke was pa. En dan zei hij: 'Wief, geef mij de tabakspot eens aan!' Dan vergeet ik nooit weer. Ik sliep met Remke en met opoe in bedsteden in de voorkamer. Daar waren twee bedsteden. In de ene sliepen wij. Er zat zo'n dik veren bed in. En 's morgens ging Remke staan en had dan dat hele veren bed op z'n kop. Die voorkamer was de mooie kamer van opoe. De meubels die daar stonden, die staan nu hier.

Opoe is maar tot haar tiende jaar naar school geweest, en ik heb brieven van haar, waar geen enkele fout in staat. Ze kende alle landen op de wereld bij naam, die kon ze aanwijzen op de kaart, en ze wist ook alle hoofdsteden. Op de lagere school waren ze nog niet aan de breuken toegekomen, die heeft ze zichzelf eigen gemaakt. Ze vond het een gemis dat ze dat allemaal niet wist. Ze was heel leergierig.

Ze lazen thuis een krant, toen nog geen sterveling daar in de buurt een krant las. En opa las er 's avonds wel uit voor. Opoe kreeg haar bakkerswaren van bakker Meter uit Meedhuizen. Met een zoon van de bakker was Remke bevriend. Hij kwam altijd het brood brengen en bleef dan een tijdje bij opoe zitten om met haar te praten, want ze had overal belangstelling voor.

Toen in 1938 opa overleed, was Jan al naar de ambachtsschool geweest, en Remke zat nog op de ULO. Tot die tijd ging je van mei tot mei naar school. Dat werd veranderd in van augustus tot augustus. De keuze was toen: deed je anderhalf jaar over een klas, of een half jaar? Remke deed het in een half jaar. Maar alle achten en negens waren zessen en zevens geworden. 'Godverdomme,' zei hij, 'wat heb ik op mijn sodemieter gehad! Maar moeke,' zei ik, 'ik moest al die lesstof in een half jaar doen!' 'Niks mit neudig,' (*niks mee te maken*) zei ze. 'Een Steenhuis komt niet met zessen en zevens thuis.' Ze was bezeten.

Jantje Stalman, foto van tante Bea december 1950

Remke is geboren toen Jantje Stalman bijna 40 was. Het was een hele zware bevalling. Het kind was dertien pond. Dertien pond! Daar is ze bijna aan doodgegaan. Ze hadden mijn moeder Onje van tevoren naar Schaapbulten gehaald, ze moest een week meehelpen. En omdat Jantje zo ongemakkelijk was, en humeurig, dacht Onje dat dat tegen haar gericht was. Opoe was niet gemakkelijk. Van die bevalling 's nachts heeft Onje het een en ander meegekregen, het ging er bar en boos aan toe. Dokter Drukker werd gehaald. Later is de dokter daar nog weer thuis geweest, met collega's, want die wilden niet geloven dat het kind zo zwaar was, die wilden het zien. Achteraf gezien is opoe toen erg overspannen geweest. Remke werd haar lievelingszoon.

Toen Remke later via de haven van Delfzijl naar Thailand is vertrokken om er te werken, kwam hij na vijf jaar terug, en nam hij zijn moeder mee naar Amsterdam. Later vertelde zij precies na, van a tot z, wat ze daar allemaal gedaan en gezien hadden.

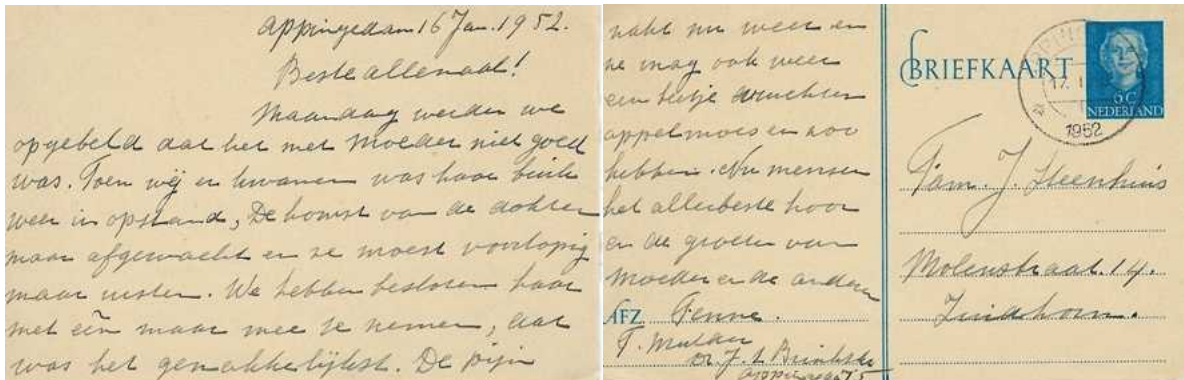
Johannes Steenhuis was deels boerenarbeider, deels had hij zijn eigen spultje. Maar hij wilde zijn hele leven weer boer worden. Ze waren heel zuinig en spaarden. En als ze dan tien gulden hadden gespaard, ging hij lopend van Schaapbulten naar de bank in Appingedam, om dat geld weg te brengen. En dan kwam hij weer thuis, en dan vroeg opoe: 'Ben je ook bij de wichter geweest?', want die waren dienstmeisjes in Appingedam. 'Nee, heb ik niet aan gedacht,' zei hij dan. Hij dacht alleen aan zijn tien gulden.

Nadat opa overleden is, en de mensen na de oorlog een pensioen konden krijgen van Drees, toen had opoe net een paar centen te veel op de bank staan en kreeg zij niks. Na de dood van opa wilde zij dat zij de helft kreeg plus een kindsdeel, en dat de rest meteen verdeeld werd onder de vijf kinderen. Maar niemand van de kinderen wilde dat. Ze zeiden: 'Moeke, u hebt ervoor gewerkt, laat dat nou.' Maar zij wilde het. Heel strak was ze. Haar schoonzons en schoondochter wilden ook niet dat het geld verdeeld werd. 'In Godsnaam, hou het zelf.' Ze konden allemaal de kost verdienen. Maar ieder kreeg zo'n 200 gulden. Zo wilde ze dat.

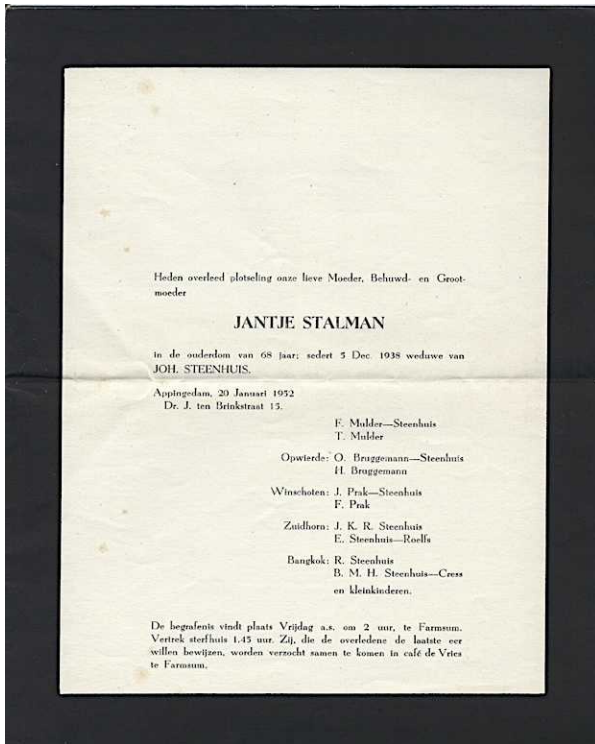
Haar beide zons, Jan en Remke, waren niet zo goed met elkaar als eigenlijk moest. Het had met de oorlog te maken. Jan kreeg in Duitsland pakjes met eten van zijn schoonfamilie toegestuurd, maar niet van zijn broer Remke, die in de haven van Delfzijl werkte. Na de oorlog zei opoe een keer tegen mij, we stonden bij de achterdeur, ik was een jaar of vijftien, zestien: 'Ik heb een wens, dat als ik dood ga, dat de jongens weer goed op elkaar zijn.' Dat maakte indruk op me.

Toen Jan uit Duitsland terugkeerde, had hij daar veel met Russische jongens samengewerkt. Hij kwam met communistische sympathieën terug. Jan Steenhuis was goed in zijn vak, maar hij maakte

geen promotie. Hij kwam vrij regelmatig bij zijn zuster Onje, mijn moeder. Moeke heeft een keer tegen hem gezegd: 'Zel ik die wat vertellen, jong, doe most dij verrekke Waarheid opzeggen'. Na de oorlog moest je geen communist wezen. En toen heeft hij hem opgezegd, en meteen promotie gemaakt, volgens de lezing van mijn moeder.'

Kaart van Fenne over het ziekbed van haar moeder Jantje 16.1.1952

Jantje Stalman overlijdt 20.1.1952 en het graf op het kerkhof van Farmsum

onbegaanbaar waren. Het slechte winterse schoolbezoek vanuit Schaapbulten werd toen verbeterd door in de herfst zand af te graven in Ideweer en Schaapbulten (want vlak onder de bouwvoor was dat zand daar aanwezig) en hiermee een zandpad langs de weg naar Meedhuizen te leggen.

1. De watermolen van de Geefsweerstermolenpolder. Deze molen staat daar vanaf 1876, na het gereedkomen van het Afwateringskanaal van Duurswold en na de droogmaking van het Kleine Meer. De onderdelen van de molen komen van de afbraak van de watermolen, die op plaats 2 stond. In 1926 werd in deze molen een Brons ruwoliemotor van 25pK geïnstalleerd.

2. Watermolen van de Geefsweerstermolenpolder sinds 1855. Het water dat werd opgevijseld werd gebracht op het Kleine Meer.

3. Watermolen van de Meedhuisterpolder, opgericht in 1864.

De molens 2 en 3 worden genoemd in de 'Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst', deel XI De provincie Groningen, 's Gravenhage, Algemene landsdrukkerij 1933. Zie daarin: Gemeente Delfzijl, bladzijde 48 onderaan:

Molen 2 wordt daar aangeduid als 'achtkante watermolen in de Geefsweersterpolder, opgericht 1855, genaamd De rijzende zon'.

Molen 3 wordt aangeduid als 'achtkante watermolen in de Meedhuisterpolder, opgericht 1864'.

4. Tichelwerk (=steenfabriek) van de familie Rottinghuis. Deze fabriek verdween tussen 1928 en 1938 omdat al het omliggende land toen was afgeticheld. Deze fabriek was van de grootvader en de vader van Harmannus Rottinghuis, die de uitvinder was van het systeem Rottinghuis om snel veel huizen te bouwen. Zie de film van Beno Hofman 'Beno's Stad 326', van 31 januari 2008 van Oog Groningen.

5. Moordhut. Op 7 mei 1811 vond hier een verschrikkelijke moord plaats. In het huis dat hier stond werden vader, moeder en drie zoons van 9, 12 en 15 jaar vermoord. De daders waren twee Franse soldaten, die gelegerd waren in Delfzijl. Zij werden ter dood veroordeeld. Jaap Bottema heeft hierover een uitgebreid artikel geschreven in de Groningse Volks almanak 1976-1977. Jaap was leraar op de Mulo in Delfzijl en heeft o.a. onze tante Betsie lesgegeven.

6. Boerderijtje met 95 are grond, waar de familie Steenhuis- Stalman sinds 1923 woonde. Oma Jantje Steenhuis-Stalman heeft het in 1951 verkocht.

7. Hoogholtje over het Wagenborgermaar.

Klassiefoto Meedhuizen 1922, pa staand, 3^e van links

Schaatsen

Johan

Schaatswedstrijd van school eind 1922 of begin 1923. Toen Jan in de eerste klas (tegenwoordig groep 3) van de Lagere School in Meedhuizen zat en nog maar zes jaar oud, was er een schaatswedstrijd van school. Jan won de eerste prijs van zijn klas. Dat leverde hem een spaarbankboekje op met een bedrag van tien gulden. Het boekje was van de Nutsspaarbank van Appingedam. Pa heeft me dat boekje en de inschrijving van 10 gulden eens laten zien toen ik een kind was. Gedurende zijn hele leven is dat boekje gebruikt om geld te sparen. Wanneer er een grote uitgave moest worden gedaan, dan werd er eerst een reis naar de spaarbank van Appingedam ondernomen om het geld op te halen. Dat was bijvoorbeeld toen er (tweemaal!) een Volkswagen kever 1300 werd gekocht bij garage Rint van der Meulen in Buitenpost.

Wanneer er 's winters ijs lag op de kanalen en maren lagen de werkzaamheden op de boerderij zoveel mogelijk stil. Er was nu de mogelijkheid om familieleden en vrienden die je lang niet gezien had weer eens te spreken! Iedereen was in een vrolijke stemming. Bij alle cafés en herbergen was 'bat oet': er werd met planken een pad gemaakt van de ijsvloer naar de ingang van de jachtweide (=gelagkamer). Als daar in de jachtweide de stemming opperbest was, werd er gezongen, gedanst, gegeten en veel gedronken!

Een lied, dat mijn oma Aafke Mooi wel zong, was een Italiaanne. Een Italiaanne is van oorsprong een Italiaanse volksdans. Een voorbeeld is de Tarantella, die nog steeds gedanst wordt in Apulië (de hak van de Italiaanse laars). Als de vrouwen tijdens hun werk op het land gebeten werden door een giftige spin, dan moest het gif worden verwijderd door muziek. Later kwam er ook een dans bij; de muzikanten speelden een heel snel ritme dat overeenkwam met de bewegingen van de tarantolato (de vrouw die gebeten was door de spin Tarantula). Men stampte dan met de voeten met als symbolische betekenis het vertrappen en doden van de spin. Later werd het de gewoonte van de vrouwen om steeds na het werk op het land (ook al was je helemaal niet gebeten) deze Italiaanne te dansen!

Italiaanne.

"En zo gaat dat noar Oskerd* tou
Noar Oskerd tou
Noar Oskerd tou
En zo gaat dat noar Oskerd tou (stamp op de vloer met je voet)

En van Hambörg** gaat noar Ritsebuul***
Noar Ritsebuul
Noar Ritsebuul
En van Hambörg gaat noar Ritsebuul
Van Ritsebuul noar 't maark**** (stamp op de vloer met je voet)

* Oskerd = Usquert, belangrijk dorp in de Ommelanden.

** Hambörg = Hamburg aan de Elbe.

*** Ritsebuul = Ritzbüttel bij Cuxhaven aan de mond van de Elbe, schippersplaats.

**** 't maark = de markt.

Oplettende lezers hebben in het bovenstaande iets bijzonders gelezen. Aafke Mooi, dat was toch de oma van moederskant van Aafke, Roelf en Johan. Dit verhaal zou toch moeten gaan over de familie Steenhuis?

Nu, het zit zo. De familie Steenhuis uit Schaapbulten was, in elk geval de broers en zussen, volstrekt amuzikaal. Voor hen gold wat in de Middeleeuwen al vaak werd gezegd: Frisia non cantat (=Friesland zingt niet! De Ommelanden werden toen nog geacht te behoren tot Friesland). Jan moest op de Lagere School zijn mond houden als er in de klas gezongen werd. Hij kon geen wijs houden en had helemaal geen maatgevoel. Hij kon dus ook niet dansen en dat vond Lies later erg jammer.

We keren weer terug naar het eigenlijke onderwerp van dit opstel, schaatsen. In 1994 schreef Henk Seidel uit Schildwolde in opdracht van de ijsvereniging 'De Vriendschap' in Meedhuizen een boek over de geschiedenis van die ijsvereniging en over de algemene historie van Meedhuizen. Eén van de hoofdstukken in dit boek gaat over de wintergod Ul of Uller. Hierdoor geïnspireerd heb ik de volgende herinnering aan mijn vader opgehaald.

Toen ik op de Lagere School zat (tegenwoordig heet dat de basisschool) en ongeveer negen jaar oud was had ik het met mijn vader over de bekende zin 'Liesje leerde Lotje lopen langs de Lange Lindenlaan', waar veel namen en woorden in staan die beginnen met de letter L zei hij 'Ik ken een Groningse variant waarin alle woorden met een W beginnen.'

Ik schrijf deze zin eerst in het Gronings op en daarna zal ik het in het Nederlands vertalen en tenslotte zal ik het geheel proberen te duiden (net als een dominee op zondag een bijbeltekst probeert te duiden).

WILLM WIEDWAMS.

Waist wel, woar Willm Wiedwams woont?
Willm Wiedwams woont wied weg!
Willm Wiedwams wit wolln wams was weg.
Willm Wiedwams wief wis wel
woar Willm Wiedwams wit wolln wams was!

Pa vertelde me, dat met een 'wams' een jas werd bedoeld. Het gedichtje gaat over een zekere Willem die een wijde jas draagt, zoals een ruiter een wijde mantel draagt. Er staat verder dat de jas van witte wol is. In het stukje, dat Hans Seidel schreef over Uller staat, dat men meende dat Uller was gekleed in witte wol. Uller was de eerbiedwaardige grijze wintergod, de beheersers van vorst, ijs en sneeuw, aan welke de mensen het winterijs te danken hadden. Als Uller sneeuw strooide was het spoor van wild gemakkelijk op te sporen; dan wist men te vinden of ontdekken wat anders niet te vinden was. Bij het pandverbeuren riep de pandmeester 'Ulle wulle wit! Wiens pand is dit?'. Men meende, dat Uller was gekleed in witte wol (vandaar 'Ulle wulle wit'). Deze Uller wist zoals men meende, wie het pand, dat de pandmeester onzichtbaar voor anderen in de hand hield, toebehoorde.

Nu volgt de vertaling van het gedichtje in het Nederlands:

WILLEM WIJDJAS.

Weet je wel, waar Willem Wijdjas woont?
Willem Wijdjas woont ver weg!
Willem Wijdjad z'n wit wollen jas was weg.
De vrouw van Willem Wijdjas wist wel
waar Willem Wijdjas z'n wit wollen jas was!

Ik zal proberen om hier een uitleg bij te geven.

Willem woont dus ver weg, net zoals een god ver weg woont in de hemel. De relatie van Willem met zijn echtgenote lijkt veel op de relatie tussen een god en een godin. Kijk maar naar de relatie tussen Zeus en Hera. Zeus is vaak op stap en heeft op veel plaatsen een vriendin, waar hij dan mee vrijt. De vrouw van Willem denkt dat de witte wollen jas, die Willem aanheeft als hij op zijn paard zit en grote afstanden aflegt, bij één van zijn vriendinnen is blijven hangen.

Jan ca 1922

Feesten op Goede Vrijdag, met Pasen en met Sint Martinus

Johan

Op Goede Vrijdag liep Jan met andere kinderen langs de deuren met een foeke-rommelpot. Ze zongen het volgende lied:

'k Heb zo laang mit de rommelpot lopen
'k Heb gain geld om brood te kopen
Foekepotterij, foekepotterij,
geef mie een cint of ain twei drei.

En din goan wie noar de heren
en din loaten wie ons potje smeren
en din goan wie noar de swaarte smid
en vaarven ons potje swaart en wit.

De kinderen begeleidden zich met een foeke-rommelpot. Een rommelpot is een kom of iets dergelijks met een varkensblaas die er strak overheen gespannen is. Aan de blaas is een rietje bevestigd. Door met een natte hand het rietje op en neer te bewegen kreeg je een knorrend geluid: foeke foeke.

Poaske (Pasen). Met Pasen kregen de gezinsleden meerdere eieren. In sommige gezinnen in Meedhuizen werden wel meer dan tien eieren per persoon gegeten. Ik denk dat moeder Jantje het aantal eieren wel beperkte, want ja, eieren waren geld waard. Ze gebruikte de eieren die de kippen legden vaak om de kruidenier in natura te betalen.

Jan vertelde later aan zijn kinderen dat de eerste zondag na Pasen 'lutje Poaske' werd genoemd. In het Nederlands heet het 'beloken Pasen'. Met lutje Poaske kreeg elk gezinslid nog een extra ei, vertelde hij.

Dit verhaal leek op Aafke weinig indruk te maken. Ze zei tegen Pa 'en nog een week loater was het zeker Piemeltje Poaske.' Ik was stomverbaasd. Wat had Pasen met een piemel te maken?

Tegenwoordig kun je op You Tube alles vinden. Tik maar eens 'Piemeltje Poaske' in en je zult zien dat het echt bestaat, twee weken na Pasen! Je zou dan eigenlijk op die zondag nog een extra ei moeten krijgen, maar ik denk niet dat dat bij de familie Steenhuis gebeurde.

Sint Martinus (11 november). Voor Sint Martinus werd een lampion gemaakt van een voederbiet, die mooi werd uitgehold en van figuren voorzien. De lampion werd dan bevestigd aan een mousstommel (=boerenkoolstronk). Sommigen hadden een lampion van blik, waar met een hamer en spijker figuren in waren gemaakt. De kinderen van de familie Steenhuis kregen van tevoren precies te horen bij welke adressen ze mochten zingen. Ze mochten dus niet overal aanbellen!

Detail foto p 22

Malaria (1922-1928)

Johan

Mijn vader vertelde mij, dat hij als kind regelmatig rillend van de koude koorts, in de schoolbank van de Lagere School zat. De ziekte malaria kwam veel voor in het zuidelijk deel van de gemeente Delfzijl en het aangrenzende gedeelte van de gemeente Appingedam. Beide plaatsen kregen in het begin van de twintigste eeuw een malaria-comité.

In het archief van het malaria-comité van de gemeente Delfzijl is te vinden dat er wel vloeibare paraffine in de sloten werd gegoten waar veel larven van malaria-muskieten voorkwamen. Die larven hangen tegen het wateroppervlak aan en hebben ademhalingsbuizen. Door paraffine te gebruiken worden de larven afgesloten van zuurstof en gaan ze dood.

Bij parasitaire ziekten is er steeds sprake van één of meerdere vectoren (overbrengers van de ziekte, in het geval van malaria een zestal soorten van het soortenrijke geslacht Anopheles) én van een parasiet (in dit geval de protozo Plasmodium vivax). Er waren in het begin van de twintigste eeuw nog een aantal gebieden in Nederland waar malaria veel voorkwam, zoals op Walcheren en in Waterland (het gebied ten Noorden van Amsterdam). De gemeenschappelijke factor van al deze gebieden is de saliniteit van het oppervlaktewater. De larven van de Anopheles-soorten, die malaria overbrengen, ontwikkelen zich in brak water. Na de overstromingen aan de rand van de Zuiderzee in 1916 nam het aantal gevallen van malaria in Waterland sterk toe. Dokter Honig, die in 1903 huisarts werd in Nieuwendam, deed onderzoek tijdens de malaria-epidemie in 1919-1920 en promoveerde daarop onder andere met de hulp van de geniale en wereldberoemde bioloog en parasitoloog Prof. Dr. N.H. Swellengrebel, die toen hoogleraar was in Amsterdam.

Jan en Remke, alle foto's 6.10.1928

Tine en Fenne.

Jan, Remke, Tine, Jantje

Een portefeuille en een pijp

Johan

Op zijn twaalfde verjaardag kreeg Jan van zijn vader twee cadeaus, namelijk een leren portefeuille en een pijp. Zijn vader Johannes vertelde dat hij die indertijd zelf op zijn twaalfde verjaardag had gekregen. Hij vertelde Jan ook dat de portefeuille altijd in een binnenzak van een (colbert-)jas moest worden opgeborgen, waarna een grote veiligheidsspeld moest worden gebruikt om die binnenzak af te sluiten. Vooral op een drukke veemarkt waar met bankbiljetten betaald moest worden moest je je geld zorgvuldig opbergen.

Jan kreeg ook een pijp omdat hij nu, met twaalf jaar, een man was. 'Het is geen man, die niet roken

kan'. Vader Johannes had een koperen tabaksdoos, van waaruit hij zijn pijp stopte en die hij op zondag ook wel uitleende aan Joodse handelaren, die op die dag langs het boerderijtje kwamen om handel te drijven. Die tabaksdoos is nu in het bezit van zijn kleinzoon Johan. Ik kreeg op mijn twaalfde verjaardag wel een portefeuille, maar niet een pijp. Jan vertelde me dat hij wel begreep dat roken slecht voor je was.

< De tabaksdoos van opa Johannes

Naar de ambachtsschool in Appingedam.

Johan

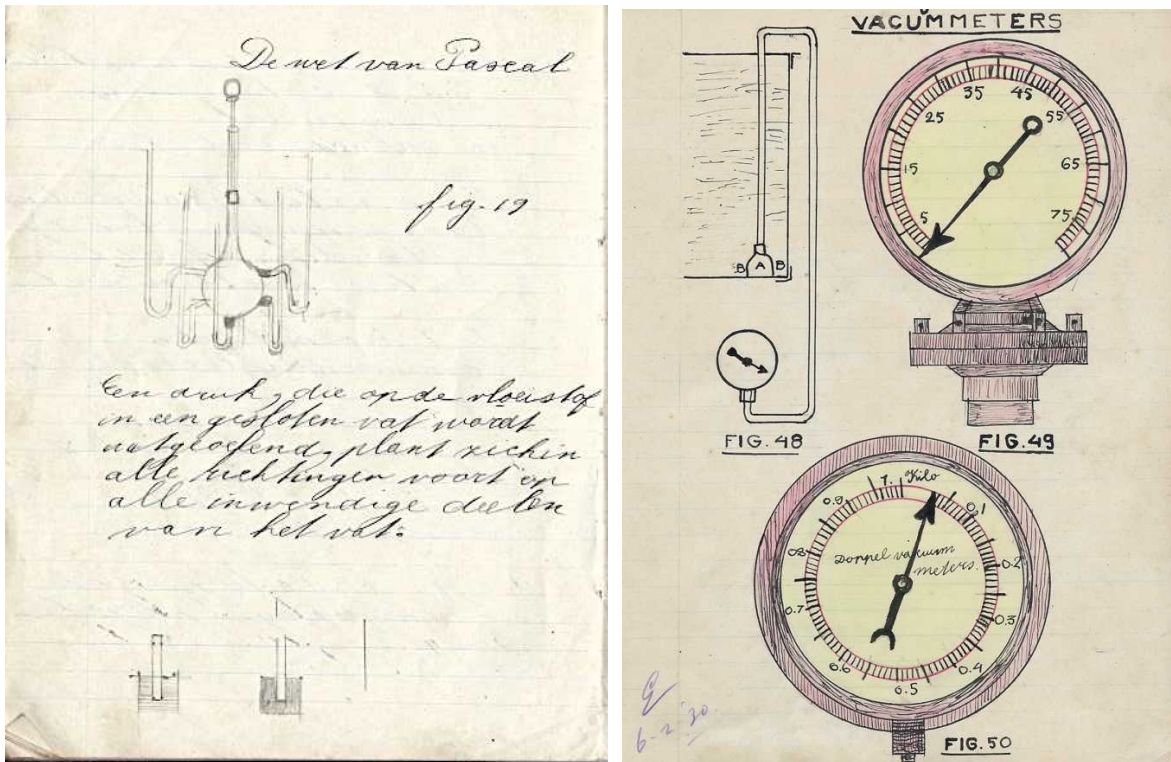
Toen Jan in de laatste klas van de Lagere School in Meedhuizen zat wilde zijn vader graag dat hij op de boerderij zou komen om het boerenwerk beter te leren. Jans oudste zuster Onje had al verkering met Henderik Bruggemann. Henderik werkte als machinebankwerker in Brons' motorenfabriek in Appingedam.

Deze fabriek was opgericht door Jan Brons. Brons was een autodidact. Hij was de zoon van een smid in Wagenborgen en wilde op een gegeven moment niet meer naar de Lagere School. Hij mocht in de smidse van zijn vader experimenteren met het maken van machines. Hij had geen vreemde talen geleerd en daarom waren de Engelstalige handleidingen voor het maken van motoren voor hem aanvankelijk bijna onleesbaar. Toen hij het Engelse woord 'petrol' las dacht hij dat de motor op petroleum moest lopen. Wij weten dat 'petrol' = benzine. Door stug volhouden lukte het Jan Brons om zijn motor op petroleum te laten lopen! Brons verbeterde ook de dieselmotor door een voorverbranding in een verstuiverbak te laten plaatsvinden, waardoor de motor zonder brandstofpomp werkte. In het Gronings heet zo'n motor een 'bakje(s)knapper'.

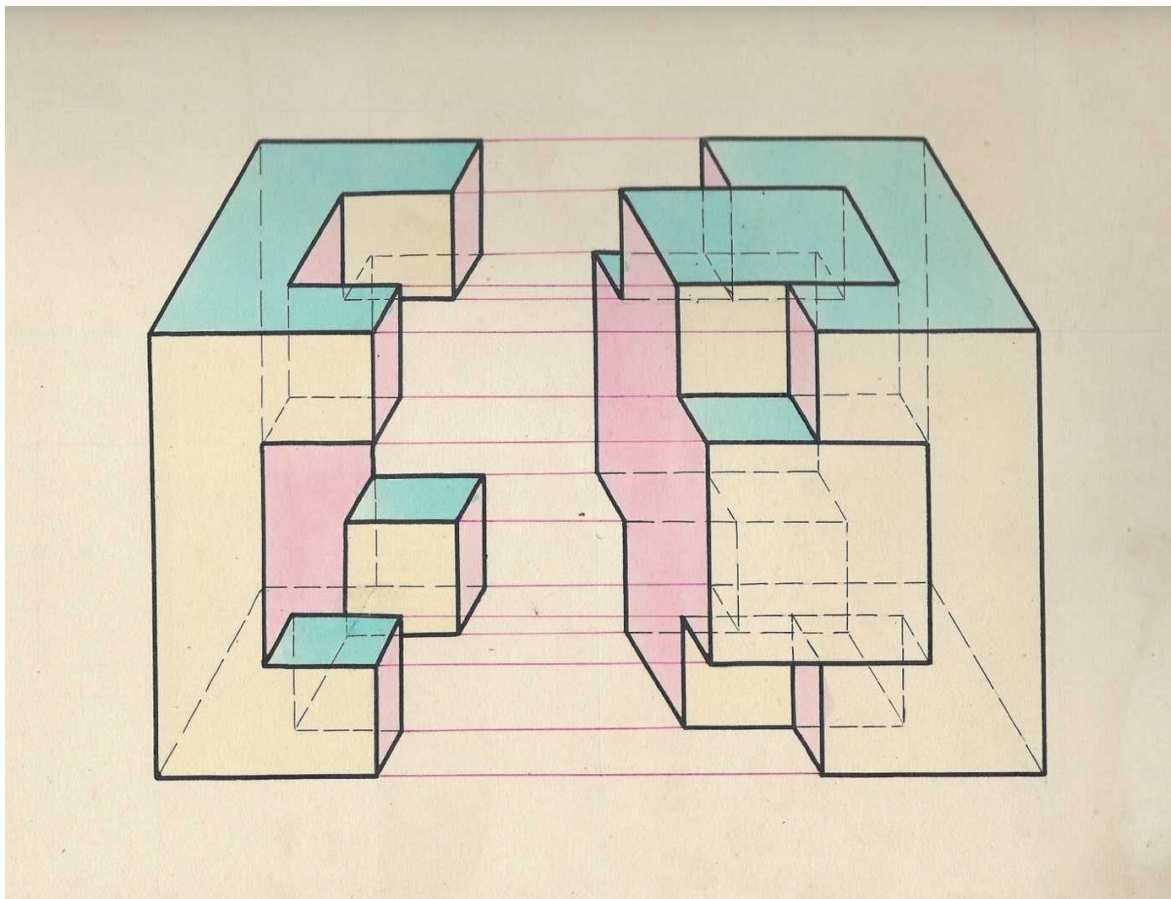
Brons zette zijn bedrijf om in een N.V., samen met de Appingedammer notabelen D. Bonthuis Tonkes, die de grond voor het fabrieksterrein aan het Damsterdiep leverde en vennoot en financier was en Mr, A.T. Vos, die president-commissaris was. De Bronsmotor werd snel internationaal bekend en de fabriek deed goede zaken. Onje en Henderik overtuigden hun vader en schoonvader Johannes om Jan naar de ambachtsschool in Appingedam te sturen en daar het vak van machinebankwerker te leren.

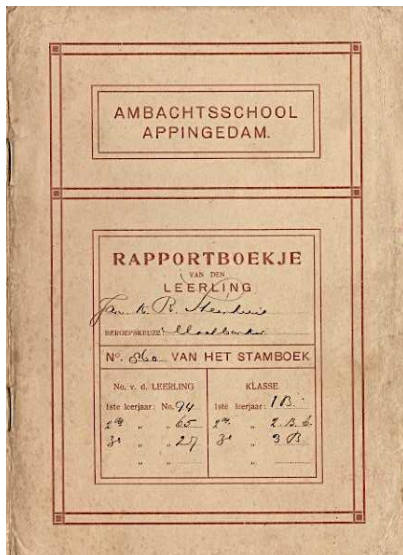
Ondanks de wens van zijn vader kreeg Jan een fiets waarmee hij naar Appingedam kon, via de Breedelaan (in het Gronings 'Braidloan), de onverharde weg waar het ouderlijk huis aan stond. Naast deze laan was een smal verhard voet- en fietspad waar hij kon fietsen. Soms moest hij over een plank fietsen om over een sloot te komen. Hij vertelde mij dat hij in het voorjaar vaak gezelschap kreeg van een 'Baauwmantje' (In het Nederlands 'bouwmantje'), dat is een witte kwikstaart die in het Gronings zo heet omdat op het moment dat de vogels weer terugkeren uit het zuiden het werk voor de akkerbouwers weer begint. Het baauwmantje vloog dan een tijd met hem mee terwijl hij fietste.

De ambachtsschool stond aan de Stationsweg in Appingedam. In de pauze gingen de jongens wel 'deurtje bellen' bij een huis waar een mooi meisje woonde. Jan bleef dan op de stoep staan terwijl zijn kompanen zich uit de voeten maakten. Hij leerde ook de stad Appingedam (in het Gronings heet de stad 'n Daam', de inwoners, zowel mannen als vrouwen heten 'Damsters') kennen.

Handschrift met kroontjespen en tekeningen van de Ambachtsschool

AMBACHTSSCHOOL APPINGEDAM. STAAT VAN VORDERINGEN, LIEVER, GEDRAG EN SCHOOLVERZUIM VAN: LEERLING V. D. AFDEELING *J. Steenhuis* STAMBOEK N° 250

LEERLING KLASSEN	COURSEN KWARTALEN	THEORETISCHE VAKKEN				PRACTISCHE VAKKEN				LESTIJD'S VERDIEN		HANDTEKENING VAN DEN VAKKER, OF DEN VERZORGER OP DE VERDOEGSTER. PER KWARTAAL.
		Voorgesat L. G.	Theorie	betreff. het Vak	Handtekening	Handtekening	Handtekening	Handtekening	Handtekening	Handtekening	Handtekening	
1899 1ste kwart.	7 7 7 7	5			7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
2de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
3de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
4de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
1900 1ste kwart.	7 7 7 7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
2de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
3de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
4de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
1901 1ste kwart.	7 7 7 7	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
2de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
3de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
4de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
1902 1ste kwart.	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
2de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
3de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>
4de -	7 7 7 7				7	7	7	7	7	7	7	<i>J. Steenhuis</i>

TOELICHTING: Wanneer voor Gedrag geen cijfer is ingevuld is dat goed of zonder bemerking.

BEZONDERHEIDEN:

VERTREK: *J. Steenhuis* 19.37 Vertrokken *J. Steenhuis* Getuige

Debeten die ingevuld cijfers: 10. Uitsluitend, 9. Zeer goed, 8. Goed, 7. Ruim voldoende, 6. Voldoende, 5. Ruig voldoende, 4. Onvoldoende, 3. Zeer onvoldoende, 2. Slecht, 1. Zeer slecht.

Het teken + aan een cijfer toegevoegd beteekent $\frac{1}{2}$ hooger, terwijl toevoeging van het teken - $\frac{1}{2}$ lager beteekent.

Rapport, cijferlijst, 19 maart 1932 vertrokken, ondertekening door vader J. Steenhuis

Appingedam kreeg in 1327 stadsrechten van de Upstalboom, de beroemde vergaderplaats van de Friezen bij Aurich in Oost-Friesland (Duitsland). De stad Appingedam bezit nog steeds veel Middeleeuwse huizen. In het begin van de zestiende eeuw is een groot deel van de bevolking uitgemoord. De stadswallen en -muren werden ontmanteld en de verdere ontwikkeling van Appingedam bleef uit.

Jan was op de ambachtsschool goed in de schoolvakken taal en rekenen. Hij was daarin meestal de beste of één na beste. Ik heb van hem nog een paar keurig verzorgde dictaten over het vak 'stoom'. Er werd dus veel lestijd gependend aan stoommachines (die al in de achttiende eeuw uitgevonden waren) maar de dieselmotoren die vlakbij in de Bronsmotorenfabriek werden ontwikkeld schitteren door afwezigheid.

Jans ambachtsschooltijd heeft drie jaar geduurd. Daarna moest hij het vak van smid in de praktijk leren in smederijen in Nieuwolda en 't Waar en in de smederij aan de Wolddijk ten zuidwesten van Bedum.

Smidsknecht in Nieuwolda, 't Waar en de Wolddijk

Johan

Na zijn ambachtsschooltijd werd Jan smidsknecht in Nieuwolda. Jan zelf noemde dit dorp 'Tamme(r)k', in het Nederlands 'het Hamrik', afkorting van Midwolderhamrik = nieuw ingepolderd land bij Midwolda. In een archiefstuk uit 1699 heb ik die naam Midwolderhamrik nog wel zien staan. Daarna heette het dorp in het Nederlands 'Nieuwolda'. De mensen die daar in de buurt woonden gebruikten dus nog eeuwen later de oude naam. Pa vertelde mij dat hij daar na het avondeten steeds het smidshuis moest verlaten. Hij moest zich op straat maar vermaken en hij mocht pas terugkomen als het bedtijd was. Hij werd dus niet in het gezin opgenomen terwijl hij nog maar een tiener was.

Daarna werkte Jan als smidsknecht in het dorp 't Waar, het tweelingdorp van Nieuw-Scheemda. Pa noemde Nieuw-Scheemda 'Scheemtramnek', in het Nederlands 'Scheemderhamrik' = nieuw ingepolderd land bij Scheemda.

Moeke vertelde mij het volgende verhaal over Pa's leertijd in 't Waar. Op zaterdagmiddag werd halverwege de middag in de smederij gestopt met het werk. Jan ging dan meestal naar huis in Schaapbulten. Soms ging hij met de jongens van het dorp naar de rand van het dorp 't Waar. Ze hoefden niet lang te wachten. Daar kwam al een groep meiden uit het dorp naar hen toe! Helaas kwam er over de weg een groep jongens uit een ander dorp aangelopen en er werd flink gevochten om de meisjes. Toen mijn moeder dit verhaal vertelde vroeg ik haar 'En wat vonden die meisjes van dat vechten?'. Ze antwoordde 'Die meisjes vonden dat geweldig!'.

Ik denk, dat Jan zich goed gewoerd heeft bij die vechtpartijen. Hij vertelde mij eens, toen ik nog een kind was, dat hij als smidsknecht vier loodzware voorhamers tegelijk kon optillen en met twee handen een tijd in de lucht kon houden.

Veel later, in de jaren zestig van de twintigste eeuw, deed Jan een aantal keren mee aan de Oldambtrit. Die schaatstocht gaat over het Termunterzijldiep. Hij schaatste dan door Trammek en Scheemtrammek. Wat zal er toen nog door hem heen zijn gegaan als hij aan zijn jeugd dacht?

Later werd Jan smidsknecht aan de Wolddijk. De Wolddijk begint bij Noorderhogebrug (bij de stad Groningen) en strekt zich uit naar het Noorden naar Westerdijkshorn. Vandaar gaat de Wolddijk nog veel verder.

Smederij van de Schuur Hoofdweg 42, t Waar, 1930
De ventwagen links is van bakker Prenger. V.l.n.r.: 1. Jan Veentjer, 2. Jan v.d. Schuur, 3. Roelf v.d. Schuur, 4. Bouwina v.d. Schuur, 5. Harm Veentjer, 6. ?, 7. fam Strobos, 8. Jan Nieland Ezn., 9 Jacob Wilkens, 10. Hendrik Vedder, 11. Ber

Rechts Jan van de Schuur, midden pa, ca 16 jaar. Sterke handen! Links Bouwina?,

Aan het einde van de jaren vijftig ging ik op een zondag achter op de bromfiets van Pa mee de Ommelanden in. De bromfiets werd door mijn vader 'plöffiets' of 'plöf' genoemd. Het was een Berini. Pas nadat ik bijna veertig jaar in Rotterdam had gewerkt kwam ik erachter dat het een Rotterdams merk was, afgeleid van de voornamen van de oprichters van de fabriek, Bernard Neumann, Rinus Bruynzeel en Nico Groenendijk. Pa had houten plankjes in de canvas fietstassen gelegd en een groot rubberen zadel met een handvat op de plöf gemonteerd waardoor je comfortabel zat.

We reden van Zuidhorn langs het Van Starckenborgkanaal naar het Oosten en staken het Reitdiep over bij Wierumerschouw. Vandaar reden we via een weg met Grauwe Abelen naar Adorp. Daar sloegen we bij de Provinciale weg linksaf richting Sauwerd. Na ruim een kilometer gingen we rechtsaf naar het Oosten, de Munnikeweg op. Het land was daar heel laag en kaal. We kwamen over een lage stenen brug, in het Gronings een 'piepke'. Pa stopte daar en we gingen daar even staan om het landschap in ons op te nemen. Pa vertelde dat de waterloop waar de brug overheen was gebouwd een vreemde naam had, namelijk 't Ol-Nij' (in het Nederlands vertaald 'het Oud-Nieuw'). Later zag ik op de landkaart de naam 'Oude Ae' staan ('Ae' staat hier voor water). Pa vertelde dat de grondsoort daar zware klei was, alleen geschikt als weiland en om er kool te verbouwen. Hij zei 'Dit is het laand van de boeskoolboeren' (*boeskool is witte kool*). Tegenwoordig heeft Bedum een historische

vereniging en het tijdschrift dat ze uitgeven heet 'Boeskoolneis'. We reden verder en we kwamen op de Wolddijk. Die dijk is lang geleden (tiende of elfde eeuw) aangelegd door Walfridus. We reden op de Wolddijk naar het Noorden en kwamen bij een grote bocht in de dijk en die heette 'De Poel'. Ooit is daar een dijkdoorbraak geweest en omdat het anders niet lukte om de dijk te herstellen hebben ze de dijk in een bocht om het dijkgat gelegd. Pa wees me een huis aan waar vroeger een smederij was. Hij vertelde dat hij daar als knecht had gewerkt. Smid Penninga en zijn vrouw hadden een gehandicapte zoon (Jannes) en twee dochters, Tiety en Annie (later Anke genoemd).

In het telefoonboek van 1957 staat Johan Penninga onder Adorp: J. Penninga, smid, Wolddijk 54, Bedum, telefoon 05909-201. Jan werd hier wel in het gezin opgenomen. Wel kreeg hij bij het ontbijt een kleiner ei dan de anderen maar verder werd hij goed behandeld. Na verloop van tijd werd er zelfs geopperd dat hij de smederij later zou kunnen overnemen.

Penninga ca 1933.4 - 1936.4

Toen Jan en Lies later, in hun verlovingstijd in het begin van de oorlog, eens langskwamen bij de Penninga's, werd er door hen en Jan uitvoerig overlegd. Lies vond toen wel dat zij te weinig aandacht kreeg, zo druk waren de Penninga's en Jan met elkaar in gesprek. Maar het liep anders: de smederij werd later overgenomen door een schoonzoon. In het Gereformeerd gezinsblad (want de Penninga's waren in 1944 meegegaan met de Vrijmaking) van 2 november 1954 lees ik dat Tiety Penninga zich heeft verloofd met Lammert van Dijken. Als ze later trouwen wordt hun adres Wolddijk 54. Lammert haalt zijn GaWaLo-diploma's (van GASfitter, WATERfitter en LOodgieter) en neemt de smederij over. Ik denk dat in zijn Wolddijk-periode bij Jan het zaadje is geplant dat hij de GaWaLo-diploma's moet gaan halen. Jan is in deze Wolddijk-periode wel op de fiets naar de stad Groningen geweest en heeft daar lessen op de ambachtsschool gevolgd. Later, na zijn trouwen, heeft hij in de stad Groningen deze diploma's gehaald. Het leerprogramma was, net als in de tijd van de gilden, ingedeeld in Leerling, Gezel en Meester. Uiteindelijk haalde Jan na de oorlog de diploma's Meester Gasfitter en Meester Waterfitter. Het is Jan nooit gelukt om het diploma Meester Loodgieter te halen.

Ondergetekende verklaard bij deren dat
Jan Steenhuis 3 jaar bij hem in dienst is
gewest met volle tevredenheid, als
smidsknecht, en beveelt hem verder
aan als een eerlijke en flinke werker.

J. Pennings
smid
Wolddijk gem. Bedum.

Ca 1936

Intermezzo: Scholen en schriften

Roelf

Pa heeft veel schriften van zijn scholen bewaard: van de Ambachtsschool (1929-32), de cursussen Machine-Bankwerken (1934?-36), het Middenstandsdiploma (-1942) en de cursussen GaWaLo (1947?-49). Er zijn van de Ambachtsschool bijzondere tekeningenboeken met geometrische projecties, doorsnedes van gereedschappen, (stoom-) machines ed, in pen getekend en mooi ingekleurd.

Ook is er een schrift 'Nederlands' met opstellen en dictees. Eén opstel gaat over zijn werk als smid-bankwerker en moet geschreven zijn na de Ambachtsschool en vóór het werk bij Niestern toen hij inmiddels machine-bankwerker was. Het zal dus van de cursus Machine-Bankwerken (1934-36) zijn, in de tijd dat hij werkte bij Penninga. Ook het feit dat hij in de dictees regelmatig wordt gecorrigeerd op spellingsfouten met 'sch' en dubbele klinkers dateert ze waarschijnlijk niet lang na de invoering van de spelling Marchant in 1934.

Opvallend van deze opstellen zijn de sociale thema's van de onderwerpen: *Herman Heijermans, De band zonder eind (over de lopende band, Ford ed)*, *Pieter Jelles (Troelstra), De rijke jongeling (over Jezus)*, *Mijn beroep*, *Nederland in de crisis*, *Het openen van een vergadering*, *Arbeiders in kapitalisme en socialisme*, *Volksopvoeding*, *Edison de treinjongen*, *Theologisch en sociaal beginsel*.

Mijn beroep.

" Ik ben smid-bankwerker, een beroep, dat op 't ogenblik weinig met werkloosheid heeft te kampen, doch niet tegenstaande dat, valt het niet mee om een goed loon te verdienen.

Toen ik in 1929 voor 't eerst de ambachtsschool bezocht, werd er algemeen beweerd: machines en motoren komen er steeds meer, dus bankwerker is het vak der toekomst.

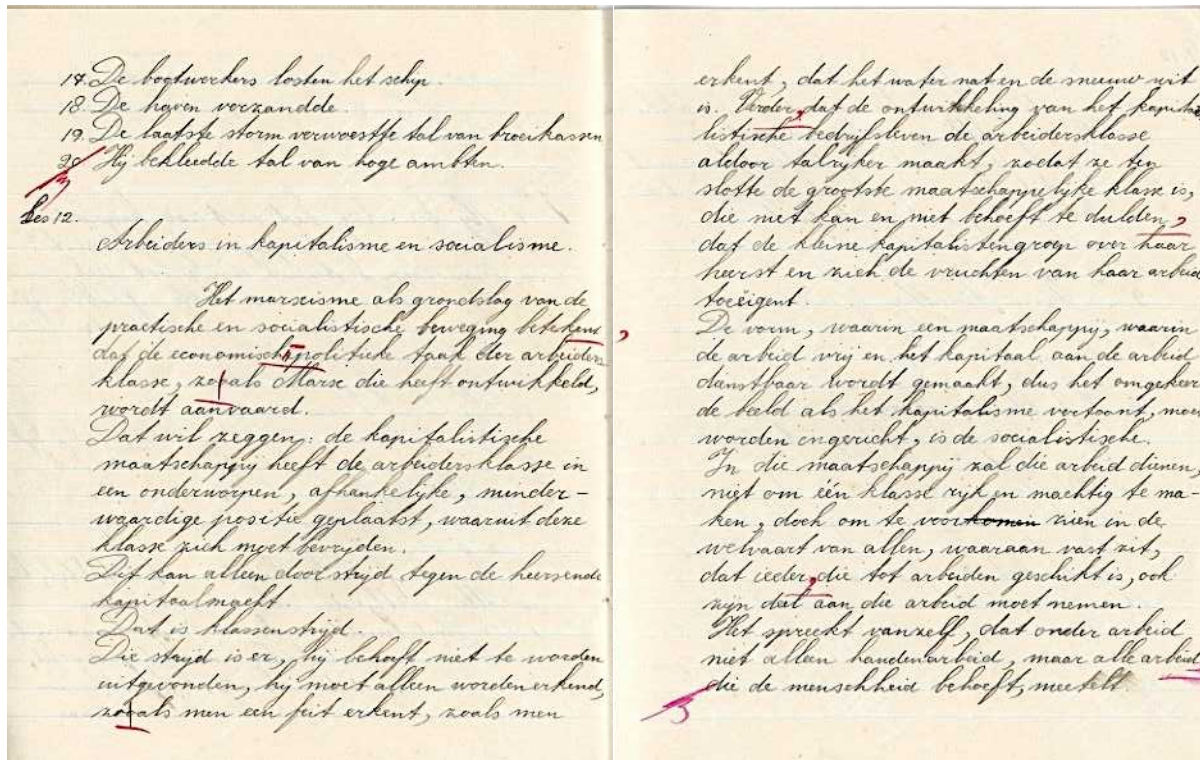
Helaas, dat we later gezien. Maar, toch, als men andere beroepen beschouwt, dan bin ik er nog niet het minst aan toe.

Ovrigens was het mooyer, als men dicht bij een grote stad woonde, daar bestaat 's winstpers overal gelegenheid om 't een avonduur sus te volgen, hetzij voor elektriciteit, motor of landmachinist ~~toen~~

Den kon men het mis zihen nog eens een beetje verder brengen, wat nu hoogstwaarschijnlijk wel nooit zal gebeuren.

Bij het vak Nederlands werd duidelijk ook gewerkt aan de sociaal-maatschappelijke en politieke ontwikkeling van de leerlingen - voor zover zij die al niet hadden en daarom voor deze cursus kozen;

de opleiding was hier vast om bekend. Ook de keuze van pa om bij Penninga te gaan werken zal niet toevallig zijn geweest: waarom koos hij voor deze plek, relatief ver van Schaapbulten? Wat was er niet in Delfzijl of Appingedam wat Penninga wel kon bieden; was hij bekend als een bijzondere smid waar je 'iets kon leren', was het de nabijheid van Groningen? In het opstel 'Mijn beroep' noemt hij de mogelijkheid tot het volgen van cursussen als voordeel van het wonen in een grote stad. Hij is zich bewust van de lokale, beperkte, wereld waar hij in leeft en wil daar uit, hij wil zijn wereld vergroten. Omdat de cursussen Machine-Bankwerken meerdere jaren duren (1934-36) is het een investering die standvastigheid en doorzettingsvermogen vraagt. Nogmaals blijk van zijn ambitie om vooruit te komen.

Voor het eerst wordt hier zijn sociaal-politiek bewustzijn duidelijk zichtbaar. Wanneer is dat begonnen en hoe ging het vervolgens met zijn ouders en hun boerentraditie toen pa op zijn 20^e bij Niestern ging werken en weer thuis wonen. Wat vonden zijn ouders van zijn ontwikkeling, waren ze trots? Of waren ze gereserveerd? Vergrootte het de persoonlijke afstand, ook met de jonge puberende Remke die naar zijn moeder trok?

Niestern moet technisch en vakmatig een stap vooruit zijn geweest: in plaats van te kiezen voor werk in een kleinschalige smederij (alhoewel deze met de voortschrijdende techniek ook sterk ontwikkelden) koos hij voor werk op een complexer en verhoudingsgewijs grootschalig bedrijf, een voor die tijd 'high tech' scheepswerf, gespecialiseerd in de in opkomst zijnde kustvaart. En in plaats van werk als smidsknecht koos hij voor de rol van arbeider, een geschoolde arbeider, die zich kon organiseren en minder afhankelijk was van de willekeur van een directe patroon.

In hoeverre de militaire dienst en later de mobilisatie, beiden tijdens het werk bij Niestern, bijdroegen aan deze ontwikkelingen en emancipatie is natuurlijk niet te achterhalen. De militaire dienst was in die tijd voor veel jonge mannen een belangrijke stap in het volwassen en onafhankelijk worden van ouderlijk gezag. Jan was daarentegen al vanaf zijn 15^e gewend om niet meer thuis te wonen. Die leerschool had hij er al opzitten. Maar het opereren in een hiërarchische, strikte organisatie als het leger met bijbehorende tegenstrijdigheden moet toch heel 'leerzaam' zijn geweest. Pa was dol op A. M. de Jong's 'Frank van Wezels roemruchte jaren' uit 1928 met kritiek op het archaische en verkokerde instituut leger bij de mobilisatie van de 1^e Wereldoorlog. Hoe heeft het samenleven met mede-rekruten uit andere regio's en uit andere maatschappelijke lagen verder bijgedragen aan zijn blik op de wereld en politieke ontwikkeling? Ook dit nam hij mee bij het werk bij Niestern.

Verdere scholing ligt echter tijdens het werk bij Niestern lange tijd stil. Wat deed hij 's avonds en in de weekenden in de jaren 1937, 38 en 39 tot aan de mobilisatie? Had hij genoeg van het studeren, was het werk te belastend of moest hij thuis inspringen in de periode van het overlijden van zijn vader Johannes op 5.12.1938?

Na de mobilisatie, in het begin van de bezetting, begint hij wel weer met verdere scholing. Hij kiest dan niet een technische, vakinhoudelijke ontwikkeling, maar een nieuwe richting met de cursus Middenstandsdiploma en Algemene Handelskennis. Hij was inmiddels 24-25 jaar. Gaf het machinebankwerkerbestaan te weinig voortzichten op groei, bood Niestern hem onvoldoende en was hij eigenlijk al ontevreden over dit bedrijf? In een brief later uit Duitsland klaagt hij op een gegeven moment dat ze op de werf bij Niestern soms zo lijden van de kou, ook een reden om na de oorlog net als Hendrik Bruggemann te kiezen voor het werk van bankwerker binnen in een machinefabriek?

Of is hij voor de cursus Middenstandsdiploma gestimuleerd door Lies, motiveerde zij hem tot meer ambities, of door Roelf Roelfs met zijn eigen bedrijf? Opvallend is dat hij deze cursus niet noemt op zijn 'klad cv' (zie p3) van ca 1949. Had hij na de oorlog toch geen zin meer in kantoorwerk of wilde hij rust en moest er in de eerste plaats geld worden verdiend voor het jonge gezin?

Handwritten calculations on lined paper:

Koopprijs $\frac{1905,91}{1886,36}$
 Winstopslag 12,33% = $\frac{234,90}{232,59}$
 Bedrag herwin $\frac{2140,81}{2118,95}$

81. Het benodigde hout kost $4 \times 22,5 = 90,-$
 Zaagloon $4 \times 2 = 8,-$
 Buis + was = $4,50$
 Spijkers = $1,50$
 Leen = $35,-$
 Indirecte kosten 40% van het leen = $14,-$
 $\frac{153,00}{328,25}$
 Netto winst 25% tot koopprijs $\frac{201,25}{19}$
 Hij rekent 5% voor aflevering
 Hij moet dus inschrijven voor $\frac{100}{95} \times 201,25 = 211,89$

82. Materiaal $\frac{250}{382,04}$
 Lonen $\frac{45}{455,20}$
 Indir. kosten 5% $\frac{325}{58,04}$
 Koopprijs $\frac{382,04}{402,15}$
 Hij rekent dat 5% wordt afgeleverd
 Hij kan het dus leveren voor $\frac{100}{95} \times 382,04 = 402,15$
 Winstopslag 14,65% = $\frac{461}{58,91}$

EXAMEN MIDDENSTANDSDIPLOMA
ALGEMEENE HANDELSKENNIS

(Dit te reiken aan A.L.E. kandidaten, zoowel aan de afgewesene als aan de geslaagde, dedelijk bij de mededeeling van den uitslag van het examen).

Aan J.H.H. Steenhuis te Meedhuizen
 wordt medegedeeld, dat hem de navolgende cijfers voor de ondercheide vakken zijn toegekend:

BOEKHOUDEN	8
HANDELSREKENEN	8
RECHTAL EN HANDELSBOEK	7
RECHTSPREKENEN	4
HANDELSKENNIS	6
RECHTS- en WERKENNIS	6

Op grond van bovenstaande cijfers zijt gij bij het examen
 Geslaagd *)
 Afgewezen

De Voorzitter der Examencommissie,
R. Cassius

Voor het Bureau der Examen van het Instituut voor Middenstandsontwikkeling,
L.J. Roelfs

Groningen, 19.6.1942
 *) Door te halen, wat niet ter zake dient.

Handschrift met sommen, cijferlijst Examen Middenstandsdiploma en diploma Algemene Handelskennis, 19.6.1942

In militaire dienst. Werken bij Niestern. Mobilisatie

Johan

Toen hij twintig jaar was, moest Jan 'voor zijn nummer' in militaire dienst. De zogenaamde 'eerste oefening' duurde 5,5 maand. Jan werd door het werk dat hij gedaan had ingedeeld bij de genie in de Kromhoutkazerne in Utrecht.

Volgens het fotoboek van moeke is pa in dienst van 6.4.36 - 19.8.1936, foto 10.5.1936

Kaarten tijdens dienst of de mobilisatie

In diensttijd? Bij de Kromme Rijn?

Na zijn dienstitijd ging Jan als machinebankwerker werken bij scheepswerf Niestern in Farmsum (bij Delfzijl). Deze werf was sinds 1911 gevestigd aan het (oude) Eemskanaal. Het adres was 'Firma gebroeders Niestern, Kroonstad 8699, Delfzijl'. Mijn moeder legde me eens uit dat de straatnamen in de buurt van de haven van Delfzijl genoemd waren naar belangrijke havens in de wereld. Jan begon bij Niestern in januari 1937 en werd in november 1937 lid van de Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond ANMB.

Op 28 augustus 1939 werd Jan gemobiliseerd vanwege de dreigende oorlog met Duitsland. Hij werd weer ingedeeld bij de genie. Jan werd met een groep van twaalf soldaten ingekwartierd bij een familie in Overlangbroek, niet ver van het buiten Sandenburg van graaf van Lynden van Sandenburg. Er moesten door de soldaten veel loopgraven worden gemaakt. Het was zwaar en nat werk. Er werden paarden gebruikt voor het zware werk. Bij het beslaan van één van die paarden kreeg Jan een trap van dat paard. Hij was gewond en werd opgenomen in het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis in Amsterdam. Het was vlak voor de Duitse inval op 10 mei 1940. Toen Jan hersteld was, reisde hij terug naar Delfzijl. Hij kwam op 14 juni 1940 weer in dienst bij scheepswerf Niestern in Farmsum.

Hij was ingekwartierd bij de Grebberlinie, is door de trap van het paard de zware gevechten daar begin mei 1940 ontlopen en heeft zo eigenlijk veel geluk gehad. Hij vertelde later dat hij zich wel schaamde als hij na de capitulatie in soldatenkledij met zijn verwonding door de stad liep en door Amsterdammers als oorlogsgewonde, 'als held', werd aangesproken.

Foto's mobilisatie 28.7.39 - 14.6.1940

Wikipedia: De winter van 1939 - 1940, ook bekend als de mobilisatiewinter, was in Nederland, met een gemiddelde temperatuur van $-1,9\text{ }^{\circ}\text{C}$ in De Bilt, de koudste winter sinds 1845.

Mobilisatie, winter 1939 - 40

Heden ontvingen wij de droeve tijding, dat op Vrijdag 10 Mei bij Den Haag is gesneuveld onze lieve Zoon en Broeder

LUITJE WESTERKAMP,
in den ouderdom van 24 jaar.

Schaapbulten, 25 Mei 1940.
Fam. H. WESTERKAMP.

Twee vrienden dood in de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog

Johan

Pa vertelde mij dat hij in de oorlog twee vrienden had verloren. Het waren de gebroeders Luitje en Arend Westerkamp. Hun ouders heetten Hendrik Westerkamp en Anje Windt. Op 1 mei 1914 wordt uit dit huwelijk in Geefsweer Arend Westerkamp geboren. Op 25 maart 1916 wordt Luitje Westerkamp geboren. Hij was dus 18 dagen ouder dan Jan Steenhuis. Beide broers zouden in de oorlog overlijden.

Eerst overlijdt Luitje Westerkamp. Uit het Nieuwsblad van het Noorden van 27 mei 1940 citeer ik de volgende rouwadvertentie:

'Heden ontvingen wij de droeve tijding, dat op Vrijdag 10 mei bij Den Haag is gesneuveld onze lieve Zoon en Broeder LUITJE WESTERKAMP in den ouderdom van 24 jaar. Schaapbulten, 25 Mei 1940. Fam. H. Westerkamp.'

Ik citeer hierna uit de Nieuwe Groninger provinciale courant van 13 juni 1940:

'Teraardebestelling Luitje Westerkamp.

Gistermiddag werd op de algemeene begraafplaats te Farmsum de teraardebestelling plaats van de op 10 Mei j.l. bij Monster voor het Vaderland gesneuvelde Luitje Westerkamp te Schaapbulten bij Meedhuizen.

Op deze prachtige zomernamiddag had zich een groote schare belangstellenden vergaard, om den overledene de laatste eer te bewijzen.

Nadat eerst in de Ned. Herv. Kerk te Farmsum een rouwdienst was gehouden, waarbij ds. Van der Most als voorganger optrad, begaf men zich naar het kerkhof. Onder de vele belangstellenden merkten wij o.m. op de burgemeester van de gemeente Delfzijl, den heer L.H. van Julsingha, den gemeentesecretaris, den heer P. Lutmers. Aan het graf werd het woord gevoerd door den burgemeester en door ds. V.d. Most. Een 35-tal strijdmakers van den overledene woonde mede deze plechtigheid bij.'

Tenslotte citeer ik uit het Nieuwsblad van het Noorden van 22 juni 1940:

'DANKBETUIGING

Voor de vele blijken van belangstelling, ondervonden bij de teraardebestelling van onzen lieven Zoon en Broeder LUITJE WESTERKAMP die zijn leven moest geven voor het Vaderland, betuigen wij door dezen aan allen onze hartelijke dank. In 't bijzonder aan de Edelachtbare heeren Burgemeester Julsinga, ds. Van der Most, de medestrijders en de damclub 'Schaapbulten'. Juni 1940 Fam. Westerkamp.'

Luitje Westerkamp is dus overleden op de allereerste dag van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De Duitsers wilden zo spoedig mogelijk Den Haag veroveren om de regering en de leden van het koninklijk huis te arresteren en onder druk te kunnen zetten.

Daarna overlijdt Arend Westerkamp. Arend Westerkamp was op 1 juli 1938 in Delfzijl getrouwd met Ettje Mansens, 16 jaar, dochter van Adolf Mansens, landarbeider en Imke Westerkamp, wonende te Tjuchem. Op 23 april 1944 overlijdt te Groningen Arend Westerkamp, oud 29 jaar, landarbeider. Ettje overlijdt op 1 augustus 1944 op 22-jarige leeftijd te Hellendoorn.

Volgens mijn moeder Lies Steenhuis-Roelfs, die op 29 januari 1997 door mijn zus Aafke Steenhuis werd geïnterviewd, was er ook nog een kind en zijn ze alle drie aan tuberculose overleden.

Een ander kind van Arend en Ettje overleeft de oorlog. Het is Hendrik Westerkamp, geboren in Delfzijl. Hij trouwt met Jantina Boneschansker. Hij wordt monteur en overlijdt op 18 augustus 1964 op 25-jarige leeftijd in Meedhuizen.

Lies Steenhuis-Roelfs heeft de twee jongere zusters van Luitje en Arend Westerkamp, namelijk Zwaantje en Sientje (eigenlijk Niessien) leren kennen toen zij gedurende een winter kniples had van juffrouw 'Hoekje' de Jong. Juffrouw de Jong had een winkel op de hoek van de Singel en de Landstraat in Delfzijl en was coupeuse. Zwaantje Westerkamp was volgens het oordeel van juffrouw de Jong een goede naaister: 'Kind, jij kunt het, jij wordt een goede naaister'. Zwaantje trouwt met Gerhard van Selling en is te zien op een foto van een reünie van de school van Meedhuizen (zie het boek Meedhuizen en omgeving van H. Seidel, bladzijde 125, persoon nummer 34).

Toen Pa en ik eens in de jaren '50 bij de familie Westerkamp te Schaapbulten op bezoek kwamen, waren beiden weinig spraakzaam en erg terneergeslagen.

Verkering 'Bie stroat'

Johan

Toen ik als jongen eens aan mijn moeder vroeg waar ze mijn vader voor het eerst had gezien antwoordde ze: 'Bie stroat!'. Dat was een mooi kort en Gronings antwoord, maar het leverde mij maar weinig informatie op. Toen ik het aan Aafke vroeg zei ze dat het de Marktstraat in Delfzijl was waar dat was gebeurd. Op zaterdagavond liepen de meisjes met hun vriendinnen in die straat op en neer. Er liepen ook losse jongens op en neer. Het was de bedoeling dat zo'n jongen het meisje van zijn keus aansprak: 'Wil je even met mij oplopen?' Lies wilde wel en zo is het gekomen.

Delfzijl

Jan stuurde Lies deze kaart met afzender ? vanuit Wijk bij Duurstede, tijdens de mobilisatie? Hadden ze toen al verkering?

Persoonsbewijs 1941

Jan en Lies trouwen op 14 juli 1942

Johan

Jan werkte in de zomer van 1942 al bijna zes jaar bij scheepswerf Niestern in Farmsum. De firma Gebr. Niestern moest in 1942 werknemers leveren voor de Arbeitseinsatz in Duitsland. Jan werd met anderen door Niestern hiervoor geselecteerd. Jan en Lies besloten te trouwen, zodat Jan vaker met verlof naar huis kon komen.

Jan verbleef van juli 1942 tot april 1945 in de kunstrubberfabriek van BUNA in de plaats Schkopau bij Merseburg in de buurt van Halle in het oosten van Duitsland.

Daarom... te wapen!

BURGERLIJKE STAND
GEMEENTE DELFZIJL.
Van 13 tot en met 16 Juli.
Geboren: Geene.
Ondertrouwd: Geene.
Getrouwd: Jan Kornelis Remke Steenhuis, 26 jaar, Delfzijl en Elisabeth Roelfs, 22 jaar, Delfzijl.
Overleden: Tjaard Brouwer, 70 jaar, zoon van Freerk Brouwer en van Aagtje Sterenberg, Delfzijl.

ADVERTENTIES

Getrouwd:
JAN K. R. STEENHUIS
en
LIES ROELFS
die, mede namens wederzijdsche ouders, hartelijk dank zeggen voor de vele blijken van belangstelling, bij hun huwelijk ondervonden.
Delfzijl, Juli 1942.
Singel 22.

Schaatsen: Noorderrondrit 1942
Winsum 72km

Dwargarbeid bij de BUNA in Schkopau

Aafke

In de nazomer van 1993, een paar jaar na de val van het communisme in Oost-Europa, reden we met de auto naar Oost-Duitsland. Ik zat bij Belle en Jannis, die toen acht en zes jaar oud waren, op de achterbank. Ze waren onder hun dekentjes in slaap gevallen en leunden warm en zwaar tegen me aan. Bij Halle, in het oosten van Duitsland, gingen we van de autobaan af. Het was al laat.

We hobbelden over klinkerstraten, tramrails, langs oude fabrieken en verwaarloosde huizen. Ik keek rond naar uithangborden, was hier dan nergens een hotel, maar de spaarzaam verlichte gevels waren winkels of werkplaatsen, en zo reden we door tot de klinkerweg overging in een straatweg. Na een tijdje hielden de huizen op. Populieren langs de weg. Gevangenisbomen.

Ik tuurde naar buiten, naar een teken van leven in de nacht. Had mijn vader over deze weg gelopen? Zou ik sporen van hem vinden? Een boogbrug over een rivier. De Saale. Was het hier?

Een bord langs de weg: Schkopau. Schkopau: dat harde woord dat ik als kind had gehoord, aan Schlag en Sklaven moest ik denken, met de bittere klank op het eind.

En toen doemden schoorstenen op, rookpluimen, bakstenen gebouwen, hallen, loodsen, barakken, pijpleidingen, elektriciteitsmasten: een enorm, spookachtig verlicht fabrieksterrein, omringd door hoge hekken en prikkeldraad.

Voor het gebouw wapperden vlaggen, met daarop in zwarte letters: BUNA.

Schkopau. BUNA. Woorden als brandgaten in mijn jeugd. Verzwegen plekken. Tot voor kort wist ik niet waar ze lagen en of ze nog bestonden.

Opening Buna in 1936

Mijn vader werd geboren in de Eerste Wereldoorlog, in 1916. Hij groeide op in een polder ten oosten van Delfzijl, in een watermolen. Zijn vader was boerenknecht en molenaar. De molen stond aan een afwateringskanaal dat zijn water op de Eems loosde.

Eind jaren twintig fietste mijn vader elke dag door het land naar de ambachtsschool in Appingedam. Hij zou geen boerenarbeider worden, maar een vak leren. In de jaren dertig, in de crisisjaren, kwam hij in de leer bij een smid in het gehucht Het Waar. Het was een tijd van armoede en angst voor werkloosheid. De smidsvrouw zocht het kleinste eitje uit de pan en legde dat met een zuinig gezicht neer bij het bord van de jongste knecht.

Eind jaren dertig werkte mijn vader als machinebankwerker op de scheepswerf Niestern in Delfzijl. Hij legde kranen, pompen en leidingen aan in de kustvaarders die er gebouwd werden. Hij hield van het

werk. Het was feest als een schip voltooid was en met donderend geraas van de helling in het hoog opspattende water gleed.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in het voorjaar van 1942, werd hij op een lijst gezet voor de Arbeitseinsatz in Duitsland. Zijn eigen werfbaas was ziek, een andere baas had de leiding overgenomen en hem op de lijst gezet. Hij moest weg. Hij voelde zich verraden. Door brieven te schrijven over zijn onmisbaarheid en zijn kostwinnerschap probeerde hij aan de dwangarbeid te ontkomen. Tevergeefs. Als hij zich niet zou melden, zouden familieleden opgepakt worden. 'Het is zo onwerkelijk. Het lijkt of ik droom' schreef mijn vader in de herfst van 1942 vanuit het BUNA-Lager, Block 3, Barak 18, Stube 106 in Schkopau aan zijn jonge vrouw.

In juli dat jaar was hij 's ochtends vroeg uit Delfzijl vertrokken. Op het hoofdstation in Groningen ontmoette hij andere jongemannen die naar Duitsland moesten. In Bentheim bracht een Transportführer met zijn Duitse herder de mannen naar de trein richting Osnabrück. Daar was luchtalarm. Om middernacht kwam de trein in Hannover aan. Weer luchtalarm. Tegen de morgen zette de trein zich in beweging naar het oosten. In Halle moesten ze overstappen. Ze werden op de Strassenbahn naar Schkopau gezet.

Met hun koffers op de nek sjouwden ze over een uitgestrekt fabrieksterrein met genummerde straten naar de noordkant van het gebied. Daar lagen de groene, houten barakken waar ze de drie ingrijpendste jaren van hun leven zouden doorbrengen.

Mijn vader sprak niet over de BUNA. Toen ik er meer van wilde weten, kon ik het hem niet meer vragen. Hij was plotseling, op 53-jarige leeftijd, aan een hersenbloeding overleden. Van een van zijn kameraden in de barak hoorde ik hoe het dagelijks leven er verliep.

Na hun aankomst moesten de jongens onder een gemeenschappelijke douche, terwijl intussen hun kleren chemisch werden gereinigd. Tijdens de keuring werden pasfoto's en röntgenfoto's gemaakt. Nadat ze etensbonnen hadden gekregen en in een kantine in de rij hadden gestaan voor een portie zuurkoolsoep met aardappels, werden ze in groepen verdeeld. Sommigen werden op een laboratorium te werk gesteld, de meesten in een van de fabriekshallen: een carbidfabriek, een zuurfabriek, een latexfabriek. Mijn vader kwam terecht in de werkplaats waar locomotieven werden hersteld.

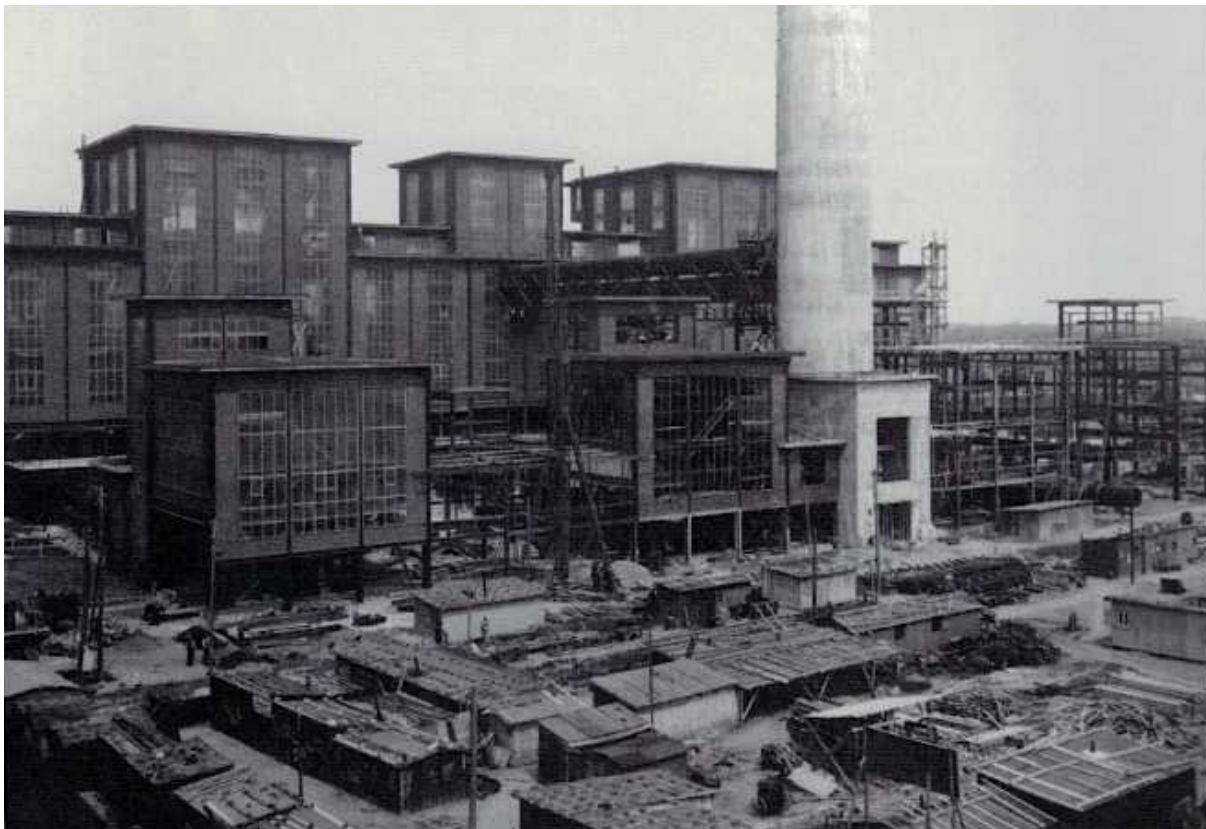
Werksausweis Buna-Werke 18.7.1942

De derde avond was er appel. 'Heil Hitler' begon de Oberlagerführer. Hij had het goed met hen voor. De mannen konden met hun problemen bij hem komen. Ze waren hier om Duitsland te helpen in de strijd. Duitsland zou de oorlog winnen. Daarna kwam er een nieuw Europa. De Hollanders moesten daaraan meebouwen. Maar als ze niet hard genoeg werkten, dan zouden ze het merken.

Voor ontspanning werd gezorgd. Geregeld waren er gezellige avonden in de kantine. Die werden georganiseerd door het Deutsche Arbeitsfront, Abteilung Lagerbetreuung, in Verbindung met der National-Sozialistische Gemeinschaft Kraft durch Freude. Op zulke avonden zat de Oberlagerführer op de eerste rij; voor de aanvang hield hij een geestdriftige speech. Bekende Duitse gezelschappen traden op. Zo speelde de Ostmarkische Alpenbühne Die drei Dorfheiligen, het variété Sonne im Herbst bracht de danseres Ela von Haacht voor het voetlicht die in een gazen kleed mysterieuze

visioenen uitbeeldde, een orkest speelde Walzerklange en Lili Marleen, en de tweelingzusters Margarita en Violette voerden een Symphonie der Schonheit uit. Geregeld ook kwam 's avonds in de kantine een Nederlandse SS'er een wervend verhaal houden om jongens te ronselen voor de Nederlandse Waffen SS of voor het Ost-Front. Opkomst verplicht. Ter ere van de verjaardag van Hitler werd in het kamp een Puff, een barak met een wachtkamer en hokjes aan weerszijden, geïnstalleerd, bevolkt met Franse en Vlaamse hoeren. Ze joelden de mannen achterna als die 's avonds afgemat van de fabriek naar het kamp liepen. Op zondag wandelden de mannen door het dorp, in een weeë chemische lucht vermengd met een scherpe steenkoolgeur. Of ze liepen langs de Saale, waarin het afvalwater van de fabriek werd geloosd. 's Avonds op hun kamer speelden ze kaart. De barakken waren in ruimtes met acht bedden ingedeeld, aan weerszijden vier stapelbedden. In de ruimte in het midden stond een tafel om aan te eten of te dobbelen. Van de kameraadschap met de jongens met wie hij drie jaar lang dag en nacht had opgetrokken, bleef na de oorlog niets over. Door gebrek aan voedsel, kleding en hygiëne, door ontploffingen en ongelukken in de fabriek en door heimwee en opgekropte spanning was er veel ziekte. 'Als je ziet hoe sommigen eruitzien, dan moet je haast schreien. Hoe dit in de winter moet, als het hier twintig tot dertig graden vriest, dat weet ik werkelijk niet. Hoe lang zal het nog duren?' schreef mijn vader in de herfst van 1942 vanuit Barak 18 in Schkopau aan zijn vrouw, met wie hij een half jaar eerder getrouwd was.

Bunafabriek in aanbouw

BUNA. Wat voor fabriek was het? De naam BUNA is afgeleid van butadieen en natrium; met deze chemische bestanddelen kon synthetisch rubber worden gemaakt. Duitsland was na de Eerste Wereldoorlog zijn koloniën kwijtgeraakt en had dus niet meer, zoals Engeland en Frankrijk, toegang tot natuurlijke rubber uit de tropen. Rubber was essentieel voor de oorlogsindustrie. In 1934 had een groot Duits chemiebedrijf, IG Farben, in samenwerking met het naziregime van Hitler, een stuk grond gekocht van de verarmde landjonker Von Trotta uit Schkopau. Het bedrijf had ontdekt hoe het op synthetische wijze rubber kon maken, van groot belang voor de productie van tanks, jeeps en vliegtuigen. In de heuvels in de buurt van Schkopau zat veel kalk en bruinkool, dat per spoor werd aangevoerd, en er was een rivier, de Saale, om het afval in te lozen. In 1938 werd de fabriek door Hitler zelf geopend. Vanaf 1938 produceerde de BUNA alle rubber voor het Duitse leger. In de oorlog werkten er op de BUNA veertienduizend mensen, van wie de helft dwangarbeiders uit heel Europa waren. De Duitsers hielden er een streng hiërarchisch systeem op na. Uitgerekend was

hoeveel calorieën een arbeider binnen moest krijgen om in leven te blijven. De Nederlanders kregen weinig en slecht eten, maar ze verhongerden niet. Fransen en Italianen kregen veel minder calorieën. Polen en Russen kregen het minst. Door razzia's in Rusland werden de tekorten aan mensen aangevuld.

In een apart kamp, het Ostarbeiterlager, zaten tweeduizend Russen, van heel kleine kinderen tot hoogbejaarden, die door het Duitse leger uit hun dorpen waren gehaald. Omgang met Russen was streng verboden en het was ook streng verboden Russen of Polen wat eten of sigaretten te geven. Mijn vader werkte in de locomotievenwerkplaats met Russen samen. Hij kreeg tijdens de oorlog, behalve het laatste jaar toen de verbindingen verbroken waren, behalve een wekelijkse brief, ook een keer per week een pakje met eten van zijn vrouw en schoonouders uit Delfzijl toegestuurd. Dat ging eerst per Nederlandse post, later via een zeeman die geregeld de Eems naar Duitsland overstak, via de Duitse post die tot eind 1944 functioneerde. Tegenover de barak van de Nederlandse jongens lag het strafkamp van de krijgsgevangenen. Die marcheerden 's ochtends in colonnes naar het gevaarlijkste en giftigste werk. 's Avonds kwamen ze terug, doodmoe, onder strenge bewaking, in een vreemde marspas, met zieken en doden tussen hen in gedragen. Soms, als de Nederlandse jongens terugkeerden van de fabriek, zagen ze in het strafkamp mannen aan lantaarnpalen hangen. De BUNA had een neventak in het concentratiekamp Auschwitz, waar gevangenen met een chemische achtergrond werkten, zoals de latere Italiaanse schrijver Primo Levi. Vanuit Auschwitz kwamen groepen gevangenen naar Schkopau om daar tijdelijk te werken. Op het fabrieksterrein en bij de barakken waren schuilkelders. Er was vaak luchtalarm. Dan gilden de sirenes in de fabriek. Om de BUNA heen sloegen de bommen in; bij de Saale, bij het kerkhof, langs de weg. Maar de fabriek zelf werd niet geraakt. Er zat Amerikaans geld in, zei mijn vader later.

Lager Schkopau – Korbethaërstrasse tijdens de oorlog

In april 1945 werden de dwangarbeiders en krijgsgevangenen van de BUNA door de Amerikanen bevrijd. Mijn vader klom met zijn makkers over de hekken van het fabrieksterrein en drong de keukens binnen. Ze gooiden armen vol brood en pakken meel naar hun barakgenoten. Een paar dagen later begon hij naar het westen te lopen. Onderweg maakte hij zich meester van een fiets. Dicht bij de Nederlandse grens werd hij opgepakt door Amerikaanse soldaten, die hem naar

Limburg brachten waar hij geïnterneerd en met lysol behandeld werd. Na een paar weken kon hij in de laadbak van een vrachtwagen naar het noorden reizen. De laatste tientallen kilometers, tussen Groningen en Delfzijl, legde hij te voet af.

Eind mei arriveerde hij, in de nacht, bij het huis van zijn vrouw, die bij haar ouders woonde aan de Singel in Delfzijl. 'Er wordt aan de winkeldeur gerammeld' zei zijn schoonmoeder die wakker geworden was. 'Vast een dronken Canadees.' 'Ik ga kijken,' zei haar man. En daar was Jan. Hij had de etenswaar mee terug genomen die ze hem drie jaar eerder hadden meegegeven voor uiterste nood: een blikje thee, vlees in blik. Zo vierden ze zijn terugkeer.

Na de oorlog huurden mijn ouders een vrijstaand huis aan de rand van Delfzijl. Het stond aan het slingerende Damsterdiep, bij een steenfabriek, niet ver van de scheepswerf van Niestern waar hij had gewerkt. Met een kar en een paardje vervoerden zij de weinige spullen die ze hadden weten te bemachtigen. Een vierkante gietijzeren kachel uit een Duitse bunker met een kookplaat waarin een cirkel gegraveerd was, in het midden stond Organization Tot. Op die cirkel had mijn moeder altijd een keteltje warm water staan. Zes stoelen van de zolder van een familielid. Een naaimachinetafeltje en een pannenuitzet van een boeldag. Een servies uit de winkel van mijn grootmoeder. En hoop op een betere toekomst. 'Ik wil mij nooit meer ergens dik over maken' zei mijn vader. Maar het lukte hem niet. Hij perste zijn jaren in Schkopau samen tot een smeulende prop en wond zich op over het onrecht in de wereld.

Een jaar na de oorlog ben ik in het huis bij de steenfabriek aan het slingerende Damsterdiep geboren. Naast ons woonde een oude man, Willem Lubbers, die in de schuur achter zijn huis een werkbank had. Hij maakte blokken en bootjes voor mij en vertelde over de steenfabrieken waar hij vroeger gewerkt had, over de kiepkarren en spoorbanen en de hete tichelovens.

Op zondag ging ik met mijn vader naar hem toe. In de leren leunstoelen bij het raam spraken de mannen over politiek. Ze stemden beiden voor de communistische partij. Soms zwegen ze en staarden naar buiten, over het Damsterdiep. Ik zat op de grond te spelen en hoorde de trage stemmen en keek naar de klok op de schoorsteenmantel: mannetjes met trompetten bewogen op een gouden bol in het rond, bij elke tik van een seconde schoven ze een stukje vooruit.

Mijn vader was na Duitsland een ander mens geworden, zei mijn moeder. Hij zat in zijn stoel en zei: 'Dat kun jij toch niet begrijpen.' 's Nachts als ik niet kon slapen, kwam ik hem soms tegen op de trap. Schichtig wendden we ons af om elkaar in het donker te laten passeren.

Mijn vader was een buitenmens. Hij werkte voor de waterleidingmaatschappij. Met een ploeg mannen legde hij waterleiding aan in de veraf gelegen streken van de provincie Groningen; bij het wad, in de veengebieden, op het Hogeland. Op zijn brommer ging hij in alle vroegte op weg. Soms moest hij 's nachts werken, zinkers onder kanalen en spoordijken graven. Onder de wijde luchten van het Groningse land voelde hij zich vrij.

Eind jaren zestig, toen ik in Groningen studeerde, deed ik mee aan demonstraties tegen de Amerikaanse oorlog in Vietnam. In een lange stoet trokken we door de stad, op weg naar zaal Het Tehuis in de Lutkenieuwstraat waar een film gedraaid zou worden. Actievoerders van het Vietnamcomite vertelde over de strijd van het volk. 'Moordenaars!' riepen we tijdens de film naar de Amerikaanse soldaten die dorpen in Vietnam met napalmgas bombardeerden, en tegen hun leiders die hun dat hadden opgedragen. De ruimte was afgeladen vol. Tegen de muren hingen spandoeken met leuzen: 'Internationale solidariteit.'

Ik draaide me om en keek de zaal rond. Overal felle koppen, studenten, langharige scholieren, studiegenoten, de jongens van de studentenbeweging. En opeens zag ik, een paar rijen achter mij, mijn vader. Tussen al die jonge gezichten zag ik zijn kale kop, zijn verweerde gezicht, de vouwen bij zijn neus, zijn diepliggende grijze ogen die oplichtten toen hij mij zag.

Aan de rand van Schkopau vonden we die eerste nacht op onze reis door Oost-Duitsland een hotel. Met de slapende kinderen in hun dekentjes op de arm liepen we de trap op naar de enige kamer die nog vrij was. We legden de kinderen in bed en gingen wat drinken in de bar.

De BUNA, zei de hotelbaas, daar wist hij alles van. Duizenden mensen waren er na de hereniging van West-Duitsland met Oost-Duitsland ontslagen. Hij leidde jonge werklozen op tot kelners en koks in zijn hotel. De Oost-Duitse fabriek was net overgenomen door een Amerikaans concern, Dow Chemical. Jazeker, het bedrijf dat in de jaren zestig napalm aan het Amerikaanse leger had geleverd voor Vietnam.

De hotelbaas schonk glazen bier in. Na de oorlog was de BUNA een Oost-Duits staatsbedrijf geweest, de grootste producent van rubber en plastics in de DDR, vertelde hij. Voor de arbeiders waren er eigen sportverenigingen, theaters, een ziekenhuis, een zwembad. Hadden we nooit van die leus

gehoord: 'Plaste und Elaste aus Schkopau?' Er werkten ook politieke gevangenen. Die werden elke dag met bussen uit de gevangenis gehaald en naar de gevaarlijke kwikzilverfabriek gebracht. De volgende ochtend wandelden we met de kinderen naar het kerkhof van Schkopau en bleven staan bij de graven van de dwangarbeiders uit de oorlog, tientallen grijze stenen op een rij, ook Nederlandse namen zagen we. We liepen langs de Saale en de populierenbosjes. We reden door de poort van de BUNA het terrein op, naar de noordkant van het gebied. Daar was een grasvlakte met struiken en bomen. Ik zag een lichte verkleuring in het veld. Het gras was er dunner en onregelmatiger. Hier had Barak 18 gestaan, hier had mijn vader geleefd. Daarna liepen we over het uitgestrekte fabrieksterrein dat nog steeds volgens dezelfde letters genummerd was. Dezelfde fabrieken stonden er nog: de chloorfabriek, de ethyleenfabriek, de laboratoria, de werkplaatsen. De weg maakte een knik en ik zag een uitwaaiierend spooreplacement; goederenwagons stonden stil en roestig op de rails, een ouderwetse locomotief kwam langzaam uit een donkere loods gereden. Er liep een jongeman naast, hij keek en stak zijn hand op.

Aafke bij de Buna in 1992

April 1945: De BUNA wordt bevrijd door het Amerikaanse leger

Johan

Eén van de Nederlanders bij Buna leverde dit verslag van de bevrijding van het kamp: 'Op 10 april 1945 zagen een aantal BUNA-arbeiders vanaf het dak van de BUNA-fabriek tanks kriskras door de velden rijden en hoorden ze geschut. Op een avond zagen ze een tank en stoottroepen van de Amerikanen. Vermoeide Polen in Amerikaans uniform, de geweren in de aanslag in een open formatie, lopende in twee rijen langs het weggetje van Korbetha (=een dorp daar vlakbij). Die nacht begon de verovering van BUNA en omstreken. De volgende morgen stonden er Amerikaanse wachten voor de fabriekspoort. De soldaten vroegen of wij honger hadden en of we wisten waar de voorraden waren. Dat wisten we. Met een groot voertuig werden de deuren uit het gebouw gereden en konden we onze gang gaan.'

Pa vertelde me het volgende verhaal. Er stonden hekken om de voedselvoorraden. 'Een aantal van ons klom er overheen en zij gooiden het voedsel over het hek naar iedereen die daar stond. Toen ben ik met een paar mannen naar het Westen gaan lopen. Al snel hadden we elk een fiets georganiseerd (zo noemde je 'gestolen' in de oorlog). We reisden 's nachts en schuilden overdag. Langs Sangerhausen en Nordhausen gingen we verder langs de zuidkant van het Harzgebergte naar het Westen.'

Verder naar het Westen in Duitsland werden ze opgepakt door het Amerikaanse leger. Ze moesten hun hemd omhoog doen en hun broek losmaken en daar werd DDT in gespoten. De Amerikanen waren erg beducht voor een ziekte die zij 'typhus' noemden en die in het Nederlands 'epidemische vlektyfus' heet. Deze ziekte wordt overgebracht door kleeerluizen (dat zijn dus de vectoren, de overbrengers). Als de luizen een mens hebben gebeten produceren ze ontlasting. De huid wordt aangetast en de besmette mensen gaan krabben en zo komt de luizen-ontlasting met de ziekteverwekkers in de wondjes terecht. De ziekteverwekker is de bacterie *Rickettsia prowazekii*. De porte d'entrée van de ziekte is dus de huid, die door luizenbeten is beschadigd. Epidemische vlektyfus kwam in de Tweede Wereldoorlog in Duitsland en dan vooral in de concentratiekampen veel voor. Wat wij in het Nederlands 'tyfus' noemen, heet in het Engels 'typhoid fever'. Die ziekte wordt overgebracht door besmet drinkwater of besmet voedsel. De porte d'entrée is dus het spijsverteringskanaal. Het is dus een heel andere ziekte.

De 'Allied Expeditionary Force' gaf een D.P. Index-kaartje aan Jan af. Er werd ook een grotere kaart afgegeven: een Allied Expeditionary Force Registration Record. Daar staat op dat er een DDT-behandeling is gegeven.

Jan en zijn kornuiten werden ondergebracht in een voormalige Duitse kazerne. Pa vertelde mij, dat er op de muur van de zaal waar ze verbleven, stond geschilderd: DU BIST NICHTS, DEIN LAND IST ALLES.

Van het
Centrale Informatie-Bureau van het Nederlandsche Rode Kruis
Markt - Eindhoven (Nederland)

Aan het
Comité International de la Croix-Rouge
Palais du Conseil Général - GENEVE (Suisse).

AFZENDER
DEMANDEUR - ENQUIRER - ANFRAGESTELLER

Nom - Name STEENHUIS
Prénom - Christian name - Vorname JAN
Rue - Street - Strasse REPATRIERING
Localité - Locality - Ortschaft O.C. RIMBURG VAK 6 DISTRICT
Département - County - Provinz LIMBURG
Pays - Country - Land _____

Message à transmettre - Message - Mitteilung
(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) -
(not over 25 words, family news of strictly personal character) - (nicht über 25 Worte, persönliche Familiennachrichten).

*alles in orde, kom zoo spoedig mogelijk
naar huis, hongerond doch erg gespannen
hoe of jullie het maken, gezocht en het raam
Jan*

Date - Datum 12-5-45

DESTINATAIRE - ADDRESSEE - EMPFÄNGER
GEADRESSEERDE

Nom - Name STEENHUIS-ROELES
Prénom - Christian name - Vorname ELIZABET
Rue - Street - Strasse SINGEL 22
Localité - Locality - Ortschaft DELFTZIJL
Province - County - Provinz GRONINGEN
Pays - Country - Land _____

RÉPONSE AU VERSO. REPLY OVERLEAF. ANTWORT UMSEITIG.
Préire d'écrire très lisiblement. Please write very clearly. Bitte sehr deutlich schreiben.

Hierna kon Jan verder doorreizen naar het westen. Hij kwam uiteindelijk op 9 mei 1945 in Nederland terecht en werd opgevangen in Rimborg, toen behorende tot de gemeente Eygelshoven in Zuid-Limburg. In Limburg verbleef hij een paar dagen bij een Limburgse familie, die goed voor hem zorgde. Op 15 mei werd er door de gemeente Eygelshoven een aanmeldingskaart voor gerepatrieerden afgegeven. Hierop staat dat Jan is 'afgevoerd van Eygelshoven naar Delfzijl'.

Op 24 mei 1945 wordt de kaart in Delfzijl afgestempeld. Dat wil zeggen dat Jan pas eind mei op Singel 22 in Delfzijl aankomt. Het was midden in de nacht. Roelf Roelfs roept nog 'Dat zal wel een dronken Canadees zijn!'. Maar nee, het was Jan!

Op 5 juni meldde Jan zich volgens de kaart op het gewestelijk arbeidsbureau in Groningen. Dat is het laatste stempel op de kaart.

Jan en Lies betrokken een huis aan de Rijksweg 106c in Delfzijl. Voor het huis loopt de rijksweg van Delfzijl naar Appingedam, langs het Damsterdiep. Het gebied aan de overkant van het Damsterdiep heet het Tuikwerderrak. Het Damsterdiep vormt hier een wijde lus, een meander en dat heet in de provincie Groningen een "rak".

Fa. EISMA & LENTING
MACHINEFABRIEK
TELEFOON 88. POSTREKENING 37000
SOUKERS
AMSTERDAMSCHE BANK

APPINGEDAM, 16 Mei 1947

Ondergetekende verklaart dat men J.K.B. Steenhuis
wonende te Delfzijl, Rijksweg 106 c, heden ontslag is ver-
leend als machine-bankwerker bij de Fa. Eisma en Lenting,
Machinefabriek, Appingedam en wel na overleg en goed accoord.

FIRMA EISMA-LENTING
MACHINEFABRIEK
APPINGEDAM
R.P. Schuur
Boek h.

Jan ging werken bij machinefabriek Eisma en Lenting in Appingedam. Die fabriek was gevestigd aan het Jaagpad (dat heet nu Trekpad) langs het Damsterdiep in Appingedam. Deze fabriek heeft bestaan van 1925 tot 1957. Hij werkte er van juli 1945 tot 16 mei 1947.

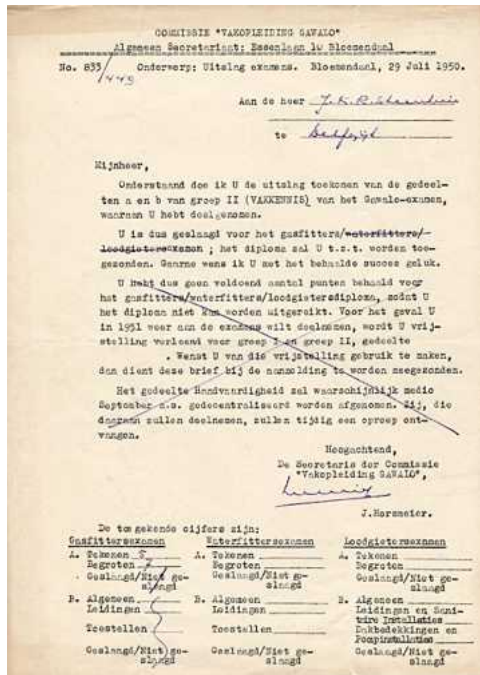
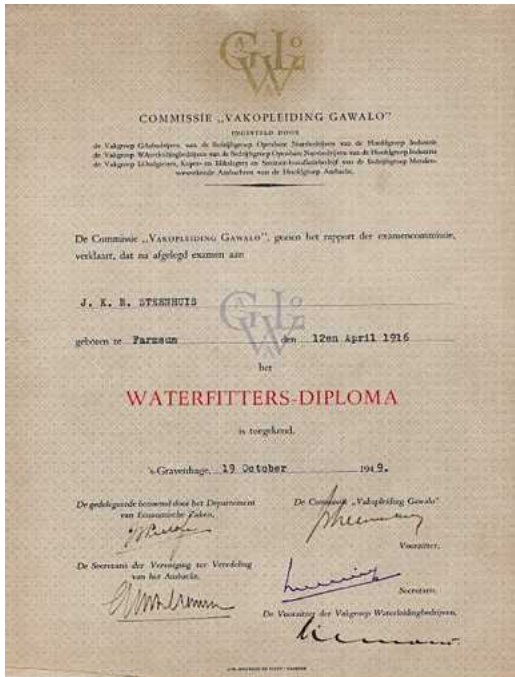

Foto lidmaatschapskaart Ned. jeugdherberg centrale 1948
Rechtsboven Sien, Jantje Stalman, Aafke en Lies voor het huis aan de Rijksweg, onder Jantje, Aafke, Lies en Jan, ca 1949

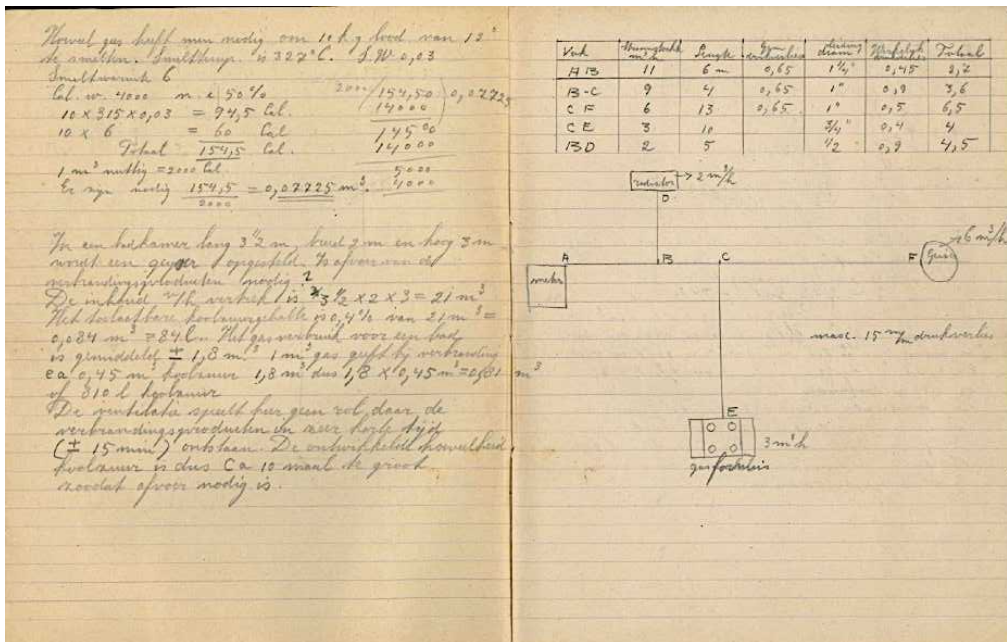

Bij de WAPROG de WATERleidingmaatschappij van de PROvincie Groningen in Delfzijl, van 1947 tot 1950
 Johan

Jan solliciteerde bij de WAPROG omdat hij de GaWaLo-diploma's wilde halen voor Gasfitter, Waterfitter en Loodgieter. Overdag werkte hij bij de waterleiding en vijf dagen per week ging hij 's avonds met de DAM-bus naar de stad Groningen om de diploma's Leerling, Gezel en Meester GaWaLo te halen. De Dam-bus was van buiten oranje en donkergroen gekleurd en reed langs alle slingers van het Damsterdiep westwaarts naar Stad.

Diploma waterfitter 19.10.1949, uitslag examen gas 29.7.1950

Handschrift gas

Op 25 januari 1950 ontving Jan een brief van het hoofdkantoor van de WAPROG. Hierin staat dat er met hem een driehoeksrui van woningen is overeengekomen. 'Het ligt in de bedoeling U, in verband met de overplaatsing van fitter A. van Veenen naar het pompstation, met ingang van 1 mei 1950 over

Bij het trouwen van Tjapko en Sien 15 augustus 1950

te plaatsen naar district 8 (Uitleg van Johan: District 8 van WAPROG is het Groninger Westerkwartier), waar U dan de plaats van de heer Van Veenen als districtsfitter zult innemen. Uw woonplaats zal zijn Zuidhorn. De woning van de heer Van Veenen, Molenstraat 14 te Zuidhorn, komt te uwer beschikking.'

Voor de familie naar Zuidhorn verhuisde, werd op 3 maart 1950 in het huis van Jan en Lies en Aafke aan de Rijksweg bij Delfzijl een kind geboren, dat na korte tijd overleed. Toen ik mijn moeder ernaar vroeg wilde ze weten hoe ik dat wist. Ik antwoordde dat ik het van de oudste zus van mijn vader, tante Onje, had gehoord. Ik vroeg, of ze iets over de baby kon vertellen. Zij antwoordde dat ze het kind niet had mogen zien. Ze vertelde verder dat ze ook niet bij de begrafenis geweest was. Ook zei ze, dat Jan bij de begrafenis het kleine doodskistje voor zijn borst had gedragen. Het kistje was op het kerkhof van Delfzijl begraven in het talud van een sloot die om het kerkhof liep. Ze vertelde verder dat het kerkhof later op die plaats was veranderd waardoor de plaats van het grafje niet meer teruggevonden kon worden. Ik wilde weten of de baby een meisje of een jongen was. Dat wist mijn moeder ook niet. Het werd heel erg duidelijk, dat ze deze miskraam en de manier, waarop alle gevoelens van verlies werden genegeerd, waardoor die gevoelens diep moesten worden weggestopt, niet had verwerkt. Daarom kon ze er niet verder over praten.

Ik had van mijn tante Onje gehoord, dat ze gehoord had dat 'er van alles mis was met het kind'. Dat kon Onje alleen van Jan gehoord hebben. Maar dat bracht ik niet meer ter sprake.

De Molenstraat in Zuidhorn

Johan

Op 25 juli 1951 wordt Johan geboren in het 'Stads, Academisch en Provinciaal Ziekenhuis' (in het Gronings 't Groot Zaik'nhoes') in de stad Groningen. De bevalling verloopt snel. Als Jan in het ziekenhuis komt om Lies en Johan mee te nemen heeft hij een goed gevulde portemonnee bij zich om zijn familie vrij te kopen uit het ziekenhuis. Er blijkt echter dat er niets hoeft te worden betaald. Omdat het een Academisch ziekenhuis is, is alles gratis. Oma Jantje Stalman en tante Fenne Mulder-Steenhuis komen de pasgeborene bekijken. Oma Jantje overlijdt het volgende jaar, in 1952.

Helemaal rechts Molenstraat 14

Jan heeft een Solex, een naar verhouding langzaam rijdende bromfiets om naar zijn werk te rijden. Op de Solex heeft hij een lange leren jas aan om de ergste kou tegen te gaan.

De familie heeft ook een telefoon, die door WAPROG wordt betaald. Er horen wachtdiensten bij, waarbij hij op bepaalde avonden en zondagen thuis aanwezig moet zijn. Jans werkweek bestond na de oorlog aanvankelijk uit 48 uur werken, waarbij hij van maandag tot en met zaterdag steeds acht uur per dag werkte.

Later werd dat 45 uur. Van maandag tot en met vrijdag werd er 8 uur gewerkt. Op zaterdag werd er 5 uur gewerkt. Jan kwam dan zaterdags om een uur of twee thuis, ging eerst middageten, daarna de brommer (die noemde hij zelf de 'plöf') onderhouden en vervolgens werken in de grote moestuin die bij Molenstraat 14 hoorde. Hij was geen liefhebber van tuinieren wat ermee te maken had dat hij in zijn jeugd veel moest doen in de tuin.

Bij de waterleiding in Zuidhorn op de Solex, vlnr Jan Jansma, Dijkstra, staand?, Jan, Jaap Fluit. Onder: Jan links

1957

September 1957

Handtekening van de houder:

Foto van de houder:

N.V. WATERLEIDINGMAATSCHAPPIJ
VOOR DE PROVINCIE GRONINGEN

Legitimatiekaart

Hiermede verklaart ondergetekende dat
J.K.R. STEENHUIS
geb. **12 april 1916**
te **Delfzijl**

in dienst is van de N.V. Waterleidingmaatschappij
voor de provincie Groningen, gevestigd te Groningen

Groningen, **17 februari 1969.**

De Directeur der N.V. Waterleidingmaatschappij voor de provincie Groningen,

N.V. WATERLEIDINGMAATSCHAPPIJ VOOR DE PROVINCIE GRONINGEN

1969

In de jaren vijftig was het in de Molenstraat nog erg rustig. Er waren nog geen auto's op straat. Op een ochtend zag ik door het raam in de voorkamer meester Bolhuis (een onderwijzer van de Lagere School, tegenwoordig heet dat Basisschool) midden op straat lopen. Hij liep aandachtig de Donald Duck te lezen, die hij net bij Costa Rica schuin aan de overkant van de straat had gekocht. Costa Rica was de bijnaam van mevrouw Kuiper, die door haar man, toen die zeeman was, uit Nicaragua naar Nederland was gehaald. Meester had een vooruitstekende kin en omdat hij een beetje gebogen liep, volledig geconcentreerd op de Donald Duck, vond ik dat een prachtig gezicht. Jan, mijn vader, vond het maar niets!

Regelmatig kwam de strontkar langs. De inwoners moesten dan de grote ronde strontemmer aan de weg hebben gezet en er zijn mannen die de grote emmers leeg kieperen in de strontkar. Toen Jan eens vergeten had om de emmer aan de weg te zetten en de emmer toch wel vol was, moest hij 's avonds een groot gat graven in de tuin. Daar werd de inhoud van de strontemmer in gekieperd en toen werd de kuil weer dichtgegooid.

Onze plee bestond uit een houten rechthoekig oppervlak met een rond gat erin met een diameter van ongeveer 25 centimeter. Op dat gat paste een ronde houten deksel. Voor je op de plee ging zitten tilde je het deksel op. Er kwam dan (vooral 's zomers) een enorme stank in je neusgaten terecht. Boven was geen plee. Als je 's nachts moest plassen moest dat in een po, die onder het bed stond en die de volgende ochtend werd geleegd in de plee.

Het kwam wel voor dat Pa 's nachts niet thuis was omdat er een zinker door een kanaal moest worden gelegd.

Pa werd benoemd tot opzichter over de aan te leggen super-onrendabele (afkorting S.O.) aansluitingen van de waterleiding. Dat ging om aansluitingen van boerderijen en huizen die ver van de dorpen waren gelegen en waar een grote subsidie van de provincie Groningen voor nodig was om de waterleiding aan te kunnen leggen. Als opzichter had Jan het toezicht op twee groepen werklui die het graafwerk uitvoerden op twee verschillende plaatsen die op enige afstand van elkaar lagen. De mannen van de ploeg kwamen uit het Zuidwestelijk deel van het Westerkwartier en waren voor een deel Friestalig. Ze hadden vaak een klein boerderijtje met wat land en waren op hun vrijheid gesteld. Ze wilden niet in vaste dienst komen.

Pa vertelde me eens dat hij zich realiseerde dat hij wel eens te grofbesnaard reageerde op de mannen van de ploeg. Hij zei dat deze mannen in het algemeen goede manieren hadden en fijngevoeliger waren dan hij als Delfzijlster gewend was.

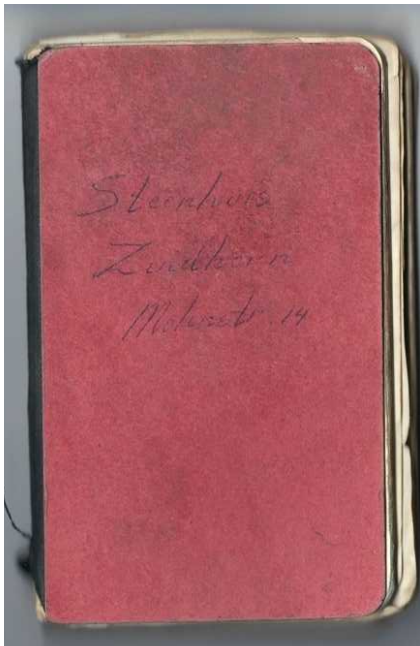
Tekening Aafke, uitzicht van de kamer op de Molenstraat

Steenhuis Zuidhorn Molenstr 14

Aantekeningenboekje Waterleiding 1957, 1958

Inhoud:

- personeel, in dienst vanaf 8.1957
- werkstaat vanaf 12 aug 1957 - 7 december 1957
- overzicht klachten in: Kommerzijl, Pamaweg Oldehove, Niehove, Oldehove, Saaksum, Ezinge 14.1.58, Wierumerschouw, Feerwerd, Garnwerd 22.1.58, Adorp, Sauwerd, Wetsinge 3.2.58, Winsum 4.2.1958, Onderdendam 10.3.58, Noordwolde 12.3.58, Zuidwolde 14.3.58, Noorderhogbrug 20.3.58, Bedum 24.3.58, Oosterhogbrug 22.4.58, Ruischerbrug - Noorddijk 1.5.58, Engelbert 3-14.5.58, Delfzijl 9.5.58, Waterhuizen 10.5.58
- loonadministratie

Werkstaat

12 t/m 18 aug. 57

Werkloosheidslijst voor de werkdagen, 12 t/m 18 aug. 1957

	N	D	W	D	W	Z	M	D	W	D	V	Z	N	D	W	D	V	Z
H. Bekkema								4	4	5	2		4	5	3	2		
F. v.d. Dank																		
M. v.d. Heide																		
M. Heekers																		
S. de Jong																		
G. Kriak (fitter)	X						2		4	4	5	2		4	5	3	2	
H. Myrheer (dinsdag Zuidwolde)	X						2	4	4	5	2			4	5	3		
H. Niesbøl	X						4	4	5	2				5	4	3		
T. Nijboer (voorman)	X						2	4	4	5	2			8	5	4	3	
K. Ritsema																		
P. v.d. Sluis																		

Noorddyfening 28

P. Raaijter Herowing

o N. Noorddyfer

Prinsdyfening - Noorddyf

Noorddyfening 30 1 aff. l. t. t.

" 28 1 aff. l. t. t.

Noorddyfening 22 1 m. aff. l. t. t.

" 21 1 m. aff. l. t. t.

" 15 a. m. aff. l. t. t.

" 15 2 m. aff. l. t. t.

" 10 m. aff. l. t. t.

" 5 m. aff. l. t. t.

" 5 1 k. k. k.

Prinsdyfening 66 d. l. t. k. dubbel

" 69 d. l. t. k. dubbel

Vroege foto's bij de waterleiding, feest of uitstapje?

1955 bouw bureau Hereweg

De Van der Halstraat

Johan

De verhuizing naar de Van der Halstraat zal hebben plaatsgevonden in de zomer van 1958. We verhuisden naar een comfortabele nieuwgebouwde doorzonwoning, in plaats van het oude, donkere huis aan de Molenstraat.

Toen ik 7 jaar was (in 1958 en 1959) en in de klas zat bij Juffrouw Gerrits, speelde ik met Thea Hekkema, met Akke Vrieling en met Nicolette Zuiderveld. Meestal ging ik in 1961 eerst Thea ophalen van de Jellemaweg en dat ophalen ging vanaf de Van der Halstraat.

Ik herinner me nog dat de zomer van 1959 erg heet was. Het bestuur van De Vogels, waarvan Jan Steenhuis ... jaar penningmeester was, moest vergaderen in onze huiskamer in de Van der Halstraat en daarom moest ik op straat spelen. Daar was het echter snikheet! Ik ging naar huis maar ik werd weer weggestuurd! Het bestuur van Gymnastiekvereniging DeVogels bestond uit Laange Leendert Lodewegen, voorzitter, Henk Bol, secretaris, Jan Steenhuis, penningmeester, smid Kaspers, lid en ook Colette Nanninga, die oorspronkelijk uit Frankrijk kwam, lid. Als Laange Leendert de kamer binnenkwam in de Van der Halstraat, moest hij zijn hoofd voorover buigen om door de deur te kunnen.

Van de Halstraat 10 ca 1959, met Titi Bakker

Voor- en achterkant Van der Halstraat 10 ca 2019

Van der Halstraat, Zuidhorn

Jubileum Diepstra 1958. Diepstra was het hoofd van het districtskantoor in Zuidhorn

Waterleiding, afscheid Diepstra (midden jaren 60?)

De etenspot in huize Steenhuis t/m De foto's, als nawoord

Deze hoofdstukken zijn in de web-versie om redenen van privacy weggelaten.

Familiedata

Johan

1. De kwartierstaten van Johannes Steenhuis en Jantje Stalman

Omdat er in de familie verschillende verhalen werden verteld over de voorouders van Jantje en Johannes leek het mij belangrijk om die voorouders te presenteren door middel van de twee kwartierstaten van Johannes en Jantje. Deze twee kwartierstaten zijn door mij gepubliceerd in het Tweede Groninger Kwartierstatenboek uit 2001.

Van de vader van Jantje werd in de familie gezegd dat hij raar gedrag vertoonde. Van de vader van Johannes werd vermeld dat die op een grote boerderij in Hellum woonde, maar dat hij “de hele bliksemse boel had verzopen” (door alcoholisme) waardoor die boerderij verkocht moest worden. Door dit soort bijzonderheden komt een kwartierstaat tot leven. In de toekomst zullen er ook over ons, hun nazaten, smeulige verhalen worden verteld!

De beide kwartierstaten konden worden gemaakt door veelvuldig bezoek aan de Groninger Archieven, eerst in het Rijksarchief in de Sint Jansstraat en later in het nieuwe gebouw van de Groninger Archieven in de buurt van het Hoofdstation te Groningen. De gegevens over Duitse voorouders zijn verzameld op het Centraalbureau voor genealogie in Den Haag. Voor gegevens uit Leer bezocht ik het archief van de Evangelisch-Lutherse kerk in Leer.

Van mijn vader heb ik verschillende verhalen gehoord over onze voorouders. Die heb ik natuurlijk verwerkt in de volgende toelichting op de kwartierstaten. Verder heb ik met mijn schoonvader Menno Ritsema, die op het kadaster in Groningen werkte, de minuutkaarten van de plaatsen waar boerderijen van deze familie stonden, gekopieerd. De kadastrale stukken heb ik getranscribeerd en zo kort mogelijk samengevat. Verder heb ik de website JacobBoerema.nl geraadpleegd. Jacob heeft onderzoek gedaan naar alle boerderijen en huizen in het kerspel (=kerkdorp) Hellum. Op deze website staan verschillende vertegenwoordigers van de familie Steenhuis, die in deze kwartierstaat voorkomen, vermeld. In het boerderijenboek van Termunten (“Cley Oldambt” door R. Georgius) staat ook veel informatie.

1a. Kwartierstaat van Johannes Steenhuis. De eerste vijftien kwartieren staan hieronder. Daarna volgen commentaren op deze kwartieren

1. Johannes Steenhuis, landbouwer te Kleinemeer bij Meedhuizen, geboren in Hellum op 8 december 1878 en overleden in het Academisch Ziekenhuis te Groningen op 5 december 1938, trouwde in Delfzijl op 22 mei 1903 met Jantje Stalman.
2. Jan Johannes Steenhuis, dagloner en later landbouwer, geboren in Hellum op 14 september 1822 en overleden in Wagenborgen op 23 september 1893, trouwde in Slochteren 21 maart 1878 met 3,
3. Onje Bosscher, landbouwse, werd geboren in Wagenborgen op 23 april 1839 en overleed te Wagenborgen op 4 juli 1893, trouwde eerst met Engbert van Delden en na diens dood met 2.
4. Johannes Hindriks Steenhuis/Steenhuysen, dagloner te Hellum, Siddeburen en Slochteren, werd geboren in Hellum op 24 oktober 1784 en overleed op 18 april 1832 te Slochteren, trouwde te Hellum op 29 november 1807 met 5.
5. Eeke Luitjes Blaauw werd geboren in Schildwolde op 12 april 1789 en overleed te Slochteren op 29 oktober 1871.
6. Jan Hindriks Bosscher, landbouwer, werd geboren in Wagenborgen op 16 november 1794 en overleed te Wagenborgen op 12 augustus 1852, trouwde te Termunten op 9 juni 1827 met 7.
7. Fenje Frerichs Welp werd geboren in Nieuwolda op 5 februari 1803 en overleed te Wagenborgen op 20 januari 1889.
8. Hinrich Wilhelms Steenhuis/Steenhuysen, schoenmaker en arbeider, werd geboren in Leer (Duitsland) op 2 november 1744 en overleed te Slochteren op 11 september 1826, trouwde te Hellum op 13 december 1778 met 9.
9. Hindriktje Pieters werd geboren in Wagenborgen op 2 maart 1744 en overleed te Hellum op 4 januari 1824.
10. Luitje Hindriks Blaauw was dagloner en later landbouwer, werd gedoopt in Slochteren op 22 juli 1759 en overleed in Slochteren op 15 juni 1815, trouwde in Schildwolde op 6 juli 1788 met 11.
11. Hindriktje Nannes, werd gedoopt in de kerk met de juffertoren te Schildwolde op 11 juni 1753 en overleed te Slochteren op 10 maart 1816.

12. Hendrik Jans Bosscher, kastelein en landbouwer, werd geboren te Wagenborgen op 3 december 1760 en overleed te Wagenborgen op 3 oktober 1823. Hij trouwde te Midwolda op 24 mei 1792 met 13.

13. Jantje Jans, gedoopt te Woldendorp op 20 augustus 1770 en overleden te Wagenborgen op 15 april 1802.

14. Freerk Harms Welp, timmerman te Nieuwolda, werd geboren te Weenermoor (Duitsland) op 2 juni 1759 en overleed te Nieuwolda op 26 november 1818. Hij trouwde te Nieuwolda op 16 april 1802 met 15. Van dit huwelijk is een huwelijkscontract aanwezig.

15. Van dit huwelijk is een huwelijkscontract aanwezig.

Grietje Klaassens werd geboren in Meeden op 4 juli 1778 en overleed te Nieuwolda op 26 juli 1809.

1b. Commentaar

1. Johannes Steenhuis was eerst watermolenaar en later landbouwer te Kleinemeer in de Geefsweerstermolenpolder ten Noordwesten van Meedhuizen. Hij werd geboren in Hellum op 5 december 1878 en overleed te Groningen in het Academisch Ziekenhuis op 5 december 1938. Op 22 mei 1903 trouwde hij met Jantje Stalman, geboren in Siddeburen op 25 oktober 1883 en overleden te Farmsum op 20 januari 1952.

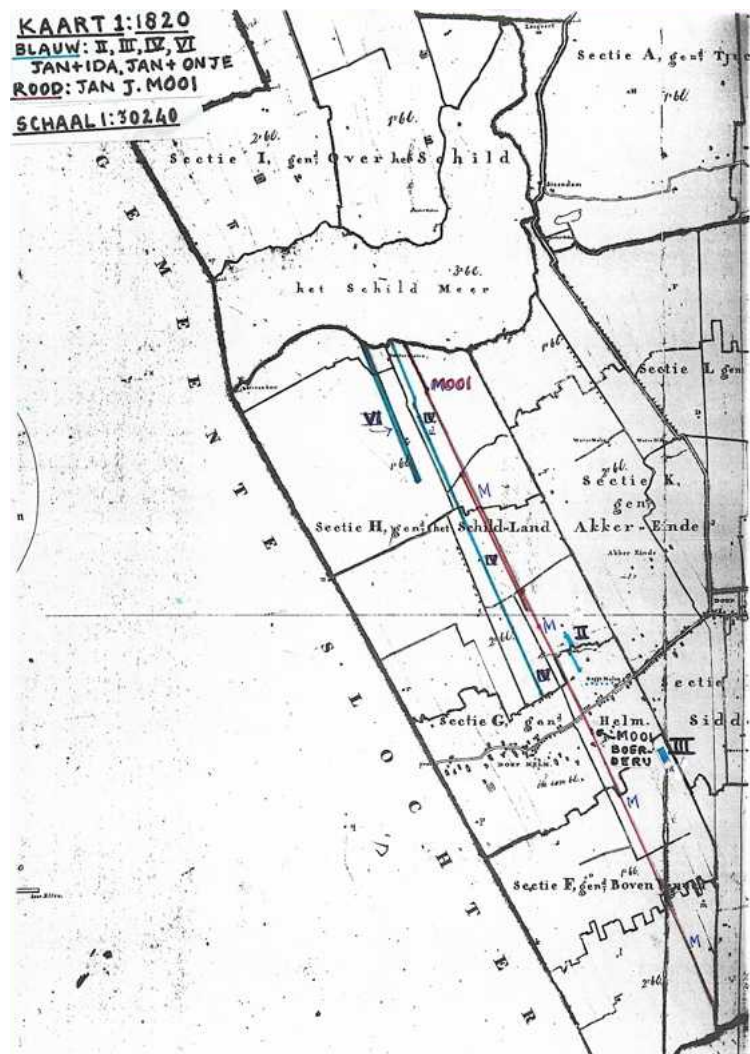
2 en 3. Jan Johannes Steenhuis was eerst landarbeider en later landbouwer. Hij werd geboren in Hellum op 14 september 1822 en overleed te Wagenborgen op 23 september 1893. Hij trouwde in het gemeentehuis van Slochteren op 29 juni 1850 met Ida Pieters Veldman, geboren op 2 december 1814 in het molenhuis naast de roggemolen, die nog net in het kerspel Hellum op de grens met het kerspel Siddeburen stond. Deze molen is tegenwoordig afgeknot en is nu een woonhuis met de naam “molen Swabedissen”, naar een vroegere molenaar op deze molen.

Zoek op de twee overzichtskaarten van de gemeente Siddeburen van omstreeks 1820 (die gemeente Siddeburen heeft tot 1829 bestaan en werd toen ingelijfd bij de gemeente Slochteren. De kadastrale gemeente Siddeburen bleef bestaan) de “Roggemolen” en de onderstaande items II., III., IV. en VI. Item VII. gaat over de publieke verkoping van de items IV. en VI.

Kadasterkaart 1, overzichtskaart van de gemeente Siddeburen uit 1820, westelijk gedeelte.

Zoek de “Roggemolen” en zoek de items II. tot en met VI. op. Zie voor de betekenis van II. tot en met VI. twee bladzijden verder.

Op deze kaart is ook de boerderij van Jan Harms Mooi en zijn zoon Jan Jans Mooi, voorouders van onze oma Aafke Mooi, aangegeven met M. Deze boerderij M is een opstreckende heerd met een totale lengte van 6200 meter.

I. Jan en Ida woonden eerst anderhalf jaar in Schildwolde. Jan was daar arbeider.

II. Op 9 januari 1852 kopen Jan en Ida een boerderijtje in Hellum (kadastraal Siddeburen G141, 142, 143 en H228, 229) van de moeder van Ida, die Hilje Jacobs Boerma heet. De landerijen bij dit boerderijtje hebben een totale oppervlakte van 1 hectare, 34 are en 20 centiare. Jan en Ida betalen hiervoor 900 gulden. Op 23 februari 1871 verkopen Jan en Ida dit boerderijtje weer voor 1300 gulden.

III. Op 15 januari 1866 kopen Jan en Ida een stuk veen ten zuiden van de Hoofdweg ter grootte van 1 hectare en 27 are (Kadastraal Siddeburen F183) voor 500 gulden. Dit stuk veen werd gebruikt om turf te steken. Op 20 mei 1883 verkopen Jan en zijn tweede vrouw Onje Bosscher dit stuk veen weer in twee delen: Eén deel voor 600 gulden en het andere deel voor 300 gulden.

IV. Op 14 maart 1867 kopen Jan en Ida van de vertegenwoordigers van de Hervormde kerk te Hellum de kostersheerd (kadastraal Siddeburen H 123, 124, 276 t/m 280) groot 8 hectare 9 are en 40 centiare voor 1500 gulden. Dit bedrag wordt geleend van de hoofdonderwijzer en koster Albert Harms van Tiddens, die het vermogen beheerde van zijn schoonzuster die in het krankzinnigengesticht te Zutphen was opgenomen. De rente was 4,5%. Dit was een opstreckende heerd, breed ruim 20 meter en lang ongeveer 2800 meter, in het Noorden opstreckende naar het Schildmeer. De boerderij die hierop door Jan en Ida wordt gebouwd zou dezelfde kunnen zijn als de boerderij, die in 1990 als adres Hoofdweg 100 had. De stafkaartcoördinaten van deze boerderij zijn 252,87/585,23. Er is nu, in 2024, een makelaarskantoor in dit pand gevestigd.

Boerderij Hoofdweg 100, Hellum, foto's 5.8.1992

V. Op 23 november 1874 overlijdt Ida Pieters Veldman. Jan Steenhuis trouwt op 21 maart 1878 in Slochteren met Onje Bosscher, die weduwe is van Engbert van Delden. Er vindt op 28 juli 1879 een boedelscheiding plaats, waarbij de dochters Eeke en Hilje hun erfdeel in de nalatenschap van hun moeder Ida Pieters Veldman ontvangen. Eeke is dan getrouwd met de timmerman Tjaard Scheltens. Hilje woont bij haar vader en stiefmoeder.

VI. Op 17 maart 1880 kopen Jan Steenhuis en Onje Bosscher vier percelen land (kadastrale gemeente Siddeburen H97 t/m 100) samen groot 8 hectare 4 are en 50 centiare.

Tobias Steenhuis voor de boerderij waar zijn overgrootvader Johannes Steenhuis is 1878 werd geboren

Achterzijde boerderij, links Carla, rechts haar vader Menno Ritsema

VII. Op 26 juli 1887 vindt er een Publieke Verkoop plaats waarbij wegens schulden van Jan de boerderij en alle percelen worden verkocht. Jan Steenhuis en zijn vrouw Onje Bosscher vertrekken met hun kinderen Johannes en Fenje naar de watermolen van de Wagenborgerpolder tussen Wagenborgen en Schaapbulten. Jan wordt daar watermolenaar en tolgaarder.

4 en 5. Johannes Hindriks Steenhuizen is misschien vernoemd naar zijn oom van vaderszijde, die in Leer (Duitsland) in de Evangelisch Lutherse Kerk gedoopt was als Johann Andres Steenhues maar die later chirurgijn wordt en in Buiksloot woont (tegenwoordig onderdeel van Amsterdam-Noord) en zich daar Jan Steenhuizen noemt.

Johannes Hindriks Steenhuizen en zijn vrouw Eeke Luitje Blaauw wonen in 1811 in Hellum, huis nummer 45. Op de website [Jacob Boerema.nl](http://Jacob.Boerema.nl) is de code van dat adres HE47. Johannes en Eeke wonen hier nog in 1822, als hun zoon Jan wordt geboren.

8 en 9. Hinrich Willems Steenhuis werd als jongste kind van het gezin op 2 november 1744 geboren in Leer en daar op 5 november 1744 in de Evangelisch-Lutherse kerk gedoopt. Voor hem waren er ook drie Hinrichs in dit gezin geboren maar deze overleden alle drie kort na hun geboorte. Hinrich vertrok toen hij volwassen was van Leer in Duitsland naar Hellum in Nederland en trouwde daar met de schoenmakersweduwe Hindriktje Pieters.

12 en 13. Hindrik Jans Bosscher en zijn vrouw Jantje Jans zijn kastelein en kasteleins van de herberg Stinkfoort in Wagenborgen. Ze bezitten ook een beurtschip met het recht van schipvaart naar Appingedam. Bij de herberg behoort nog land. Vanaf Stinkfoort gaat een weg langs het Wagenborger Maar (ook Stinkvaart genoemd) noordwaarts naar Schaapbulten.

16 en 17. Wilhelm Andreas Steenhues en Tale Lohman krijgen acht zoons, waarvan er vier jong overlijden en twee dochters, waarvan er één jong overlijdt. Alle overlevende zoons en de overlevende dochter vertrekken naar Nederland:

- de oudste zoon Gerd, die zich later Geert noemt vertrekt naar Rotterdam.
- Hermannus trouwt in Groningen.
- Johann Andres vertrekt naar Buiksloot bij Amsterdam, verandert zijn naam in Jan Steenhuizen en wordt daar chirurgijn.
- Frauke trouwt in Groningen met Jan Diephuis, blauwverver in de Sledemenerstraat en functionaris in de Lutherse kerk in Groningen.
- Hinrich, de jongste zoon, trouwt in Hellum met de schoenmakersweduwe Hindriktje Pieters en wordt daar schoenmaker.

De oorzaak van dit vertrek van alle kinderen uit Duitsland heb ik niet kunnen achterhalen. Het kan zijn, dat het om een kerkelijke strijd ging tussen de Luthers en de Calvinisten. Ik vermoed, dat Wilhelm Andreas Steenhues in Leer chirurgijn is geweest.

32 en 33. Gerd Steenhues was tuinman in Loga. Hij was getrouwd met Frauke.

1c. Aantekeningen bij de kwartierstaat van Jantje Stalman, geboren te Siddeburen op 25 oktober 1883.

2. Haar vader, Jan Stalman, kon niet lezen en schrijven. Hij werd "uit hoofde van lichaamsgebreken" afgekeurd voor de militaire dienst. Hij was boerenknecht. Na zijn trouwen woonde hij in Siddebuursterveen. Toen zijn vrouw hem verliet omdat ze verliefd was geworden op een andere man, kwam hij met de jongste drie kinderen Jantje, Liesbeth en Remke in het werkhuis van Siddeburen. Hier werden Jan Stalman en zijn jongste kinderen opgevangen en werd ervoor gezorgd dat ze naar school gingen en kleren hadden en dat ze te eten kregen. De familie van Jan vond hun verblijf in het werkhuis echter een schande en daardoor verliet Jan met de kinderen het werkhuis. Jantje, die zeven jaar oud was moest nu voor hun zusje Liesbeth (=Betje) van vijf en haar broertje Remke van drie zorgen. Haar vader was daartoe niet in staat. Het lukte Jantje om vier klassen van de Lagere School af te maken maar toen moest ze aan het werk op een boerderij. Zij had bijna geen kleren maar heeft zich altijd goed gered. Op heel jonge leeftijd kreeg ze al de verantwoordelijkheid voor het huishouden op een grote boerderij.

Later woonde Jan in Weiwerd. Jan hield geiten en varkens en verdiende dekgeld als hij met een bok bij de geit of een beer (=mannetjesvarken) bij de zeug langs kwam.

Zijn dochter Jantje, die éénmaal in de maand waste, verzorgde ook zijn was. De kleinzoon van Jan, namelijk onze vader Jan Kornelis Remke, moest de was bij hem in Weiwerd ophalen. Wanneer Jan Kornelis Remke thuiskwam bij het boerderijtje aan de Breedelaan gooide hij alle kleren van zijn opa eerst in de brede tochtsloot naast de Breedelaan om ongedierte als luizen en vlooiën dood te maken. Pa vertelde mij eens, dat hij zich af en toe net zo voelde als zijn opa Jan Stalman en dat hij dan de neiging had, om hetzelfde gedrag te vertonen!

Toen Jan Stalman kanker kreeg werd hij verpleegd door zijn dochter, onze oma Jantje Stalman. Hij overleed op 24 november 1927 op het boerderijtje aan de Breedelaan. Hij werd begraven op het kerkhof van Farmsum. Dit graf ligt op enkele meters afstand van het latere graf van Johannes Steenhuis en zijn dochter Jantje Stalman.

Jan Stalman trouwde op 29 juni 1878 met 3. De echtscheiding werd uitgesproken op 19 mei 1893.

3. Jantje Juistinga werd geboren op 26 juli 1855 te Oosternieland, zeven maanden en twintig dagen na haar overlijden van haar vader Kornelis Juistinga op 5 december 1854 te Oosternieland. Jantje had voordat ze trouwde met Jan Stalman al een voorkind, Anje. Hoewel het niet het kind van Jan was werd Anje bij het huwelijk gewettigd door Jan Stalman. Jantje Juistinga was intelligent en kon niet wennen aan haar man, die vreemd gedrag vertoonde. Ze werd verliefd op een andere man, Harmannus, en verliet haar man. Zij vertrok op 11 juni 1891 met haar oudste kinderen Anje en Kornelis en haar vriend Harmannus Perdok naar Zuidbroek. Zij kwamen daar in een huis, waar tyfus heerste. Kornelis werd besmet en raakte gehandicapt. Hij kon niet meer als landarbeider werken en werd daarom kleermaker. Veel later vertrok hij met zijn kleermakersgereedschap en 25 gulden naar Klazinaveen in Drenthe, waar hij een kleermakerij begon. De kledingzaak "Stalman" bestaat daar nog steeds.

Jantje Juistinga kreeg met Harmannus Perdok, die fabrieksarbeider was, nog drie dochters en één zoon. Jantje overleed in Zuidbroek op 21 december 1935 op 80-jarige leeftijd. Zij zou haar dochter Jantje Stalman na 1891 nooit meer zien.

4. Remke Aljes Stalman. Remke werd in 1828 goedgekeurd voor de militaire dienst. Hij werd ingelijfd bij de 8-ste afdeling infanterie. Hij heeft vijf jaar gediend (dus tot 1833). Pa vertelde mij, dat deze Remke in 1831 Antwerpen heeft verdedigd tegen de Belgische opstandelingen. Pa vertelde mij ook, dat hij een foto had gezien van deze overgrootvader van hem, waarop alleen het gezicht te zien was. Remke was landbouwer op de boerderij "Kievieterij" te Schaapbulten. Deze boerderij met een grondoppervlak van 9 hectare, 67 are en 40 centiare werd op 10 september 1842 gekocht voor 1200 gulden. Remke trouwde in Delfzijl op 11 maart 1842 met
5. Wiepke Gerrits Lommerts. Na het overlijden van haar man Remke hertrouwde Wiepke met Johannes Jacobus Veltman. Een dochter uit een vorig huwelijk van deze Johannes Jacobus trouwde op 11 maart 1881 met Abraham Pieters Begeman, pelmolenaar. Deze molen van Begeman was bekend in Meedhuizen.
6. Kornelis Juistinga was kleermaker. Hij overleed op 5 december 1854, dat is dus bijna acht maanden voor de geboorte van zijn dochter Jantje Juistinga. Zij heeft dus in haar jeugd geen vader gehad die voor haar kon zorgen.
7. Jantje Ties Slagter. Er is een parenteel Slagter uitgegeven in 1998. Jantje staat hierin als VI.8
8. Alje Aljes Stalman werd op 16 december 1764 in de oude kerk van Wittewierum gedoopt. Omdat zijn ouders schippers waren denk ik dat ze met hun schip en het Damsterdiep bij Ten Post lagen. Ten Post en Wittewierum waren één kerspel, waarbij de kerk in Wittewierum stond. Alje trouwde met Elizabeth Jans Visscher in de kerk van Meedhuizen en werd boer (de boerderij was waarschijnlijk van haar ouders) op een boerderij schuin tegenover (ten Zuidwesten van) de kerk van Meedhuizen. Alje heeft in de municipale raad van Delfzijl gezeten. In 1811, nog in de Franse tijd, ontstaat de commune Delfzijl. Hieronder vallen Delfzijl en een aantal omringende dorpen, zoals Meedhuizen. Wat nu een gemeente is, heette toen een commune of mairie met aan het hoofd een maire. Er werd een municipale raad ingesteld, de voorloper van de latere gemeenteraad. Eén van de twintig leden van die raad was Alje Aljes Stalman, landbouwer, voor Meedhuizen. Alje trouwde met
9. Elizabeth Jans Visscher.

2. Dubbele kwartieren van de kinderen Steenhuis-Stalman.

Op de volgende bladzijde staat de kwartierstaat van Onje (1A), Fenje (1B), Jantina (1C), Jan Kornelis Remke (1D) en Remke (1E) Steenhuis, waarop te zien is dat hun ouders Johannes Steenhuis en Jantje Stalman verwant waren. De kwartieren die geen betrekking hebben op de dubbele kwartieren zijn weggelaten.

- De nummering in de kwartierstaat gaat volgens het systeem van Kekulé. De persoon of het geheel van broers en zussen die kwartierdrager (probandus of probanda) zijn krijgen het cijfer 1. De vader van iemand met kwartiernummer x krijgt kwartiernummer 2x. De moeder van iemand met kwartiernummer y krijgt kwartiernummer (2y + 1). Behalve bij kwartiernummer 1 vertegenwoordigen even kwartiernummers mannen en oneven kwartiernummers vrouwen.

- g/m = gehuwd met.

- De kwartiernummers staan voor de namen vermeld. Een aantal namen hebben dubbele kwartiernummers. Deze personen zijn zowel voorouder van Johannes Steenhuis als van Jantje Stalman. Na de bladzijde met de kwartierstaat volgt informatie over de personen met deze dubbele kwartiernummers.

- Door Johan Steenhuis zijn de kwartierstaten van Johannes Steenhuis en van Jantje Stalman gepubliceerd in het Groninger Kwartierstatenboek 2, uitgegeven in 2001.

- Nummer 85, 215 Wypke Derks trouwde eerst met 214 Meerten Harms en na zijn dood trouwde zij met 84 Aeylt Jans.

Ik heb beloofd om over de dubbele kwartieren nog wat te vertellen.

- 672 en 854 **Sijse Jans** was smid in Termunten. Hij kreeg een zoon, **Aylt**, die voorouder werd van Johannes Steenhuis en een dochter **Eltje**, waarvan Jantje Stalman afstamt.

- 170, 430 **Derk Freebes**, en 171, 431 **Wyke Thomas** waren boer en boerin op een boerderij, die als nummer 3 voorkomt in het boerderijenboek van Termunten, "Cley Oldambt" door R. Georgius. Zie hierin bladzijden 141 t/m 143. Derk en Wyke waren provinciemeijers, dat betekende dat ze de boerderij huurden van de Provincie Stad en Lande. Volgens dit boerderijenboek hadden ze

aanzienlijke bezittingen in de omgeving. Ze hadden rechten op een deel van de naburige boerderij, die tegenwoordig "Wolda hoeve" heet. De stafkaartcoördinaten van de boerderij van Derk Freebes en Wyke Thomas zijn 264,88/587,0. De boerderij staat aan de weg langs de vroegere Binnen Ae, ongeveer anderhalve kilometer ten zuiden van Woldendorp.

Derk en Wyke waren Doopsgezind. Derk was armenvoorstander (=diaken) van de Doopsgezinden (=Mennonieten).

De provincie Stad en Lande had deze boerderij in 1594 genaast. De boerderij was daarvoor het bezit van het Grijzemonnikenklooster te Termunten.

- De dochter van Derk en Wyke, namelijk 85, 215 **Wypke Derks** trouwde eerst met 214 **Meerten Harms**. Zij waren van 1726 tot 1748 provinciemeijers op boerderij nummer 3 in het boek "Cleij Oldambt" die de ouders van Wypke, namelijk Derk Freebes en Wyke Thomas, al huurden.

- De dochter van 85, 215 Wypke Derks en 214 Meerten Harms, 107 **Wieke Meertens**, trouwt met **Epke Haijes**. Hij werd in 1730 geboren op de boerderij "Woldslenken" als zoon van Haije Willems en 213 Pieterke Epkes. Deze boerderij komt als nummer 2 voor in het boerderijenboek "Cleij Oldambt". De stafkaartcoördinaten van de boerderij Woldslenken zijn 264,6/587,05. De boerderij Woldslenken staat 250 meter ten Noordwesten van boerderij nummer 3 uit het boerderijenboek, die hierboven is genoemd. 107 Wieke Meertens en 106 Epke Haijes kopen de Woldslenken in 1771 van Ds. Harmannus Diephuis (ze waren al pachters) en zij hebben deze boerderij sterk vergroot door verschillende aankopen.

85, 215 Wypke Derks hertrouwde na de dood van Meerten Harms met 84 **Aeylt Jans**. Zij bleven van 1748 tot 1778 provinciemeijers op boerderij, die als nummer 3 in het boek "Cley Oldambt" staat vermeld. Kaarten van deze boerderij zijn te vinden in "De Atlas der Provincielanden van Groningen (1722-1736), namelijk de kaart 103 uit het jaar 1725 (met op de kaart als meijerse "Derk Freebes weduwe") en kaart 105 uit een jaar vóór 1725.

Toen Jan Kornelis Steenhuis eens in zijn Volkswagen met zijn zoon Johan door het land ten Zuidoosten van Termunten reed, vertelde hij, dat hij erg van dit gedeelte van de provincie hield. De enorme ruimte die hij hier ervoer maakte hem blij. Toen Johan Steenhuis met zijn zoon Tobias op 22 augustus 1992 langs deze twee boerderijen kwam, werden zij door Carla Steenhuis-Ritsema gefotografeerd bij boerderij "Woldslenken". Zij konden deze naam aflezen van het bord op de boerderij. Er werden toen ook foto's gemaakt van "boerderij nummer 3". De muren stonden nog overeind maar de schuur was grotendeels ingestort. Er stonden grote lindebomen voor het vooreinde van de boerderij waardoor het voorhuis niet te zien was. Er stonden veel fruitbomen om de boerderij. Ook hier werden foto's gemaakt door Carla. We spraken met de eigenaresse, die in de naburige boerderij Wolda-hoeve woonde.

22.8.1992 Ingestorte schuur en boomgaard van boerderij ten zuiden van Woldendorp (boerderij no 3 in boerderijenboek Cley Oldambt). Hier woonden Derk Freebes (T.554=1198) en Wijke Tomas (T.555=1199) en hun dochter en schoonzoon Wypke Derks (T.277=599) en Aijelt Jans (T.276). Het voorhuis was tot voor kort authentiek begin 18^e eeuws.

22.8.1992 Boerderij de Woldslenken ten zuiden van Woldendorp (in boerderijenboek Cley Oldambt no 2). Boerderij uit begin 18^e eeuw. Hier woonden Haije Willems (T.596) en Peterke Epkes (T.597) doop Borgsweer 5.12.1703 (T.597), gehuwd Sappemeer 2.12.1725 en hun zoon Epke Hayes (T.298), gedoopt Woldendorp 1.1.1730 en hun zoon Epke Haijes (T.298) doop Woldendorp 1.1.1730

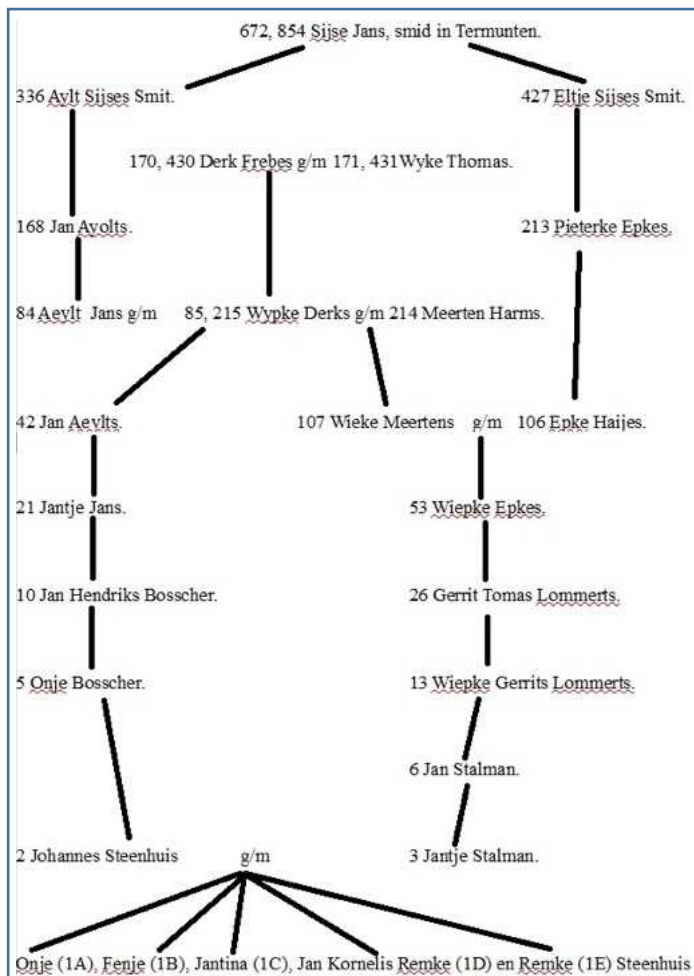
3. Het gezin van Johannes Steenhuis en Jantje Stalman

Johannes Steenhuis, geboren te Hellum op 8 december 1878 en overleden in het academisch ziekenhuis van Groningen op 5 december 1938, trouwde in het gemeentehuis van Delfzijl in de Marktstraat op 22 mei 1903 met Jantje Stalman, geboren in Siddeburen op 25 oktober 1883 en overleden te Farmsum op 20 januari 1952.

Kinderen van dit echtpaar zijn:

A. Onje, geboren te Weiwerd op 19 juni 1904, overleden in Appingedam op 30 juli 1995, trouwde op 30 mei 1930 in het gemeentehuis van Appingedam met Henderik Bruggemann, machinebankwerker, geboren in Uitwierde op 13 juni 1901 en overleden in Appingedam op 15 oktober 1964. Onje is vernoemd naar haar grootmoeder van vaderszijde Onje Bosscher.

B. Fenje, geboren in het molenhuis van de Geefsweerstermolenpolder te Kleinemeer op 15 juli 1905 en overleden te Bierum op 29 oktober 2000, trouwde op 13 juni 193x in het gemeentehuis van Delfzijl

in de Marktstraat met Tonnis Mulder, buschauffeur DAM, later GADO, geboren te Delfzijl op 17 november 1905 en overleden te Appingedam op 21 april 1973. Fenje is vernoemd naar haar tante van vaderszijde Fenje Steenhuis, die weer is vernoemd naar haar oma van moederszijde Fenje Frerichs Welp. C. Jantina, geboren in het molenhuis van de Geefsweerstermolenpolder te Kleinemeer op 2 december 1909 en overleden te Winschoten op 4 juli 1995, trouwde op 26 juni 1937 in het gemeentehuis van Winschoten met Frederik ("Freerk") Prak, huisschilder, geboren op 17 januari 1897 te Winschoten en overleden op 6 november 1966 te Winschoten. Jantina is niet vernoemd. D. Jan Kornelis Remke, geboren in het molenhuis van de Geefsweerstermolenpolder te Kleinemeer op 12 april 1916 en overleden op 20 september 1969 in het R.K.-ziekenhuis te Groningen, trouwde op 14 juli 1942 in het nieuwe gemeentehuis van Delfzijl met Elisabeth Roelfs, geboren op 5 maart 1920 te Delfzijl en overleden op 15 oktober 2018 te Deventer. Jan Kornelis Remke is vernoemd naar zijn grootvaders Jan Steenhuis en Jan Stalman, naar zijn ooms van moederszijde Kornelis Stalman, kleermaker en later oprichter van een

herenmodewinkel in Klazienaveen en Remke Stalman, militair in Nederlands Oost-Indië. Door deze namen Kornelis en Remke is hij ook vernoemd naar zijn overgrootvaders van moederszijde, namelijk Kornelis Juistinga en Remke Stalman.

E. Remke, geboren in een boerderijtje aan de Breedelaan (ongeveer 300 meter ten Noordoosten van de molen van de Geefsweerstermolenpolder) bij Kleinemeer op 19 september 1923 en overleden in Carolina Beach, North Carolina, U.S.A. op 16 april 1986, trouwde op 5 september 1950 in Charlotte, North Carolina, U.S.A. met Bernice Martha Hilda Kress, verpleegster, geboren op 2 januari 1920 en overleden in Wilmington, North Carolina U.S.A. in 2008. Remke is vernoemd naar de jonger broer, de lievelingsbroer van Jantje Stalman. Deze Remke Stalman was nog meer twee jaar oud toen Jantje al voor hem moest zorgen.

4. Bij de foto's op p6: (opa) Johannes Steenhuis en zijn zus Fenje

Over onze oudtante Fenje Steenhuis vond ik nog het volgende:

Fenje krijgt op 29 oktober 1903 in Godlinze een doodgeboren kind. Dat is misschien een gevolg van de tyfus die zij toen had. Jullie weten misschien dat koningin Wilhelmina, ook door tyfus, verscheidene miskramen heeft gehad voordat in 1909 Juliana werd geboren.

De man van Fenje, onze oudoom Jan Sterenberg, hertrouwt op 23 mei 1912 met Tjaske Doornbosch. Zij overlijdt enige jaren later ook. Jan Sterenberg overlijdt pas in 1958

De brieven uit Schkopau van 16.7.1942 - 15.3.45

van J.Steenhuis, Buna Gem. Lager Haus 18 Stube 106 Schkopau Merseburg
aan Mej. L. Steenhuis Roelfs, Singel 22 Delfzijl

179 brieven en kaarten van Jan aan Lies: 37 in 1942, 85 in 1943, 52 in 1944 en 5 in 1945

Inhoud

P115. Inleiding

P131. Uit de brieven, 1942

P138. 1943

P154. 1944

P164. 1945

P166. Bijlages

1. Foto's

2. Samenvatting van Het dagboek van K.J. Gortmaker 42-43

3. Luftangriffe auf das Buna-Werk Schkopau

4. Target GS 153 BUNA Werke G.M.B.H. Schkopau

5. De bevrijding van Merseburg op 15.4.45

6. De bevrijding van Halle op 17.4.45

7. De locatie van het lager vlgs de site van de Merwedegijzelaars

8. Perspectief van het fabriekscomplex en het wasserwerk 1947

9. Nationaal archief, arbeitseinsatz

10. Foto Zerstortes Wasserwerk der Buna-Werke 1945

11. Diversen

Uit de brieven, 1942-1945

De foto's zijn in de web-versie om redenen van privacy weggelaten.

Bijlages

1. Foto's

De foto's zijn in de web-versie om redenen van privacy weggelaten.

2. Samenvatting van Het dagboek van K.J. Gortmaker 42-43

Dit is in de web-versie om redenen van privacy weggelaten.

3. Luftangriffe auf das Buna-Werk Schkopau (selectie)

https://de.wikipedia.org/wiki/Luftangriffe_auf_das_Buna-Werk_Schkopau

Das Buna-Werk Schkopau bei Merseburg produzierte seit 1937 Synthesekautschuk. Es wurde im Zweiten Weltkrieg vom 28. Juli 1944 bis zum 12. Dezember 1944 fünf Mal von schweren Bombern der 8th Air Force mit Begleitschutz durch Langstreckenjäger angegriffen. Dabei detonierten insgesamt 741 Bomben: davon im Werksgelände selber 208 Bomben, im Wasserwerksgelände 179 Bomben und in der Umgebung (einschließlich des Ortes Schkopau) 354 weitere Bomben. Der materielle Schaden im Werk wurde auf über 10 Millionen Reichsmark geschätzt. Die Folgen für die Produktion waren erheblich.

Das Werk

Das Buna-Werk war das weltweit erste Synthesekautschuk-Werk. Es war eine Tochtergesellschaft des Ammoniak-Werkes Merseburg und gehörte zum I.G. Farben-Konzern. Es wurde von 1936 bis 1944 errichtet und produzierte neben Kautschuk für zivile und militärische Zwecke eine breite Palette chemischer Erzeugnisse. Das Werk hatte 1944 etwa 11.000 Beschäftigte, darunter 6.000 ausländische Arbeitskräfte – die meisten italienische Militärinternierte und „Ostarbeiter“.

Die einzelnen Angriffe

Alle hier genannten Angriffe wurden von B-17 „Flying Fortress“ der 8th Air Force der USAAF als Tagesangriffe im Rahmen von Großeinsätzen gegen Ziele in Mitteldeutschland durchgeführt, besonders gegen die „Chemie-Region“ Merseburg, Leuna, Lützenkendorf und Schkopau. Die Bomber wurden dabei begleitet von einer ähnlich großen Zahl von Jagdflugzeugen/Jagdbombern. Ihre Basen lagen in England. Im Betriebsgelände und seiner Umgebung detonierten insgesamt 741 hochexplosive Bomben.

28. Juli 1944: 651 Boeing B-17 starteten zum Großangriff auf das Ammoniakwerk Merseburg bei Leuna. Dabei stießen sie erstmals auf neu entwickelte deutsche Raketenjäger Me 163 B, die 250 km/h schneller waren als die US-Begleitjäger. Im amerikanischen Verband entstand erhebliche Verwirrung, die dazu führte, dass der linke Flügel der angreifenden Bomber nach Norden vom Kurs abwich und dabei seine Bombenlast ausklinkte. Der Bombenteppich traf besonders den Lauchgrund, den Merseburger Ortsteil Freimfelde und Gelände bis an den Südrand des Buna-Werks. Dort wurden getroffen: das Zwischenprodukt-Tanklager A 19, das Werksbad, das Wasserwerk (außerhalb des Werksgeländes) und einige andere Objekte leicht beschädigt. Der Sachschaden wurde auf 858.000 Reichsmark geschätzt.

21. November 1944: Bei diesem Angriff getroffen wurden erneut das Tanklager A 19, die PVC-E-Polymerisation A 44, die Buna-Polymerisation B 39, das Butadien-Tanklager A 39/A 39a und die Phthalsäure-Destillation D 32 und andere Objekte. Der Schaden wurde auf 3,843 Millionen RM geschätzt.

25. November 1944: Getroffen wurden der Karbid-Ofen 6, Chlorkomplexe, der große Acetylen-Gasometer I 40 und viele weitere Objekte. Der Sachschaden betrug 4 Millionen RM.

6. Dezember 1944: Getroffen wurden das Kautschuk-Versandlager D 52 und die Fabrik für Kautschuk-Polymerisationshilfsstoffe D 59. Der Schaden wurde auf 1,146 Millionen RM geschätzt.

12. Dezember 1944: Erneut wurde das Wasserwerk getroffen und zerstört, vorwiegend der Filterbau W 2: damit die Brauchwasserversorgung des Werkes. Schaden: 375.000 RM.

Die Verteilung der Bombendetonationen

Betriebsgelände des Buna-Werkes: 208 Bomben, Wasserwerksgelände: 179 Bomben, Gelände zwischen Freimfelde und Buna-Werkszaun: 272 Bomben, Schkopau bis Kollenbeyer Holz: 82 Bomben, Dazu kamen zahlreiche Blindgänger.

Die Sachschäden

Der materielle Schaden im Buna-Werk Schkopau war erheblich und wurde auf 10,177 Millionen RM geschätzt. Die Schäden wurden im Rahmen der Möglichkeiten immer wieder repariert, doch ging die Produktion von Kautschuk und anderen Erzeugnissen des Werks erheblich zurück. Die Menge von 67.700 Tonnen Kautschuk 1943 sank auf 46.250 im Jahre 1944.

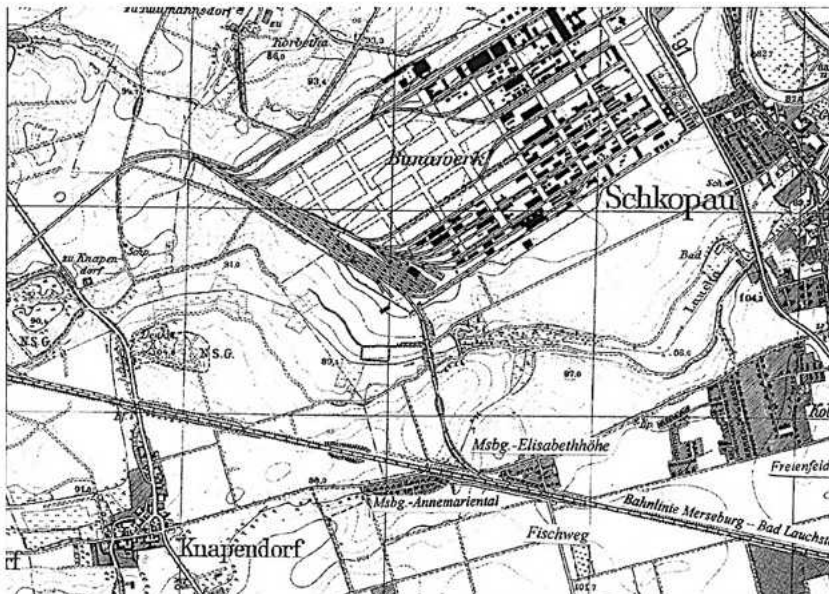
Nach der Besetzung

Am 12. April 1945 erfolgte die Werkstilllegung. Am 14. April besetzten US-Truppen das Buna-Werk Schkopau. Sie nahmen 25 Wissenschaftler (darunter Wilhelm Biedenkopf) und Techniker, sowie alle wichtigen technischen Unterlagen, Verfahrensbeschreibungen, Dokumentationen, Patente und Edelmetalle als Kriegsbeute mit in ihre Besatzungszone. Ab 1. Juli 1945 erfolgte die Übergabe des Werkes und der Region an die Rote Armee.

4. Target GS 153 BUNA Werke G.M.B.H. Schkopau

Target GS 153 BUNA Werke G.M.B.H. Schkopau

Sie sind hier: Das Geiseltal • Angriffe 1940-1945

ANGRIFFSSTELLEN
TARGET GQ 1515 AMMONIAKWERK
MERSEBURG G.M.B.H. LEUNA
TARGET GQ 1512 WINTERSHALL A.G.
LÜTZKENDORF (KRUMPA)
TARGET GQ 1142 ELEKTRIZITÄTSWERK
SACHSEN-ANHALT A.G. GROSSKAYNA

5. De bevrijding van Merseburg op 15.4.45 en de aanvallen op de Leuna werke

De Leuna werke liggen zuidelijk van Merseburg (Schkopau ligt noordelijk van Merseburg en de Buna weer aan de noordkant van Schkopau). Productie van ammoniak, vanaf 1936 synthetische benzine. Leuna en Merseburg zijn zwaar gebombardeerd. In Merseburg waren ook de Junker werke (vliegtuigen) met een vliegveld aan de noordwestzijde van de stad.

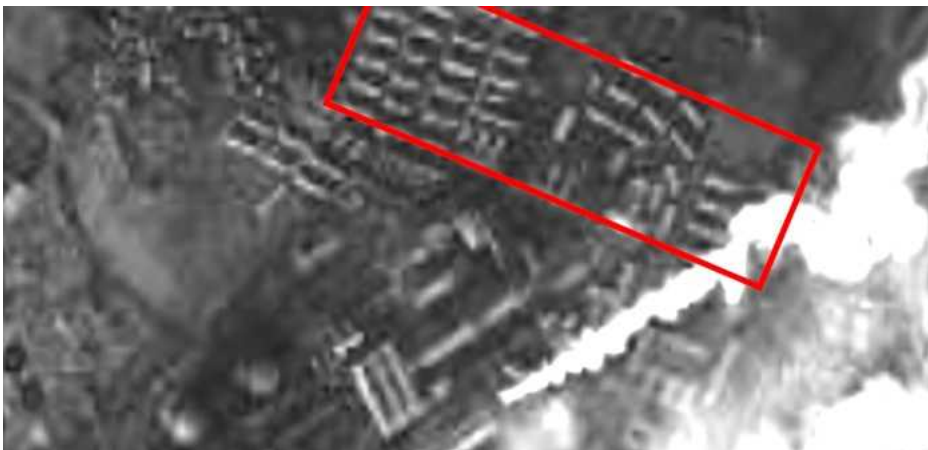
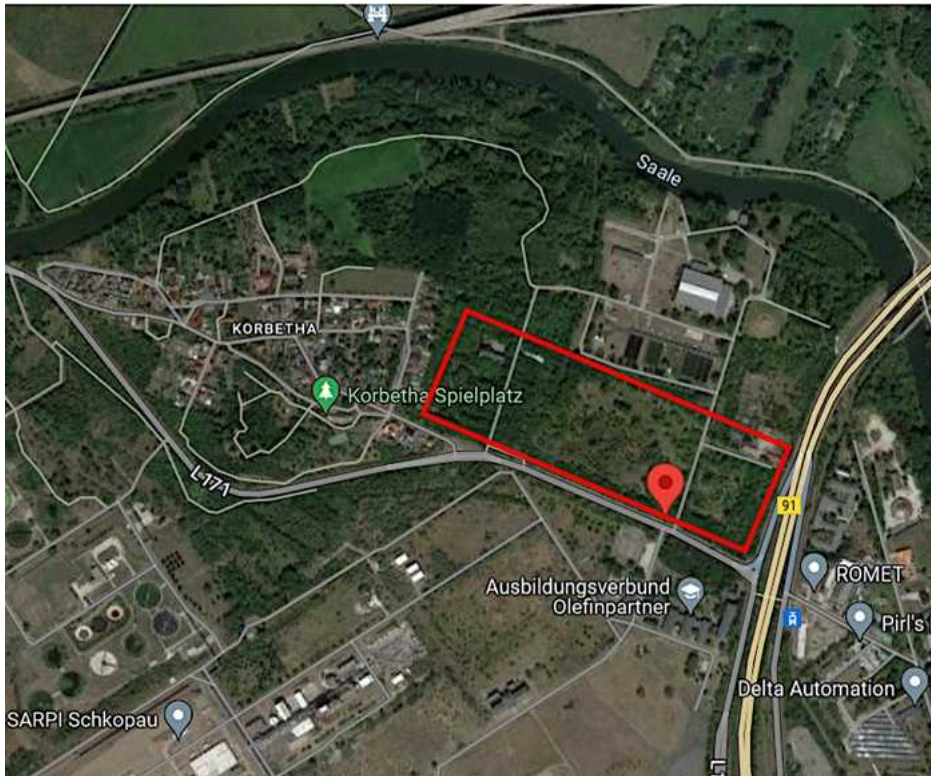
Merseburg is op 15.4.45 door Amerikanen bevrijd. Zie de oorlogskroniek van Johan H. Strube:

<https://home.hccnet.nl/h.strube/mersebur.html>

6. De bevrijding van Halle op 17.4.45 <https://dasjahr1945.de/halle-saale/>

Insgesamt wurde Halle durch das Bombardement alliierter Flugzeuge nicht schwer zerstört, es kam jedoch zu mindestens zwei bedeutsamen Luftschlägen. Der erste war am 31. März 1945 und der zweite ein paar Tage später, mit dem Zielgebiet zwischen Bahnhof und Stadtzentrum und später im südlichen Stadtbezirk. Die Bombardierungen verursachten große Schäden an historischen Gebäuden wie der Marktkirche, der Georgenkirche, dem Alten Rathaus, dem Stadttheater usw. Der berühmte Rote Turm von Halle wurde während der Kämpfe zwischen amerikanischen und deutschen Truppen schwer beschädigt. Die Stadt wurde am 17. April 1945 eingenommen, ohne weiteren Schaden zu nehmen, da der Haller Bürgermeister gemeinsam mit dem früheren Korvettenkapitän Felix von Luckner die Übergabe der Stadt an die amerikanischen Truppen aushandelte. Im Juli zogen sich die Amerikaner zurück und übergaben Halle an die Rote Armee.

7. de locatie van het lager vlg de site van de Merwedegijzelaars

<https://merwedegijzelaars.nl/kamp/9/gemeinschaftslager-schkopau>

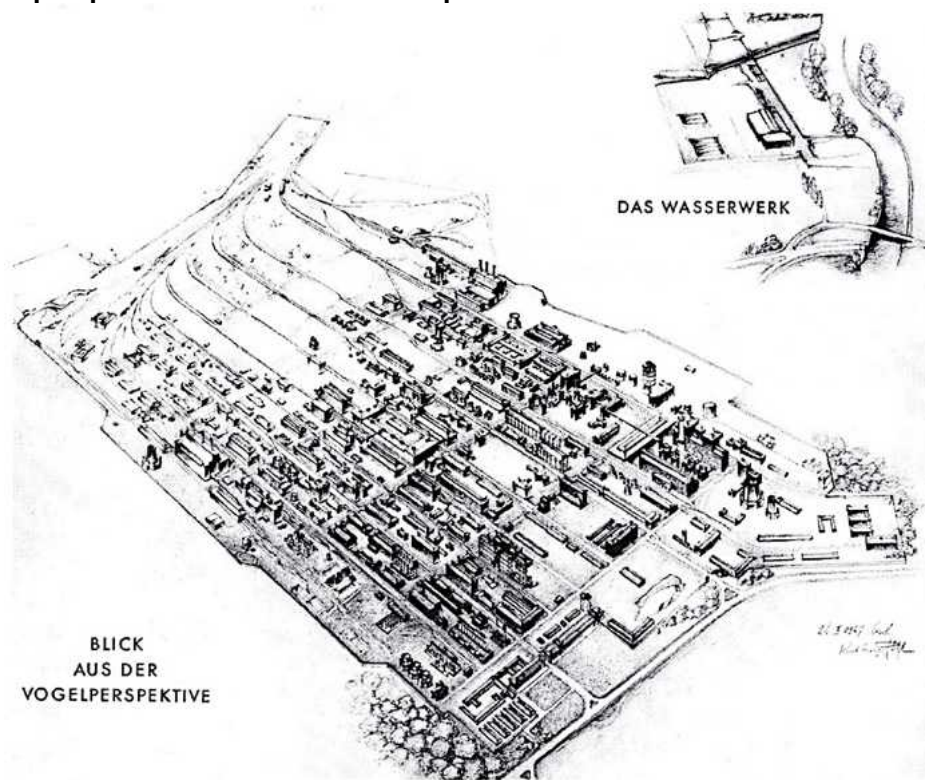
uitsnede van een luchtfoto met de barakken. Waarschijnlijk zaten de Merwedegijzelaars gevangen in een apart, afgesloten deel van het lager. Dus als zij aan de oostzijde zaten, zaten de 'vrije' barakken waarschijnlijk westelijk, tegen Korbetha aan.

<https://www.mil-airfields.de/germany/merseburg-airfield.html>

Latere plattegrond van het terrein met nog een aantal barakken

8. perspectief van het fabriekscomplex en het waterwerk 1947

9. Nationaal archief, arbeitseinsatz

https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.19.323/invnr/283/file/NL-HaNA_2.19.323_283_0149

223	Steenhuis	Jan-Kornelis	12.4.16	Delfzijl Groningen	Oudeweg A 42 00 1 Delfzijl 13.7.42-18.7.45	Nach Besetzung abtransportiert
224	Steenhuis	Jan-Kornelis	12.4.16	Delfzijl Groningen	Oudeweg A 42 00 1 Delfzijl 13.7.42-18.7.45	Nach Besetzung abtransportiert

223	Steenhuis	Jan-Kornelis	12.4.16	Delfzijl Groningen
-----	-----------	--------------	---------	-----------------------

Oudeweg A 42 00 1 Delfzijl	13.7.42-18.7.45	Nach Besetzung abtransportiert
-------------------------------	-----------------	--------------------------------

10. Zerstorertes Wasserwerk der Buna-Werke 1945

ZERSTÖRTES WASSERWERK DER BUNA-WERKE 1945

<http://www.dasgeiseltal.de/content/kohlechemie/ammoniakwerke-merseburg-gmbh-schkopau/>

Het Wasserwerk ligt aan de Saale (zie perspectief), dichtbij de barakken.

11. diversen

Youtube Buna

<https://www.youtube.com/watch?v=6lxleaeB91c>

<https://www.youtube.com/watch?v=tvnmjcVRS0A>

=====

Wie könnte ich diese Erinnerungen ausradieren? :
das Gemeinschaftslager des BUNA-Werkes
Korbethaer Weg in Schkopau : Dokumente und
Augenzeugenberichte / Martin Pabst.

<https://collections.ushmm.org/search/catalog/bib42660>

=====

Oorlogsgravenstichting

<https://oorlogsgravenstichting.nl> > personen > elle-noor... ⋮

Elle Noorman

Oorlogsslachtoffer. Is 22 jaar geworden. Geboren op 31-12-1922 in Delfzijl. Overleden op 11-01-1945 in Kdo. Rothenburg a/d Saale ...

Jan schrijft regelmatig over Elle Noorman, die ze beiden kennen uit Delfzijl

5.2.43: *Elle Noorman zit naast me... in de schrijfkamer*

12.9.43: *Elle Noorman heeft al dikke verkering met het Hollands meisje dat hier gekomen is. Tusschen haakjes vertel dat met Elle maar niet verder, want die heeft in Appingedam geloof ik ook verkering, ja Lies het is me hier een mooi spul.*

4.8.44: *Vanavond vertelden ze dat Elle Noorman ingesperd was (nog niet verder over praten hoor) doch zeker weten we het niet. Die vent is de laatste tijd ook volkomen uit de band, ze beweerden dat hij hier omgang met een getrouwde vrouw had, hoe dat nu verder gaan zal.*

12.8.44: *Elle zit nog altijd vast, de reden daarvoor is echter een andere als wij eerst meenden hij heeft naar het heet werk geweigerd, het is te hopen dat er over dat andere niet gesproken is, hoewel wij verkeerden in die mening.*

24.8.44: *Elle staat er maar beroerd voor, weten zijn ouders er al wat van Lies?*

1.9.44: *Elle staat er maar slecht voor, die is natuurlijk nog niet terug en het is nu wel zeker dat hij de eerste tijd ook nog niet komt, die heeft zich er zoo diep ingewerkt, de jongens hebben hem zoo vaak gewaarschuwd, doch hij lachte er om.*